

VÕRU MAAKONNA ARENGUSTRATEEGIA 2035+

Võru maakond 2023

Kiri aastast 2039

Kuldne sügishommik. Lambad jahivad metsatukas värvilisi lehti. Kobras püstitab tammi. Rullin oma ekraani lahti nagu igal hommikul, aga praegu on väike ärevus hinges. Tahtsin Sinuga jagad eluägedat kontserdielamust, kuid jäin mõtlema, millal ma Sulle viimati kirjutasin. Kas tõesti neli aastat tagasi, siis kui Su noorendusravi algas ...? Aeg lendab! Aga seda lendu on olnud erakordselt huvitav jälgida.

Teadlased muidugi naeravad mu üle, sest äsjaste avastuste kohaselt aeg ei lenda – aeg seisab paigal. Ma ise sellest veel hästi aru ei saa, kuid nad ütlevad, et kõik sündmused, mis toimusid kunagi ammu, just nüüd või tulevikus, toimuvad tegelikult ühel ajal. Ja meil inimestena on juurdepääs erinevatele infotasanditele üheaegselt. Seda lubavat kvantvälja seaduspärade lahtimuukimine. Ehk täpsemalt: me saame kõike mõjutada ja muuta igal ajahetkel, kui rakendame oma puhast teadlikkust. Igasuguste plaanide ja strateegiate tegemine olevat selleks parim praktika, sest kui puhta teadvusega midagi visandada ja manifesteerida, siis nii see teostubki. Eks inimese aju ongi ju superarvuti, millest suudame teadlikult kasutada vaid murdosa, kuid jäägu see kvanthüpe edasiseks. Reisibürood pidid igatahes juba ettevalmistusi tegema, et hakata pakkuma ajarännakuid läbi kosmiliste ussiaukude.

Jah, üks punt meie noori, kes Euroopa Kosmoseagentuuri Võru kaugtöökontoris Einsteini ussiaukude ehk aegruumi otseteede teema uurimisega tegeleb, kinnitati just ESA testgruppi. Tõepoolest – see, mida ESA Võru Hub on suutnud lühikese ajaga korda saata, pani isegi kogenud kosmoseteadurid kukalt kratsima. Et kuidas see lapsesõbraliku väikelinna avastus- ja kogemusõppe pilootprojekt ikka nõnda kõrgelt lendab! Mäletad, ma kirjeldasin sulle, et meil pannakse koolides hindeid mitte teadmiste, vaid uute avastuste, leiutiste ja selgeks õpitud kogemuste eest. Euroopa Kosmoseagentuur tabas toona ära, et selles peitub midagi suuremat, ja nüüd ongi esimesed tulemused käes. Võru kogemust käiakse kaugemaltki kaemas, et mis imet me siin lastega teeme. Tegelikult on kõik lihtne: sellest hetkest peale, kui vanemad võtsid laste jaoks päriselt aega, loksus kõik paika. Lapsed said kätte oma elujulguse ning sellelt pinnalt need maailma muutvad ideed noortest välja kiirgama hakkasidki.

Õpilasfirma, mis ajarännu reiseid mudeli esimesena välja pakkus, sai tuule tiibadesse ühest Setomaa külakoolist pärast seda, kui vald oma koolivõrgu uutele alustele viis. Ikka seesama kogemusõpe ja sünergia erinevate ainete vahel oli noortele motivaatoriks. Kuid hüppelauaks sai ka *uma kiil* – ja

päris ootamatu nurga alt. Avastus, et seto leelo helide võnkesagedus hõlbustab inimese füüsilise keha jaoks ajarännaku läbimist, tekkis ju pärast Võru maakonna noorte loometalguid. Tookord oli see tõeline läbimurre pärimuslike meelerännakute ja teadusarenduse muude uute suundade rahastamiseks. Praeguseks on see seto noorte loodud idufirma juba üks sarviku staatuses ja kaasrahastab ise ESA Võru Hub'i tööd.

Kindlasti andsid sellesse arenguhüppesse oma panuse ka *uma* lepe, samuti nutikas kaugtöö juurutamine, mahetoit ja puhas looduskeskond, sest ega loovus ju keemia või steroidide peal kasva. Loovus kasvab vabas looduses, iga kupli otsas ja käänaku taga – täpselt nagu sinne parim elukeskkond võimaldab! Sellest meie kuulsast loovisikute maast, kus iga künka all elab mõni põnev isiksus, kujunes omalaadne loovuskaitseala ning kestlike praktikate ja tehnoloogiate katsepolügoon kogu Euroopale. Tagurpidi Antsla oli vaid üks näide omavalitsuse ja kogukonna edukast koosloomest.

Just kiiksuga huumori aspekt kujunes pärimuskultuuri kõrval Võromaa ja Setomaa oluliseks arenguteguriks, mis sai arengukiirendiks ka neile noortele, kes esimesena ajarännureisi piloteerisid. Selgus, et *umakeeline* meelelahutus on inimese meele lahutamiseks võtmetähtsusega: ilma ei saagi ajarändu ette võtta. Meel peab olema kehas lahutatud ja pärast jälle kehaga liidetud, kui inimene oma rännakult Maa peale tagasi tuleb. Efektivseim viis selleks ongi siinsest unikaalsest kultuuriruumist lähtuv meelelahutus, mis puudutab inimest juuksejuurtest rakutasandini, ühtlasi ravib ja tervendab.

Kultuuri eripäradest ja looduse tundmisest kasvas ju tegelikult sajanditega välja kogu sinise piirkonna pärimusmeditsiin, mis võeti aluseks ka Võromaa ja Setomaa personaalmeditsiini arendamisel. Just eelmisel nädalal arutasime perearstiga, et see uus süsteem on ikka jube mugav. Rullin kodus oma ekraani lahti, hoian põialt ja tema saab oma monitorile tervikliku ülevaate mu organismi toimimisest. Iga väiksemgi kõrvalekalle mu keha talitluses annab märguande ning soovitus, kuidas

korrigeerida toitumist, liikumist või elulaadi. Näiteks: mitu grammi kasepässikut ning millisest metsast või millist tasakaalustavat ravimit ja toetavat teraapiat ning milliselt kohalikult terviseameistrilt vajan.

Eks elulaadist lähtubki kogu siinne elamise ja majandamise mudel, mis samuti väärtustab personaalsust ja lokaalsust. Elulaadiettevõtlus algas ju iga inimese elulaadist – sellest, et me kõik suudame oma unikaalsuses pakkuda üksteisele mingit sellist lisaväärtust, mida keegi teine ei suuda. Elulaadiettevõtluse osaks sai isegi digitaalne kinnisvara, mida me igapäevaselt haldame: nii enda kontosid eri platvormidel kui ka kõiki tegevusi, mida oma virtuaalse minaga teeme. Aga õnneks pole kogu elu kolinud virtuaalruumi, pigem vastupidi. Elu on kolinud maale, sest vahetut kontakti maaga väärtustatakse nüüd veelgi rohkem. Elupaikade kadu, mis oli Sinu ärakolimise ajal tõsiselt ähvardav oht, on peatunud: liigirikkus taastub ja elurikkuse mõiste on jõudnud igasse eluvaldkonda. Isegi energeetikasse, kujutad ette.

Energiasõltumatus saavutasime siis, kui maakonna arenduskeskus otsustas euroraha toel käima lükata toetusprojekti päikesepaneelide paigaldamiseks igale katusele. Igast ettevõttest ja kodumajapidamisest sai elektrienergia mikrotootja, kuid see oli üksnes üleminek. Praegu raputame natuke vesinikupuru ja kõik seadmed toimivad. Innovaatilise Metsavenna talu peremehe õhutaksogi ei kuluta palju seda uut särtsupulbrit. Ju mäletad Sinagi, kuidas ta ühel toonasel arutelul üle saali ütles: „*Uma pää ja hää' sõbra' ommakõgõparõmbaabilidse!*“ Nii me selle keerulise üleminekuaja seljatasimegi: koostöö ja talupojatarkusega. Enam ei ole energia pärast vaja muretseda, ja kuhugi kiiret ka pole – *aiguom*!

Inimesed võtavad nüüd aega iseenda ja ilmaelu teadlikumaks kogemiseks. Kes oleks osanud arvata, et meie *aiguom*-elustiil saab sama kuulsaks nagu jaapanlaste *shinrin-yoku* ehk metsakümblus. Inimesed üle ilma tulevad siia kagunurka tulemuslikult aeglustama, isegi ESA astronautid enne missioonile minekut. Siinsel kõrgusel merepinnast saavad nad kõige efektiivsemalt koguda

stardiks sisemist rahu ja jõuda tasakaalupunkti, kus on juba Maa peal olles oma kehas nii tasakaalus, otse keha keskteljel, et ei tunnetata raskusjõudu. Selle kogemusliku taipamiseni üks neist siin jõudis oma esimese *aiguom*-retriidi ajal, ja nüüd käivad kõik sama rada. Eks põlised haanilased teadsid juba ammu enne, et tasakaalupunkti leidmine käibki kuplite vahel iga pööripäeva tõusupunktis Päikesega. Ilmselt Sa ise ka mäletad veel seda ja muidki tarkusi, mida meie esivanemad põlvest põlve edasi andsid.

Aga anna andeks, unustasin end lobisema. Tegelikult tahtsin Sulle ju jagada oma kontserdielamust. Oi jah – sa ei kujuta ette! Eile oli Võrus ABBA kontsert! Kujuta pilti! Meie uues meelelahutuskeskuses seal Maksimarketi taga, kus kunagi laius võsa. Sinna voorib nüüd rahvast lähedalt ja kaugelt. Nii vinget elamust pole ma varem saanud. Kõik olid kohal. Isegi Agnetha ja Björn ja Benny ja Anni-Frid ka – esimest korda Eestis! No laval olid nad muidugi hologrammidena, kuid see oli ikka täiesti mega show. Ja soojendajaks ... – arva ära kes? Sinu kunagine naaber Tauli Anu! Kuid mitte hologrammina, vaid päris ise. Laulis mõned ammused lood ka oma albumilt „Metskass“, mis oli vist Sinugi lemmik.

Täna pidi ABBA andma lisakontserdi. Ma isegi mõtlesin, et läheks korra veel, kuid selgus, et pean samal ajal olema Washingtonis. Paluti üht ettekannet hooliva ettevõtluse ökosüsteemi mõjudest piirkonna arengule. Hologrammina muidugi esinen – kes siis tänapäeval selle pärast reisib, aga eks mul ongi mõnusam rääkida kodust oma ekraanirulli tagant.

Sellised kirjaread praegu. Ole ise ka vapper! Ja rullime siis varsti jälle ekraanid lahti – tahaks küll Su noorenevat nägu korra näha üle ajatu aja!

Kas see kõik on muinasjutt, kuulen Sind jälle küsivat.
Jah, ei ole.

Hääd Haani mätta otsast

Erkki

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. VÕRU MAAKONNA VISIOON 2035+	6
2. VÕRU MAAKONNA VÄÄRTUSED	7
3. STRATEEGIAKAART	8
4. STRATEEGILISED EESMÄRGID	10
4.1. ÕNNELIKUD JA TEGUSAD INIMESED	10
4.1.1. Tervise- ja heaolu ning siseturvalisuse valdkond	10
4.1.2. Elukestva õppe valdkond	12
4.1.3. Kestliku kogukonna valdkond	15
4.2. ROHKETE VÕIMALUSTEGA MAJANDUS	19
4.2.1. Majandusvaldkond	19
4.3. KULTUURILINE OMAPÄRA	22
4.3.1. Kultuuri ja eripära valdkond	22
4.4. ARENGUT TOETAV TARISTU JA MAINE	26
4.4.1. Taristu ja keskkonna valdkond	26
4.4.2. Maine valdkond	30
4.5. ÜHISTEGEVUSED	32
4.6. ETTEPANEKUD RIIGILE	33
5. VÕRU MAAKONNA VISIOONI, VALDKONDLIKE VISIOONIDE JA EESMÄRKIDE SEOS	36
5.1. STRATEEGILISTE VALDKONDADE OMAVAHELISED SEOS	40
6. ELLUVIIMISE KORRALDUS	42
6.1. SEIRE	43

SISSEJUHATUS

Võru maakonna arengustrateegia on dokument, mis hõlmab Võru maakonna omavalitsuste, ettevõtjate ja elanike ühiseid plaane maakonna arendamiseks aastani 2035+.

Arengustrateegia on Võru maakonna inimeste nägemus oma kodumaakonna eesmärkidest ja arengut toetavatest tegevustest. Sealjuures on uuendatud arengustrateegia koostamisel aluseks võetud eelmise strateegia materjale, maakonnaplaneeringut ning riiklikke ja kohalikke arengukavasid.

Strateegia uuendamise algatas SA Võrumaa Arenduskeskus nõukogu 28. aprillil 2022. a.

Arengustrateegia koostamise protsessi koordineeris SA Võrumaa Arenduskeskus.

Juhatuse liikme käskkirjaga moodustati arengustrateegia töörühmad ja nimetati nende juhid. Töörühmade juhtide ülesanne oli moodustada töörühmad, kuhu kuulusid kohalike omavalitsuste ja partnerite esindajad ning eksperdid.

Moodustati 7 töörühma: tervis ja heaolu ning siseturvalisus (juht Ülle Tillman), elukestev õpe (juht Kerli Kõiv), kestlik kogukond (juht Katrin Volman), kultuur ja eripära (juht Kristi Vals), ettevõtlus (juht Kaido Palu), taristu ja keskkond (juht Aivar Nigol), maine (juht Lota Vana).

Läbi viidi kaks seminari. Esimene strateegiaprotsessi algatav seminar toimus 20. mail Rõuge rahvamajas ning teine prioriteetseid valdkondlike ja ühistegevusi kajastav seminar toimus 27. mail Võru kultuurimajas Kannel. Arengustrateegia uuendamise töörühmade seminare korraldati kaks, I seminar 6. septembril kompetentsikeskuses Tsenter ja II seminar 26. septembril Võru Kultuurimajas Kannel.

Arengustrateegia uuendamisse kaasati Võru maakonna arengus olulist rolli omavate partnerite, organisatsioonide ja sidusrühmade sh kolmanda sektori ja kogukondade, riiklike institutsioonide ja ettevõtete esindajad. Kohalikud omavalitsused ja kaasatud partnerid, organisatsioonid ja sidusrühmad andsid olulise sisendi ning tegid ettepanekud maakonna arengustrateegia tegevuskavasse.

Maakonna arengustrateegiat tutvustati maakonna kohalike omavalitsuste volikogudele. Võru maakonna arengustrateegia 2035+ eelnõu avalik väljapanek toimus ajavahemikul 15.11.2022-30.11.2022. Arengustrateegia materjalid olid kättesaadavad maakonna kohalike omavalitsuste ja SA Võrumaa Arenduskeskuse veebilehtedel. 13. jaanuaril 2023. a toimus Võrumaa Kutsehariduskeskuse puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskuses TSENTER maakonna arengustrateegia tutvustamine ja rakendamise arutelu.

Arengustrateegia dokument sisaldab maakonna visiooni aastaks 2035+, olulisi väärtusi ning kõige olulisemaid tegevussuundasid maakonna arengu kavandamisel arendusvaldkondade kaupa.

Arengustrateegia dokumendi juurde kuulub kolm lisa. Dokumendi lisa 1 asub maakonna hetkeolukorra ülevaade koos andmetabelitega, lisa 2 on arengustrateegia seosed teiste arengudokumentidega ning lisa 3 tegevuskavad.

Võru maakonna arengustrateegia koostamise materjalid on kättesaadavad SA Võrumaa Arenduskeskuse veebilehel <https://vorumaa.ee/arendus/arengustrateegia/>

Strateegia koostamisel on arvestatud Rahandusministeeriumi poolt välja töötatud maakondade arengukavade uuendamise metoodilise juhiseiga.

SA Võrumaa Arenduskeskus ja strateegia koostajad tänavad kõiki antud panuse eest.

1. VÕRU MAAKONNA VISIOON 2035+

Meie maakond on õnnelike ja tegusate inimeste, rohkete võimaluste ning mitme kultuuriruumiga maa.

Võrokeelen: Võro maakund küünüs mitmõhe kultuuriruumi, pakk pallo võimaluisi ja om kodos rõõmsilõni tegüsile inemiisile.

Seto keeli: Mimaakunnahomma' õnnõligu' ja võrksa' inemisõ', siihom hulga võimaluisini mitu eissagamast kultuuri.

Inglise keeles: Our county is a place of aspiring and joyous people. It is known for its numerous possibilities and distinct cultural heritage.

Visioonist tulenevad maakonna strateegilised eesmärgid (edaspidi SE), mis on edasiste arendustegevuste põhifookuseks:

- **Õnnelikud ja tegusad inimesed.** Meie inimesed panustavad ühiskonda vastavalt oma tugevustele ja andele kogu oma elukaare vältel, elavad kaua ja tervena. Meil on piisavalt võimalusi eneseteostuseks ja arenguks ning meile on tagatud võimalused igakülgseks elukestvaks õppeks. Me väärtustame oma kodukohta ning oleme selle üle uhked. Me oleme ettevõtlikud ja nutikad. Me ei jäta üksteist üksi, me oleme hoitud. **(SE1)**
- **Rohkete võimalustega majandus.** Meil on rohkelt võimalusi ettevõtmiseks ja ametialaseks eneseteostuseks. Meie ettevõtjad on paindlikud, rakendavad kasulikke uuendusi ja väärimdavad kõrgelt kohalikku ressursi. Ettevõtluskeskkond ja noored kannavad edasi maakonnale omaseid väärtusi. Ettevõtjad ja avalik sektor teevad tihedalt koostööd ühiste eesmärkide saavutamiseks. **(SE2)**
- **Kultuuriline omapära.** Võro maakonnas on kaks omanäolist kultuuriruumi (vana-võromaa ja seto), millele baseerub kohalik identiteet. Tänu hästi säilinud ja edasi kantud keele-, kultuuri- ja looduspärandile on meie inimestel tugev paigatunnetus. Keeleline ja

kultuuriline omapära seob kogukondi ning on üheks ettevõtluse (ennekõike turismi) mootoriks. (SE3)

- **Arengut toetav taristu ja maine.** Arengut toetav taristu ja maine on strateegiline eesmärk, mis on eeltingimuseks teiste eesmärkide saavutamisele. Et meie inimesed saaksid olla õnnelikud ja tegusad, et majandus saaks kasvada rohkete võimaluste najal ning et kultuuriline omapära toimiks arengumootorina, on tarvis sobivat taristut: transpordi, energeetika, kommunikatsiooni, veemajanduse ja jäätmete käitluse ning ka majanduslikku, sotsiaalset, kultuuri, spordi ja vaba aja veetmise taristut. Samuti on oluline maakonna hea maine, mis toetab strateegias seatud eesmärkide saavutamist. (SE4)

2. VÕRU MAAKONNA VÄÄRTUSED

Võru maakonna arengu kavandamisel tuginetakse kolmele põhiväärtusele:

- **Meie inimesed.**
Meie inimeste õnn ja hea toimetulek on kõige olulisem. Me oleme tugeva kogukonna- ja õlatundega ning oskame läbi rääkida ja teha koostööd. Me oleme uudishimulikud ning hoolivad nii iseenda kui ka maailma vastu.
- **Puhas loodus ning elukeskkond.**
Meie maakonna loodus on omanäoline: lopsakad metsad, rohked järved ja jõed, mäed ja orud, käänulised teed, künklikud põllud ja rohelised asulad. Meil on ruumi, õhku, avarust ja võimalusi tegutsemiseks. Et seda hoida, elame ja majandame säästvalt ja nutikalt.
- **Keeled, kombed ja kultuurid.**
Meil on kaks suurt kultuuriruumi ning nendel tuginev tugev ühtekuuluvustunne. Me hoiame võro ja seto kultuuri ja keeli, kombeid ja pärimusi.

**Aigu om. Inemiisi om. Mõtsa om.
Vunki mano!**

3. STRATEEGIAKAART

Võru maakonna arengustrateegias on **neli strateegilist eesmärki** (õnnelikud ja tegusad inimesed, rohkete võimalustega majandus, kultuuriline omapära ning arengut toetav taristu ja maine).

Nende eesmärkide saavutamiseks vaatleb strateegia lähemalt seitset erinevat valdkonda:

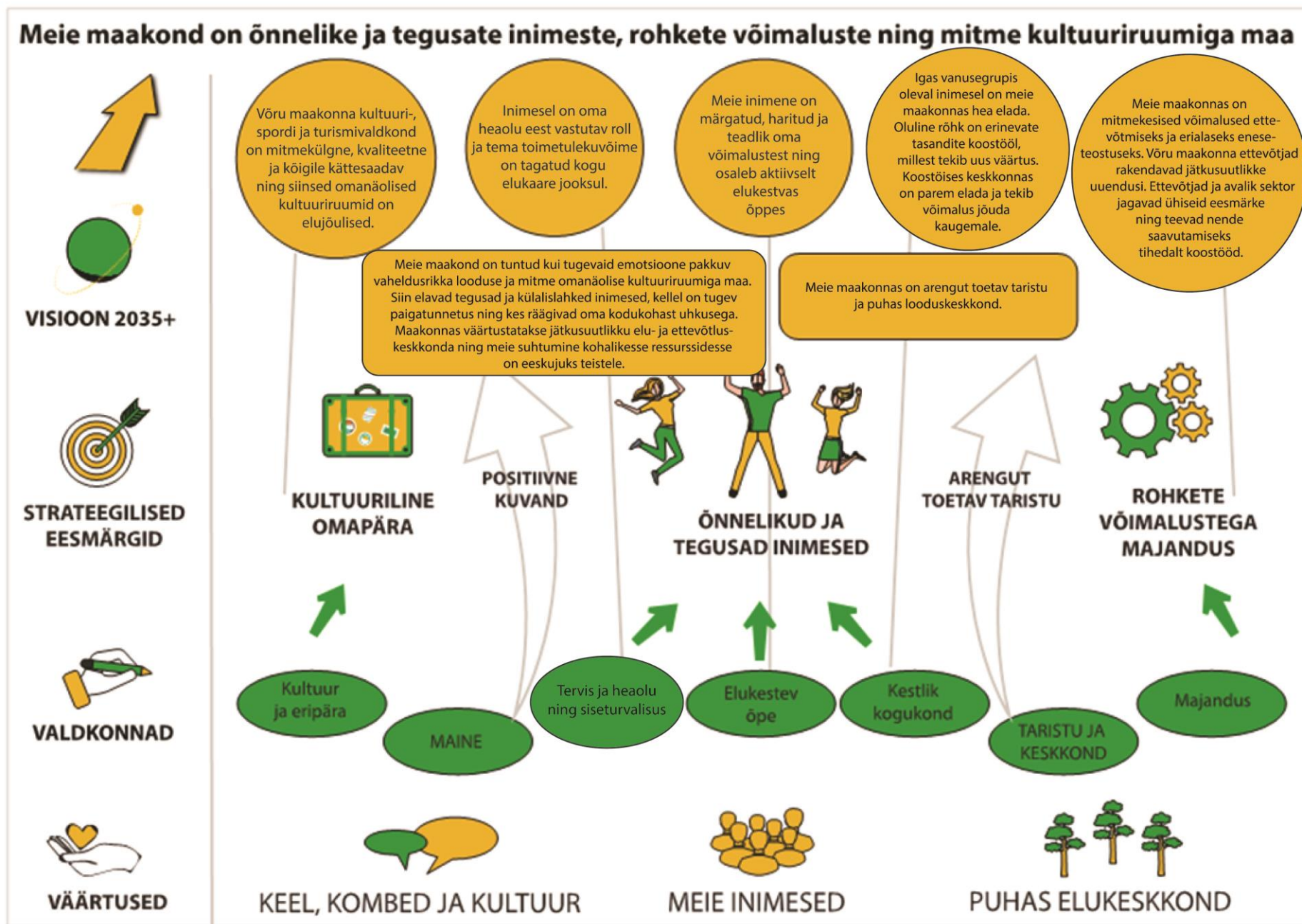
- 1) tervis ja heaolu ning siseturvalisus;
- 2) elukestev õpe;
- 3) kestlik kogukond;
- 4) majandus;
- 5) kultuur ja eripära;
- 6) taristu ja looduskeskkond;
- 7) maine.

Igal valdkonnal on omakorda **valdkondlik visioon**, millel põhinevad **valdkonna eesmärgid** ja **tegevussuunad**.

Võru maakonna arengustrateegia visiooni, strateegiliste eesmärkide, valdkondade ja väärtuste seoseid kirjeldab ülevaatlik strateegiakaart (joonis1).

Joonis 1. Strateegiakaart

4. STRATEEGILISED EESMÄRGID

4.1. ÕNNELIKUD JA TEGUSAD INIMESED

4.1.1. Tervise- ja heaolu ning siseturvalisuse valdkond

Võru maakond on Eesti keskmisega võrreldes kiiremini vananev, väheneva elanikkonnaga ja suuremate tervisest ja toimetulekust tingitud probleemidega piirkond. Maakonna jätkusuutlikkust pärssiv lõhe majanduse ja tööturu võimaluste ning sotsiaalkaitseüsteemi vajaduste vahel on Eesti üks suurimaid.

Meie eesmärgiks on vähenevate ressursside tingimustes rahuldada suurenevat nõudlust lahenduste ja teenuste järele. Tervise ja heaolu ning siseturvalisuse valdkonna prioriteet on iga inimese eneseteostuse toetamine igas eluetapis. Oluline on motiveerida inimest andma tema võimetele vastavat maksimaalset panust ühiskonna toimimisse. Lisaks on vajalik turvatunde loomine, mis aitab raskuste või kriisisituatsioonidega edukalt toime tulla.

Inimese heaolu sõltub kõige enam kolmest tegurist: kogukondlikud suhted (sotsiaalne sidusus), haridus (andeid väärtustav elukestev õpe) ja tööhõive (eneseteostus). Avalik sektor koostöös partneritega era- ja kolmandast sektorist loob võrdsed võimalused igale inimesele nende tegurite tagamiseks ning tervist ja heaolu toetavate valikute tegemiseks.

Meie inimeste pika ja täisväärtuslikuna elatud elu tagamisel on tähtis, et kõik maakonna käekäiku juhtivad partnerid käsitlevad heaolu teemasid strateegilise valdkonnana, et avaliku sektori korraldus vastab kiiresti muutuvatele oludele ning kaasab kogukonda.

Ülevaade valdkonna hetkeseisust ning kõige olulisemad kitsaskohad ja tugevused:

Valdkonna väljakutsed	Valdkonna tugevused
Ääremaastunud piirkond	Kogukondlikkus (tugevad kogukonnad)
Vaimne tervis (elanikkond vajab tuge)	Koostööpartnerid (piirkonnas on koostöö eri asutuste vahel väga tõhus - näiteks politsei koostöö omavalitsusega)
Tegusate inimeste vähesus (kes teeb, see jõuab)	Võrgustikud (erialased ning kogukondlikud)
Koormus sotsiaalhoolekandele /heaolu-süsteemile on suur (puuetega inimeste suur osakaal)	Lõuna-Eesti Haigla (tervishoiuasutuse olemasolu)
Hajapiirkond	Lõuna-Eesti Erihooldusteenuste Keskus (erihooletunde kompetentsikeskuse olemasolu)

(kaugused elanikeni jõudmiseks ja elanikel) (teenusteni jõudmiseks)	
Sotsiaal-majanduslik ebavõrdsus (kihistumine)	MTÜ Toetuskeskus Meila (iga inimese erivajadustega arvestamine)
Maksupoliitika ei arvesta regionaalsust (sh transpordikulu) (suuremad väljaminekud pere eelarvest)	Hajaasustus (oskuste, kompetentside olemasolu hakkama saamiseks)
Mahetoidu osakaalu suurendamine haridusasutustes (mahetooraine osakaalu %)	Sotsiaalseinnovatsiooni algatused (vunki mano loometalgud, vunki mano akadeemiad, sotsiaalse innovatsiooni projektid, maakondlik mahekokkulepe)
	Kuurortpiirkond (Värska Kuurortravikeskus)

Tervise- ja heaolu ning siseturvalisuse valdkonna visioon 2035+
Inimesel on oma heaolu eest vastutav roll ja tema
toimetulekuvõime on tagatud kogu elukaare jooksul.

Tervise- ja heaolu ning siseturvalisuse valdkonna eesmärgid on:

1. Meie inimene elab tervena ja kaua.

Peamised tegevussuunad:

- Laste ja noorte vaimne tervis

Aastaks 2035 on Võru maakonnas algatatud ja rakendatud protsessid noorte elus tasakaalupunkti leidmiseks (enesehinnang, positiivsed suhted, huviharidus, positiivsed käitumisharjumused sh toitumine), tagatud on vaimse tervise baasteenuste parem kättesaadavus ning piisav spetsialistide arv.

- Vanemluse toetamine

Aastaks 2035 on Võru maakonnas loodud ja rakendatud vanemlike oskuste toetamise süsteemne protsess.

2. Meie inimene leiab eneseteostust.

Peamised tegevussuunad:

- Võrdsed võimalused kõigile

Arendame teenuseid ja eneseteostuse võimalusi nii, et need arvestavad inimeste eripärasid ning vajadusi ja toetavad erinevate ühiskonnagruppide (noored, eakad, erivajadustega inimesed, lastega pered, üksikvanemad, omaste hooldajad jne) võimetekohast osalemist ühiskonnaelus ja tööhõives.

3. Meie inimene on kaitstud ja hoitud. Elanikel on võrdsed võimalused, toimivad sidused kogukonnad ja võrgustikud.

Peamised tegevussuunad:

- Kogukond on usaldusväärne partner omavalitsusele sotsiaalteenuste osutamisel ning turvalisuse loomisel ja tagamisel.
- Kaasame kogukonna avalike teenuste loomisele ja osutamisele.
- Sotsiaalhoolekande süsteem on jätkusuutlik. Jätkusuutliku sotsiaalhoolekande tagamiseks maakonnas hoolitseme töötajate heaolu ja motivatsiooni eest. Toetame töötajate oskuste arendamist läbi koolituste. Algatame kvaliteetsete sotsiaalteenuste arendamise projekte Võru maakonnas.
- Kättesaadav arstiabi. Tagatud on tervishoiuteenuste kättesaadavus esmatasandi terviskeskustes, perearstikeskustes ja Lõuna-Eesti Haiglas.
- Avatud ja kaasav valitsemine. Toetame heaolu valdkonna kiiret arengut, avatud ja kaasavat valitsemist ning sotsiaalset innovatsiooni.
- Elanikel on teadmised ning valmisolek tegutsemiseks muutunud oludes, sh kriisisituatsioonides.

4. Maakonna tööhõive on kõrge. Kvaliteetne tööelu aitab tagada jätkusuutliku ettevõtluse.

Peamised tegevussuunad:

- Sotsiaal-majandusliku ebavõrdsuse vähendamine maakonnas. Hooliv omavalitsus.

4.1.2. Elukestva õppe valdkond

Võru maakonna elanike haridustase on Eesti keskmisest madalam, samuti on madalam nende inimeste hulk, kes osalevad ümber- ja täiendõppes või võtavad muul moel osa elukestva õppe programmidest. See on väljakutseks meie piirkonna ettevõtlusele, kogukondadele ning muude valdkondade arengule. Haridusasutuste jaoks on probleemiks aga õpetajaskonna keskmisest kõrgem vanus ning spetsialistide nappus, mis vähendab koolide ja lasteaedade paindlikkust

reageerida õpikäsituse muutusele ning pakkuda sobivaimat tuge hariduslike erivajadustega lastele.

Hariduse valdkonnas on meie üheks olulisemaks väljakutseks luua soodsad tingimused elukestvaks õppeks nii võimaluste, sh eriala valikute, arendamise kui ka hoiakute muutmise kaudu. Oluline on läbi järjepideva teavitustöö ning sekkumisprogrammide arendada nii noorte kui ka täiskasvanute hulgas elukestva õppe olulisust ja võimalusi. Lisaks kutsehariduskeskusele vajab maakond veel (rakenduslikku) kõrgharidust ja/või täiend- ja ümberõppe võimalust pakkuvat asutust ning uudseid lähenemisi ja täiendõppe võimalusi tulevikuoskuste õppimiseks.

Haridustaristu arendamisel ja ressursside kokkuhoiuks tuleb haridusasutused muuta avatud keskkondadeks, et lisaks igapäevasele õppetööle pakutaks koolides ka koolitusi ja kursusi täiskasvanutele (sh lapsevanematele) ning eakatele (nt väärivate ülikool). Täiskasvanukoolituses on võimalik ära kasutada kaasaegseid tehnoloogilisi lahendusi, et muuta õppes osalemine kõigile kättesaadavaks. Kohalikel omavalitsustel tuleb end senisest tugevamalt positsioneerida õpikeskkonna loojate ja tugiteenuste võimaldajatena läbi inimese kogu elukaare.

Asutusi, kes pakuvad Võru maakonnas erinevaid koolitusi ning haridusprogramme, on mitmeid (lasteaiad, koolid, Võrumaa Kutsehariduskeskus, Võro Instituut, Seto Instituut, muuseumid, Rajaleidja keskus, Eesti Töötukassa, huvikoolid, noortekeskused, päevakeskused ja erinevad vabaihendused). Piiratud ressursside tingimustes on üheks väljakutseks kujundada nende asutuste baasil välja valdkondlik võrgustik, et võimaldada õppimist süsteemselt ning õppiija jõu ja huvide kohaselt. Suurendada tuleb lühemate õpikogemuste võimalust õpijulguse taastamiseks.

Formaalõppe ja mitteformaalõppe lõimimine erinevatel haridustasemetel on oluline ressurss õpihuvi ja -oskuste arendamiseks. Huvihariduse ja huvitetegevuse ning avatud noorsootöö võimalused maakonnas vajavad selget positsioneerumist alus-, üld- ja kutsehariduse kõrval, et olemasolevad mitmekülgsed võimalused oleksid rakendatud parimal võimalikul viisil. Arusaamine, et haridus on osa noorsootööst ning vastupidi, aitab tõhustada koostööd haridus- ja noortevaldkonna asutuste vahel. Noortevaldkonna väljakutseks on töö kvaliteedi tagamine olukorras, kus on spetsialistide suur vahetumine tulenevalt ebakõlast töö vastutuse määra, töötajate kvalifikatsiooni ning saadava tasu vahel.

Kohaliku keele- ja kultuuripärandi säilimise võtmeks on selle edasikandumine uutele põlvkondadele. Võro ja seto keele, kultuuri ja elulaadi edasiandmise ja kestvuse peab tagama maakondlik koostöö omavalitsuste, riigiasutuste, kodude, kogukonna ning haridus- ja noorsootööasutustega.

Jätkuvalt tuleb otsida paremini toimivaid lahendusi, kuidas toetada hariduslike erivajadustega (HEV) laste toimetulekut formaalses haridussüsteemis. Lahendused, millega HEV laste individuaalset arengut toetada, peavad olema tõhusad, sobivad, paindlikud ning arvestama füüsiliste ja vaimsete erivajadustega õpilaste haridustee jätkamiseks kutseõppes.

Võru maakonnas õppimise toetamiseks ning tugiteenuste taseme tõstmiseks ning kättesaadavuse tagamiseks on oluline toetada tugiteenuste pakkumist ka maakonnaüleselt koostöös kõikide omavalitsustega. Keskelt on võimalik koondada kompetents, mida valdkond ja õpijad vajavad, kuid mida pole kas spetsialistide puudusel või vajaduse vähesuse tõttu

võimalik pakkuda iga haridusasutuse juures üksikult (erinevad tugispetsialistid, haridusuuringud, praktikabaaside andmebaas, lapsevanemate kool jne).

Suureks väljakutseks on Võru maakonnas laste ja noortega töötavate spetsialistide vähesus. Et õpetajaskonna vananemisega seotud väljakutsetega toime tulla, on oluline arendada haridus- ja noortevaldkonna asutuste vahel koostööd nii spetsialistide kui ka valikainete kursuste võimaluste jagamisel, jõustada elanikkonna karjäärivalikuid haridus- ja noortevaldkonna erialade kasuks ning stimuleerida spetsialistide tööleasumist Võru maakonda.

Ülevaade valdkonna hetkeseisust ning kõige olulisemad kitsaskohad ja tugevused:

Valdkonna väljakutsed	Valdkonna tugevused
Spetsialistide puudus (sh õpetajad, tugispetsialistid, hariduse sádeinimesed, noorsootöötajad)	Õpilaste arvu kahanemine on peatunud (õpilaste arv on stabiilne ning VKHK puhul kasvutrendis)
Piiratud õppimisvõimalused ja erialavalikud maakonnas (vähe valikuid pärast põhikooli ehk kutse- ja kõrghariduses, mistõttu haridusränne on ühesuunaline, maakonnast välja)	Olemas on mitmekesised õppimist toetavad võimalused kogu elukaare jooksul (VKHK, huvikoolid, noortekeskused, MTÜ-d, töötukassa koolitused)
Vähene kohaliku kultuuri sidumine õppekavadega (järjepidevalt kõikides õppeastmetes)	Piirkondlik eripära loob mitmekesiseid võimalusi ja rikastab õppimiskogemust (nt Setomaa õpilasfirmade tegevus, keelepesad)
Eesti kontekstis madal osalemine elukestvas õppes (vähene julgus ja motivatsioon õppida kogu elukaare jooksul)	Toimib õppijate märkamine, toetamine ja tunnustamine (tunnustusüritused, koostöö töötukassaga)
Huvihariduse vähene kättesaadavus (maakondlikul tasandil puudub ühtne kontseptsioon huvihariduse võimaldamiseks ja rahastamiseks)	Kõrge õpetamise ja õpilaste kvaliteet (õpilased jätkavad haridusteed edukalt mainekates gümnaasiumites ning kutse- ja kõrgkoolides)

Elukestva õppe valdkonna visioon 2035+

Meie inimene on märgatud, haritud ja teadlik oma võimalustest ning osaleb aktiivselt elukestvas õppes.

Elukestva õppe valdkonna eesmärgid on:

1. Võru maakonna elanikud osalevad elukestvas õppes ja õppimisvõimalused on kõigile kättesaadavad.

Peamised tegevussuunad:

- Osalus elukestvas õppes

2. Maakonnas on olemas mitmekülgsed haridusvalikud.

Peamised tegevussuunad:

- Mitteformaalõppe sidusus formaalharidusega
- Kaasava hariduse kvaliteedi tõstmine
- Mitmekülgsed õppimisvalikud

3. Hariduse ja noorsootöö valdkonnas on piisaval hulgal heal tasemel õpetajaid ja spetsialiste.

Peamised tegevussuunad:

- Spetsialistide ressursi tagamine ja spetsialistide taseme tõstmine

4. Kasutame oma võimalusi parimal moel.

Peamised tegevussuunad:

- Omakultuuri lõimimine hariduses

4.1.3. Kestliku kogukonna valdkond

Võru maakonna aktiivsete kogukondade kujunemist mõjutab olulisel määral asustustihedus. Aktiivsed inimesed koonduvad pigem kandi- kui külapõhiselt ning hoiavad sidet ka ümbruskonna kogukondadega. Samuti iseloomustab Võru maakonda mitme kultuuriruumi olemasolu. Meil on kaks suurt kultuurilist kogukonda (setod ja võrokezed), esindatud on ka põlisvenelaste külad.

Võru maakonna külaseltside ja seltsingute aktiivsus on paikkonniti erinev, linnades puuduvad asumiseltsid. Paikkondlike kogukondade aktiivsuse tõstmine on oluline väljakutse.

Vähesed MTÜd on majanduslikult elujõulised, mistõttu tuleb oluliseks pidada nende jätkusuutlikkuse soodustamist. Jätkusuutlikkust aitab suurendada võimaluste tagamine väikesteks investeeringuteks ning kogukondade suurem rahastus, raha läbipaistvam jagamine, kogukondade kaasamine ning otsuste tegemine võimalikult elanike lähedal. Kogukondade tegevus sõltub paljuski eestvedajatest. Tähtis on sädeinimeste tunnustamine, nende hoidmine ja motiveerimine.

Võru maakonna planeeringus 2030+ on kirjeldatud maakonna keskuste võrgustiku areng ja pakutavate teenuste tase. Keskuste võrgustiku eesmärgiks on tagada kogu maakonnas töökohtade ja teenuste kättesaadavus ning seeläbi elukvaliteet nii linnades kui ka maapiirkondades. Avalike teenuste kättesaadavus maakonna igas paigas on kestliku kogukonna üks elementaarsetest vajadustest ja ka väljakutsetest.

Regionaalse mahajäämuse tasakaalustamiseks ning Võru maakonna elu- ja ettevõtluskeskkonna jätkusuutlikkuse tagamiseks tuleks riigil rakendada regionaalprogramme, arvestada programmide koostamisel regionaalset eripära ning kasutusele võtta maksuerisusi.

Murekohaks ja arengupiduriks on teede halb seisukord ning kruusakattega teede rohkus. Eesmärk on tagada, et teed oleksid probleemideta kasutatavad aastaringelt. Ühistranspordi arendamisel tuleb rakendada uuenduslikke lähenemisviise (sõidujagamine, nõudetransport, piirkonna elanike vajadustele vastav ühistranspordikorraldus, sh sotsiaaltransport, rongi- ja lennuliikluse võimalused).

Kiire internet ja heal tasemel telefoniside tuleb tagada kõikjal maakonnas.

Ülevaade valdkonna hetkeseisust ning kõige olulisemad kitsaskohad ja tugevused:

Valdkonna väljakutsed	Valdkonna tugevused
Koostöö – ühise/ühistulise tegevuse soodustamine, koostöö erinevatel tasanditel, seltsingud, külavanemad, bürokraatia vähendamine, mitteformaalsete kogukondade toetamine, partnerlus KOViga.	Väikesed kogukonnad võimaldavad kiiret tegutsemist.
Eakad – üksinda jäämine, sotsiaalse suhtluse vähenemine, liikumisvõimaluste vähenemine.	Oma kultuur, traditsioonid, oleme huvitavad.
Noored – et oleks positiivseid väljakutseid ja väljundeid, oleks side kogukonnaga (sh suhe õpetaja-õpilane-lapsevanem), kodukandiga, põlvkondade vahelise side tugevdamine.	Üldine aktiivne hoiak.
Sissekirjutus ja suveelanikud, kaugtöövõimalused. Lisisissekirjutuse ettepanek riigile.	Õpihimulised inimesed, huvi maailma ning kogukonna vastu.
Eestvedajate väsimine, eestvedajate vähesus, vajadus õppida delegeerima.	Maalähedus ja põlvkondade vaheline sidusus.

Kestliku kogukonna valdkonna visioon 2035+

Igas vanusegrupis oleval inimesel on meie maakonnas hea elada. Oluline rõhk on erinevate tasandite koostööl, millest tekib uus väärtus. Koostöises keskkonnas on parem elada ja tekib võimalus jõuda kaugemale.

Kestliku kogukonna valdkonna eesmärgid on:

- 1. Meie maakonnas on tugeva identiteediga kogukonnad, kes hoiavad ja kannavad edasi oma paikkonna keelt ja kultuurilist eripära.**

Peamised tegevussuunad:

- Kultuuripärandi hoidmine. Kogukonna pärandi edasikandmine kaasaegsete vahenditega.
- Hea potentsiaaliga algatuste ja eestvedajate võimestamine. Aktiivsete inimeste tunnustamine ja edulugude esiletõstmine.
- Noorte tunnustamine noortekeskustes ja koolides. Noorte kaasamine, märkamine ja tekkivate huvigruppide võimestamine. Omaalgatuse rahaline toetamine.

- 2. Meie maakonnas on turvalise, säästva ja keskkonnahoidliku mõtteviisiga inimesed.**

Peamised tegevussuunad:

- Puhta looduse hoidmine, kohaliku tervisliku mahetoidu tootmise toetamine
- Kogukondliku turismi ja matkaradade/seiklusparkide loomine, toetamine

3. Meie maakonnas toimivad elujõulised valdkondlikud ja piirkondlikud koostöövõrgustikud ja pidevalt arenevad ühingud.

Peamised tegevussuunad:

- Seltsitegevuse toetamine suurema ühtsustunde ja heade omavahelist suhete loomiseks. MTÜde majandusliku elujõulisuse ja jätkusuutlikkuse soodustamine. Võimekuse tõstmine, kogukonnavedurite arendamine, arenguprogrammid.
- Maakonna elanike, sh suveelanike kaasamine kogukondlikku ellu, topeltsissekirjutuse võimaldamine
- Erinevate vanuserühmade koostöö soodustamine nt projektitaotlusvoorudes

4. Meie maakond on hästi toimetulevate inimeste kasvulava, siin on parim paik laste ja noorte füüsiliseks ja vaimseks arenguks, elujõulistele perekondadele ja tegusatele eakatele.

Peamised tegevussuunad:

- Mitmekesise erinevaid ühiskonnagruppe koostöösse kaasava huvitegevuse soodustamine
- Kogukondade koordinaatori tegevuse käivitamine omavalitsustes
- Kaasav valitsemine

4.2. ROHKETE VÕIMALUSTEGA MAJANDUS

4.2.1. Majandusvaldkond

Ettevõtete poolt vaadatuna on Võru maakonna majandusarengu olulisemad probleemid seotud vajaliku tööjõu puudusega. Samas on tööjõupuudus osaliselt tingitud ka sellest, et Võru maakonna ettevõtete ärimudelid ja tehnoloogiad on sageli vananenud ning loodav lisandväärtus madal, mis ei võimalda maksta konkurentsivõimelist palka ega pakkuda tööd, mis oma sisult oleks töötajatele atraktiivne ja väljakutseid pakkuv.

Teine oluline probleem on seotud madala investeerimis- ja riskivõimekusega. Ettevõtetele ei ole piisavalt omakapitali, et teha vajalikke investeeringuid tööprotsesside efektiivsuse kasvatamiseks. Samas on keeruline kaasata ka laenu raha, sest laenu tingimused nõuavad Võru maakonnas tehtud investeeringutele valdavalt mitmekordse väärtusega tagatist. Pank hindab, et Võrus investeeritud euro on oluliselt väheväärtuslikum ja kõrgema riskiga kui Tallinnas, Tartus või Pärnus investeeritud euro.

Valdav osa Võru maakonna ettevõtetest on väikesed, mistõttu puudub neil sageli kompetents efektiivseks arendus- ja müügitööks. Samas on ettevõtete koondumine klastritesse ja võrgustikesse pigem tagasihoidlik. Puuduvad ideed, kuidas koostöös saavutada paremaid tulemusi. Samuti hindavad alustavad ettevõtted, et avaliku sektori poolne tugi on formaalne, ehkki vajatakse rohkem individuaalset abi ja nõustamist.

Kohalik ettevõtlus ei ole Võru maakonnas kunagi sama tulus nagu suure turuga suures linnas. Seetõttu on kohaliku suunitlusega ettevõtete jaoks eriti oluline, et meie maakonna inimesed eelistaksid tarbida oma maakonna tooteid ja teenuseid. Seda vajadust ei ole täna elanike tasandil piisavalt teadvustatud.

Ehkki meie maakonna ettevõtlusaktiivsus (aasta jooksul käivet näidanud lisandunud ettevõtete arv 1 000 elaniku kohta) püsib Eesti keskmisega samal tasemel, on meil ometi maakonna demograafilise struktuuri tõttu just noori alustavaid ettevõtjaid vähe. Osaliselt seetõttu ei ole maakonnas ka piisavalt innovatiivseid ideid ja kaasaegseid rakendusi, et püsida lisandväärtuse tootmisel konkurentsivõimeliseks. Võru maakonda ootab ees üheksakümne aastaga alustanud ettevõtjate põlvkonna vahetus, ent kogenud ettevõtjatele ei ole peale kasvamas järeltulijaid.

Võru maakonna majanduse järgmiste kümnendite võimalused peituvad ettevõtluskeskkonna paindlikkuse suurendamises ja tihedamas koostöös nii erasektori sees kui ka era- ja avaliku sektori vahel. Uued ja edasi arendatud tööstus- ja ettevõtlusalad annavad nii alustavatele kui ka juba tegutsevatele ettevõtetele võimaluse paindlikeks investeerimisotsusteks. Ettevõtlusega seotud infrastruktuuri arendamise toetamine loob ettevõtetele võimaluse jõukohaselt kohaneda hajaasustusest ning logistilises mõttes ebasoodsast asukohast tingitud probleemidega. Ettevõtluse tugistruktuuride (SA Võrumaa Arenduskeskus, Töötukassa, kompetentsikeskus TSENTER jt) suurem omavaheline koostöö loob paremad eeldused teenuste osutamiseks ning annab ettevõtetele võimaluse pädevuse kaasamiseks oma ettevõtte arendamisel.

Selleks, et panustada kõrgema lisandväärtusega valdkondade ja ettevõtluse edendamisse tuleb tugevdada IT-haridusõpet piirkonnas läbi täiend- ja ümberõppe võimaluste loomise.

Välja arendatud kaugtöökeskused annavad töötajatele suurema paindlikkuse elukoha valikul ja seeläbi mitmekülgsemaks eneseteostuseks meie maakonnas.

Militaarsektori arendamine ning suurema sidususe tekitamine erasektoriga võimendab meie maakonna loomulikku tugevust ning avab võimaluse olemasoleva potentsiaali tõhusamaks kasutamiseks.

Ülevaade valdkonna hetkeseisust ning kõige olulisemad kitsaskohad ja tugevused:

Valdkonna väljakutsed	Valdkonna tugevused
Tasakaalu hoidmine loodusressursside ja elukeskkonna vahel.	Kohalik ressurss- inimesed, mineraalvesi, põllumaa, metsad.
Süsteemne tööstusalade arendamine ja kasutuselevõtt (Võrusoo, Väimela, Vastseliina, Maratinurga jt.), sh turundus – mainekujundus.	Tugevad kultuuriruumid.
Laste ja noorte ettevõtlikkuse säilitamine ja teadlik tõstmine.	Väljakujunenud tugevad ettevõtlusvaldkonnad. Olemasolevad kasvavad ja arenevad ettevõtted ning esindusorganisatsioonid (nt Kagu- Eesti Puiduklaster, Võrumaa Ettevõtlike Naiste Assotsiatsioon).
Energiamajandus ja ettevõtete energiatõhusus – rohepööre.	VKHK, kompetentsikeskus TSENER, KEIK olemasolu.
Tööjõu kvalifikatsioon, kättesaadavus. Töötaja väärtustamine – töötingimused, palk jms.	Omaavalitsuste ettevõtlust väärtustavad hoiakud, koostöö ettevõtjatega, arenevad ettevõtlusalad.
Innovatsiooni ergutamine, tootearenduse toetamine, efektiivsus, ringmajandus.	Kupland- toimiv Kagu-Eesti kaugtöövõrgustik.

Majandusvaldkonna visioon 2035+

Meie maakonnas on mitmekesised võimalused ettevõtmiseks ja erialaseks eneseteostuseks. Võru maakonna ettevõtjad rakendavad jätkusuutlikke uuendusi. Ettevõtjad ja avalik sektor jagavad ühiseid eesmärke ning teevad nende saavutamiseks tihedalt koostööd.

Majandusvaldkonna eesmärgid on:

1. Meie maakonnas on jätkusuutlik ettevõtluskeskkond. Ruumilise arengu häid tavaid ja parimaid praktikaid järgiv ettevõtluskeskkonna arendamine, samas säilitades tasakaalu loodus- ja elukeskkonnaga.

Peamised tegevussuunad:

- Avaliku ja erasektori ühistegevus avaliku ruumi ja teenuste arendusel
- Proaktiivne ettevõtluskeskkonna arendus
- Atraktiivne ja jätkusuutlik külastuspiirkonna taristu

2. Meie maakonnas on ettevõtlusteadlikud, ettevõtlikud ning motiveeritud ja kõrge kvalifikatsiooniga elanikud. Elukestev õpe väärtustab ettevõtlikkust ja kõrgemat kvalifikatsiooni, tagades elanike rahulolu ja motivatsiooni tulemuslikuks tööks ja ettevõtluseks.

Peamised tegevussuunad:

- Tehnoloogiakool kood/Jõhvi filiaal Võrus
- Piirkonna ettevõtlusega sidus kutseharidus
- Ettevõtluse elukaart kattev terviklikult toimiv tugivõrgustik ja tugiteenused
- Ettevõtlikud noored

3. Meie maakonnas on jätkusuutlikud, nutikad ja paindlikud ettevõtted. Uute ärimudelite ja tehnoloogiate kasutuselevõtt kõrgema lisandväärtuse ja tasuvamate töökohtade saavutamiseks.

Peamised tegevussuunad:

- Piirkonna ettevõtluskeskkonna maine
- Kestlik põllumajandus ja mahetootmine
- Turismivõrgustike arendamine
- Kohalike ressursside väärindamine, ring- ja rohemajanduse ning isemajandamise võimekuse kasv

4.3. KULTUURILINE OMAPÄRA

4.3.1. Kultuuri ja eripära valdkond

Võru maakond on rikas oma mitmekülgse kultuuripärandi ja kultuuritegevuste laia valiku poolest. Siin toimub hulgaliselt traditsioonilisi sündmusi ja festivale, mis on saavutanud üleriikliku ulatuse. Kaks eriilmelist ja unikaalset keele ja kultuuriruumi - võro ja seto - koos oma kogukondade, traditsioonide, sündmuste ja eestvedajatega on jõuliselt eristuvad nähtused. Nende elujõulisust aitavad tagada kultuuriruumide arendamisega seotud institutsioonid, sh Võro Instituut, Seto Instituut, Setomaa Muuseumid jt.

Maakonnas on väljakujunenud tihe kultuuriasutuste võrgustik, sh rahvamajad, kultuurikeskused, raamatukogud, muuseumid, külastuskeskused jm. Võru maakonnas on särasilmseid, aktiivseid ja professionaalseid eestvedajaid ning juhendajaid, viimastel aastatel on maakonda (tagasi) tulnud uusi tegijaid, kes rikastavad kohalikku kultuuripilti. Maakonnas tegutseb palju kolmanda sektori organisatsioone, seltse ja algatusi.

Kultuur on tihedalt seotud turismivaldkonnaga, kultuuritoodete ja -teenuste osa turismi väärtuspakkumises on oluline. Lisaks sündmustele ja pärandile on olulisel kohal traditsioonilised eluviisid, kombed, loodus ja toit.

Kõige suuremaks väljakutseks on kultuurivaldkonna eestvedajate, juhendajate ja korraldajate järelkasvu probleem. Keskustes on olukord mõnevõrra lihtsam, väljaspool keskusi aga oluliselt keerulisem. Kultuurisektori palgad ei ole konkurentsivõimelised, mistõttu ei suudeta hoida tänaseid spetsialiste ega tuua juurde uusi. Kui tänased eestvedajad oma tegevuse lõpetavad, satub kogu valdkonna elujõulisus tõsise löögi alla.

Kultuur laiemalt, aga ka võro ja seto keel ja kultuur kitsamalt peaksid olema tunduvalt rohkem seotud koolide ja lasteaedade õppetegevusega, samuti huvihariduse ja noorsootööga.

Kuigi viimastel aastatel on maakonnas võetud ette mitmeid ühisalgatusi ning tihendatud on suhtlust kultuurijuhtide ja -korraldajate vahel, tuleb maakonnaülese koostöö ja infovahetusega senisest rohkem tegeleda. Kultuuriinfot on kohati raske leida, omavalitsused kasutavad eri kanaleid avalikkuse informeerimiseks, mis muudab kultuuriinfo killustatuks. Kultuurialane koostöövõrgustik ja tegevuse koordineerimine peaks olema regulaarsem.

Võru maakonna kultuurielu on rikkalik, kuid omavalitsused ei ole suutnud piisavalt seda potentsiaali ära kasutada. Puudu on kaasahaaravatest lugudest ning terviklikku kogemust pakkuvatest kultuuriteekondadest. Teadlikkus loomemajandusest on madal ning maakonnas puuduvad senini loomettevõtlust toetavad tugistruktuurid.

Kultuuri kättesaadavus ja ligipääsetavus maakonnas tervikuna on tõsine väljakutse. Võru Kannel toob küll inimesteni suure valiku kultuuri, kuid kaugemate piirkondade elanikel on valik tunduvalt piiratum. Sotsiaalselt vastutustundliku ning keskkonnateadliku kultuurikorralduse idee on vähetuntud ja seda teadlikult väga palju ei praktiseerita.

Ülevaade valdkonna hetkeseisust ning kõige olulisemad kitsaskohad ja tugevused:

Valdkonna väljakutsed	Valdkonna tugevused
Kultuurivaldkonna eestvedajate, juhendajate ja korraldajate järelkasvu probleemid.	Võru maakond on rikas oma mitmekülgse kultuuripärandi ja kultuuritegevuste laia valiku poolest. Siin toimub mitmeid traditsioonilisi sündmusi ja festivale, mis on saavutanud üleriikliku ulatuse.
Kultuur laiemalt, aga ka võro ja seto keel ning kultuur kitsamalt peaksid olema tunduvalt rohkem lõimitud haridusvaldkonnaga, sh koolide õppekavadega, noortekeskuste tegevustega ning huvitegevusega.	Kaks eriilmelist ja unikaalset kultuuriruumi, võro ja seto keeled ja kogukonnad, traditsioonid, eestvedajad.
Kultuurivaldkonna sidumine teiste valdkondadega edeneb vaevaliselt. Kultuuri nähakse siiani kitsalt, piisavalt pole koostööd hariduse, ettevõtluse ja turismi, spordi, keskkonna, sotsiaalvaldkonna ja teiste elualadega.	Võru maakonnas on särasilmseid, aktiivseid ja professionaalseid eestvedajaid ning juhendajaid, tagasi on tulnud uusi tegijaid, kes rikastavad kohalikku kultuuripilti.
Teadlikkus loomemajandusest on madal ning maakonnas puuduvad senini loomettevõtlust toetavad tugistruktuurid.	Võru maakonnas on hea kultuuri- ja sporditaristu, mis koos suurepärase looduskeskkonnaga loob väga head võimalused kultuuri, spordi ja liikumisharrastusega tegelemiseks.
Senisest rohkem tuleb tegeleda maakonnaülese koostöö ja infovahetusega. Kultuuri, spordi ja turismi koostöövõrgustik ja tegevuse koordineerimine peaks olema süsteemne ja reguleeritud.	Kultuur on tihedalt seotud turismivaldkonnaga, kultuuritoodete ja -teenuste osa turismi väärtuspakkumises on oluline. Lisaks sündmustele ja pärandile on olulisel kohal traditsioonilised eluviisid ja kombed, loodus ja toit
Võru maakonna kultuurielu on rikkalik, kuid omavalitsused ei ole suutnud piisavalt seda potentsiaali ära kasutada. Puudu on kaasahaaravatest lugudest ning terviklikku kogemust pakkuvatest kultuuriteekondadest.	Maakonnas tegutseb palju kolmanda sektori organisatsioone, seltse ja algatusi. Kõigis omavalitsustes toetatakse kogukondlikke algatusi, lisaks kultuurile peetakse mitmel pool oluliseks ka loomemajanduse toetamist.
Kõrgkultuuri kättesaadavus ja ligipääsetavus maakonnas tervikuna on probleem.	Märgid UMA MEKK, Seto KÜÜK. UNESCO nimistusse kuuluvad suitsusaun ja seto leelo.
Rohkem tuleb ära kasutada kohaliku kultuuripärandi potentsiaali ning siduda seda tänapäeva ja igapäevaeluga.	Traditsioonilised suurüritused – Võhandu maraton, Seto kuningriigipäev, Uma Pido, Võru lastefestival, Pärimustantsu Festival, laadad jne.
Sotsiaalselt vastutustundliku ning keskkonnateadliku kultuurikorralduse idee on vähetuntud ja seda teadlikult väga palju ei praktiseerita.	Maakonnas on välja kujunenud kultuuriasutuste võrgustik – rahvamajad ja kultuurikeskused, raamatukogud, muuseumid, külastuskeskused jpm.

Kultuuri ja eripära valdkonna visioon 2035+

Võru maakonna kultuuri-, spordi- ja turismivaldkond on mitmekülgne, kvaliteetne ja kõigile kättesaadav ning siinsed omanäolised kultuuriruumid on elujõulised.

Kultuuri ja eripära valdkonna eesmärgid on:

- 1. Maakonnas on rikkalikult võimalusi kultuuri tegemiseks ja selles osalemiseks. Inimesed väärtustavad võro ja seto kultuuriruumidel põhinevat pärandit.**

Peamised tegevussuunad:

- Võro ja seto kultuuriruumide igakülgne toetamine, sh nii kultuuripärandi hoidmine, uurimine ja tutvustamine kui ka pärandil põhinevate uute algatuste käivitamine ning võro ja seto kultuuriruumide ühistegevuse toetamine
 - Keskkonnahoidliku kultuurikorralduse põhimõtete rakendamine kultuuritegevuse ökoloogilise jalajälje vähendamiseks
 - Noored on aktiivselt kaasatud kultuuriellu nii tegijate, korraldajate kui ka osasaajatena. Noored tunnevad kohalikke kultuurirume.
 - Kultuuri, sh võro ja seto keele ning kultuuripärandi tihedam sidumine koolide õppetegevusega, lastele ja noortele laialdaste võimaluste loomine kultuuris osalemiseks
 - Kultuurielu on lihtsalt kättesaadav ja ligipääsetav kogu elukaare ulatuses
 - Rahvusvahelistes programmides ja projektides osalemise soodustamine
- 2. Kultuurivaldkond on koordineeritud, tõhusalt avalikkusele kommunikeeritud ning eestvedajad hinnatud ja väärtustatud.**

Peamised tegevussuunad:

- Kultuurivaldkonna spetsialistide, juhendajate ja eestvedajate tunnustamine ja väärtustamine, järelkasvu toetamine ning valdkonnas töötavate inimeste oskuste ja teadmiste järjepidev arendamine

- Kultuurijuhtide ja -tegijate koostöövõrgustiku laiendamine ning maakondliku kultuurikorralduse tõhusam koordineerimine
- Kogu maakonda katva kasutajasõbraliku ja funktsionaalse kultuuri-, spordi- ja turismiinfo süsteemi väljatöötamine
- Kultuuri- ja spordivaldkonna ligipääsetavuse ning kättesaadavuse suurendamine kõikidele inimestele, sh erivajadustega inimestele
- Kultuuri-, spordi- ja turismitaristu ajakohastamine, sh investeerimine kaasaegsetesse tehnilistesse lahendustesse digivõimekuse tõstmiseks
- Spordi -ja liikumisharrastamise võimaluste mitmekesistamine ja arendamine

3. Kultuuril ja loovusel põhinev ettevõtlus loob töökohti ja panustab kestlikku arengusse. Kultuuri toetamises nähakse pikaajalise mõjuga investeringut.

Peamised tegevussuunad:

- Loomemajanduslase teadlikkuse tõstmine ja loomeettevõtluse arenguks soodsa tingimuste loomine
- Võru maakonna kultuuriturismi teekondade väljaarendamine ja turundamine ning kultuuripärandil põhinevate turismitoodete ja -teenuste väljaarendamine

4. Kultuuri-, loodus-, spordi- ja toiduturismi pakkumine põhineb eristuval ja rikkalikul vaimsel ja ainelisel kultuuripärandil.

Peamised tegevussuunad:

- Kultuuri tihe lõimimine teiste valdkondadega, sh hariduse, sotsiaaltöö, heaolu, turvalisuse, avaliku ruumi, majanduse, lõimumise jt seotud valdkondadega
- Piirkonna märkide võimestamine ja arendamine, piirkondliku ja kohaliku eripära esiletoomine avalikus ruumis

4.4. ARENGUT TOETAV TARISTU JA MAINE

4.4.1. Taristu ja keskkonna valdkond

Võru maakonda läbib Tallinn-Tartu-Võru-Luhamaa maantee, Riia-Pihkva maantee, Koidula-Tartu-Tallinn raudtee ning Riia-Sankt Peterburi raudtee. Tartu lennujaam asub Võrust 63 km kaugusel. Võru maakonnas Koidulas ja Luhamaal asuvad Eesti-Vene piiripunktid. Kõik need võimalused peavad tagama kiire ühenduse nii Eesti oluliste keskustega kui ka piirinaabritega.

Koidula-Võru-Valga raudteetaristu on amortiseerumas ning seetõttu seab taristu olulised piirangud raudtee kasutatavusele. Samas on raudtee kasutamise vajadus kaubavedude otstarbel aktuaalne ning reisirongiliikluse käivitamine Koidula-Võru-Valga liinil üheks võimaluseks Võru maakonna elanikele kiirema, turvalisema ja keskkonnasäästlikuma ühenduse pakkumiseks suuremate keskustega.

Võru maakonda katab Kagu-Eestile omane tihe teedevõrk. Probleemaatiline on kruusakattega teede väga suur osakaal (riigi maanteedest 46% ja kohalikest teedest u 90%). Aastaks 2035+ peavad maakonna arengu seisukohalt (ettevõtluseks, ühistranspordiks kasutatavad) olulised riigimaanteed olema tolmuva katte all.

Võru maakonnas on järjepidevalt arendatud kergliiklusteede võrgustikku. Osa kavandatud kergliiklusteede võrgustikust on juba rajatud või kavandatud Põlva ja Võru maakonnaplaneeringutega 2030+. Arvestades aga üha kasvavat huvi, on kergteede edasine arendamine aktuaalne. Kergteede arendamine edendab ühtlasi keskkonnasäästlikkust ning tervislikke eluviise.

Tänavavalgustus on paljudes kohtades juba kaasajastatud. Eesmärgiks on kogu olemasoleva tänavavalgustuse rekonstrueerimine ja CO2 emissiooni vähendamine.

Nõrkuseks on kiire internetiühenduse puudumine paljudes maakonna piirkondades. Eesmärgiks on tagada üle maakonna kiire internetiühendus, kas lairiba või mõne muu innovaatilise lahenduse abil. Kiire interneti olemasolu loob muu hulgas eeldused internetipõhiste riigi ja kohalike omavalitsuse pakutavate teenuste tarbimiseks, kaugtöö võimaluste arendamiseks maakonnas ja ettevõtluse arenguks.

Võru maakonna ühistranspordi korraldamisel tuleb aluseks võtta Võru ja Põlva maakonnaplaneeringutega 2030+ kavandatud keskuste võrgustik. Eesmärgiks on piirkonna elanike vajadustele vastav ühistranspordikorraldus. Samas on kahaneva ja hajusa asustuse puhul otstarbekas keskenduda mitte üksnes tavapärasele fikseeritud liinikorraldusele, vaid ka paindlikule nõudetranspordile ning teistele paindlikele teenuslahendustele.

Põhjavee kaitsmiseks ning elanikele keskkonnasäästlikult korraldatud teenuste jaoks on oluline jätkuvalt arendada ühisveevärgi, -kanalisatsiooni ja sademeveesüsteemi taristut. Ka olemasolevates suvilapiirkondades on oluline välja arendada ühisveevärk ja -kanalisatsioon.

Maakonnas on palju korrusmaju, elamuid ja ühiskondlikke hooneid, mis on ehitatud 20. sajandil. Eesmärgiks on nende energiasäästlikumaks muutmine ning uute hoonete ehitamisel energiasäästu lahenduste rakendamine. Ka taastuvate energiaallikate osakaalu suurendamine on üleriigilise planeeringu Eesti 2030+ järgi Eesti riikliku energiamajanduse oluline eesmärk.

Taastuvenergeetika seisukohalt on Võru maakonnas perspektiivi edasi arendada kohalikele ressurssidele baseeruvat energeetikat nii elektri- kui ka koostootmises. Oluline on tarbimise vähendamine ja kontrollimine ning teadliku tarbimise tähtsustamine.

Jäätmehoolduse üldiseks suunaks on jäätmete käsitlemine ressursina: ladestamist käsitletakse seega viimase variandina, eelistades jäätmete taaskasutust, ümbertöötlemist ja jäätmetest energia tootmist. Tulenevalt lähenemisviisist on jäätmekäitluse seisukohalt oluliseks eelkõige jäätmete sortimise-kompostimise taristu arendamine.

Võru maakonna kliima- ja energiakavas püstitati visioon, et aastal 2030 on Võru maakond konkurentsivõimelise majandusega ja energiatõhus maakond, kus on tagatud kvaliteetne ja liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutustest põhjustatud ebasoodsaid mõjusid teadmiste põhiselt vähendada ja positiivseid mõjusid võimalikul parimal viisil ära kasutada. Visiooni saavutamiseks anti soovituslikud tegevusmeetmed teemavaldkondade kaupa, seejuures iga teemavaldkonna kohta seati ka eesmärgid. Tegevuskava täitmiseks, sh tulemuslikkuse mõõtmiseks, seati soovituslikud indikaatorid, lähtuvalt asjakohasusest ning andmete piisavusest/kättesaadavusest.

Ülevaade valdkonna hetkeseisust ning kõige olulisemad kitsaskohad ja tugevused:

Valdkonna väljakutsed	Valdkonna tugevused
Energia säästlik kasutamine.	Tihe teedevõrk, sh raudtee.
Isemajandamise võimekuse kasv ja toetava taristu arendamine.	Puhas looduskeskkond.
Ressursside kaardistamine ja kasutuselevõtt.	Eelised turismi arendamisel. Loodusel ja pärimuskultuuril põhinev turismitaristu.
Kergliiklusteede võrgustiku arendamine.	Vabad ressursid, sh põhjavesi.
Ring- ja rohemajanduse rakendamine.	Kaitseväge olemasolu.
Vajadusepõhised regionaalsed transporditaristud, sh piire ületavad.	Põllu- ja metsamaa olemasolu.
Tarbija vajadustele vastav kiireinterneti ja sideteenuste arendamine.	

Taristu ja keskkonna valdkonna visioon 2035+

Meie maakonnas on arengut toetav taristu ja puhas looduskeskkond.

Taristu ja keskkonna valdkonna eesmärgid on:

1. Maakonnas on head ühendused ja teedevõrk.

Peamised tegevussuunad:

- Ühenduste parendamine erinevate transpordiliikide vahel (teed, kergliiklusteed, ühistransport, raudteetransport). Ettevedu reisirongidele.
- Kohalike ja riigimaanteed asfalt- ja mustkatte alla viimine ennaktempos
- Kvaliteetse ja tarbijate vajadustele vastava internetiühenduse ja mobiilside arendamine
- Taristu arendamine maakonnaüleses, maakondade vahelises ja rahvusvahelises koostöös
- Valga-Koidula raudtee suurem kasutus reisijate- ja kaubaveol

2. Keskkonnahoid ja ressursside säästlik kasutamine (sh põhjavee kaitse, jäätmehooldustaristu ja jäätmete töötlemise arendamine) ja maavarade säästlik kasutamine.

Peamised tegevussuunad:

- Võru maakonna looduskeskkonda ning ressursse väärtustavate, väärimdavate ja innovatiivsete lahenduste osakaalu kasv
- Maastikumustri säilitamine, looduslike maastike, ristipuude ja muude looduslike pühapaikade hoidmine
- Ettevõtete taristu toetusprogrammide käivitamine
- Hajaasustuses veevarustuse ja kanalisatsiooni võimaluste loomine
- Sademevee kasutamise nutikad lahendused

3. Maakonnas on suurenenud taastuvate energiaallikate kasutamine ning paranenud energiasäästlikkus.

Peamised tegevussuunad:

- Taastuveneergetika laiem kasutuselevõtt
- Uuenduslike energia- ja keskkonnakasutuse põhimõtete rakendamine
- Energia kättesaadavuse tagamine

4. Inimeste erinevaid vajadusi arvestav ning ühiskonna sidusust ja turvatunnet tagav avalik ruum.

Peamised tegevussuunad:

- Piirkonna, kohalike ja lähikeskuste teenuste võrgustiku arendamine
- Võru linna kui tugeva maakondliku keskuse arendamine
- Elutähtsate teenuste tagamine ja arendamine
- Riiklike struktuuride (ametid, inspeksioonid, kaitseväge, kaitseleit jne) kohalolu tagamine maakonnas
- Avaliku ruumi arendamine

5. Maakondliku energia ja kliimakava eesmärkide rakendamine.

Peamised tegevussuunad:

- Taastuveneergetia tootmisvõimekuse kasvatamine, selleks vajalike võrkude läbilaskevõime ja taastuveneergetia tarbimise osakaalu suurendamine, et tõsta energiajulgeolekut ning vähendada sõltuvust taastumatutest/fossiilsetest energiaallikatest
- Hoonete energiatõhususe suurendamine, mis tagatakse kortermajade ja avaliku sektori hoonete rekonstrueerimisega ja energiatõhusamaks muutmisega
- Transpordi vajaduspõhise taristu ja korralduse arendamine. Selleks arendatakse ja rekonstrueeritakse teede- ja raudteetaristut ning arendatakse vajaduspõhist transporti.

4.4.2. Maine valdkond

Võru maakonna piiride muutus tõstatab vajaduse maine teemaga süsteemsemalt tegeleda, kuna maakonnas on kaks erinevat kultuuriruumi. Tekkinud on vajadus valdkondade paremaks koostööks, et ühtlustada maakonnast väljaminevaid sõnumeid, tagamaks maakonna positiivset kuvandit ja mainet.

Meie maakonna maine tugineb piirkonna väärtustele, tuntud isikutele, eripärade, aja- ja kultuuriloole ning traditsioonilistele kultuuri- ja spordiüritustele ning siin elavate inimeste oskusele neid kajastada.

Oluline koht maine arendamisel on maakonna väärtuste ja positiivsete erisuste esiletoomisel:

- Meil on tugevad, kokkuhoidvad, tegusad kogukonnad, mis seisavad hea selle eest, et piirkonna võimalused oleksid konkurentsivõimelised.
- Meil on puhas ja eneseteostust pakkuv elukeskkond. Siin on kaunis eristuv loodus.
- Meil on kaks koos eksisteerivat, väärtust loovat kultuuriruumi, mis toetavad üksteise jätkusuutlikku arengut.
- Piirkonnas väärtustatakse lapsesõbralikkust, mis loob hea keskkonna laste kasvatamiseks ning kodu loomiseks.
- On olemas tugevad piirkonna märgid. Keel, kombed ja kohalik kultuur pakuvad palju avastamist piirkonna külalistele. Meie inimesed väärtustavad jätkusuutlikult kohalikku ressursi, mis on siinse elu- ja ettevõtluskeskkonna aluseks.

Võru maakonna omapära leiab kõige tugevamalt oma keeles ja kultuuris. Tähtis komponent on tugeva identiteeditunde loomine maakonna inimestes. Oluline on, et Võru maakonna inimene on uhke oma kodukoha üle ning räägib sellest innustunult.

Kuvandi loovad erinevad valdkonnad koostöös, mistõttu peab igaüks tajuma oma rolli positiivse maine saavutamisel. Selleks, et positiivset kuvandit luua, tuleb teada, milline on piirkonna kuvand hetkel ning millised on valupunktid, mis võivad mainekujundusele mõjuda negatiivselt.

Tervikliku Võru maakonna kuvandi loomiseks ja edasiandmiseks on oluline sõnastada ja juurutada põhisõnumid. Maakonnapõhise turunduse ja kommunikatsiooni planeerimisel on heaks tavaks põhisõnumite arvesse võtmine.

Ülevaade valdkonna hetkeseisust ning kõige olulisemad kitsaskohad ja tugevused:

Valdkonna väljakutsed	Valdkonna tugevused
Maakonnaülene koostöö ühiste maine ja turundussõnumite väljatöötamisel.	Kaks kultuuriruumi.
Maine kujundamise kontseptsioon (kellele ja mida kommunikeerida, kuidas erinevad grupid liigendada) ja mõõdikud (kuidas me saame aru, et midagi on muutunud?).	Tunnusüritused ja brändid, mille kontseptsioon on tugev, ent potentsiaalselt on võimalik neid veel enam võimendada.

Ajaga kaasas käiv turundus (digiturunduse suundade järgimine ja selleks ressursi leidmine).	Turundus- ja infokanalite paljus (tingitud ka varasemast erinevast haldusjaotusest) annab võimaluse laiahaardeliselt inimesteni jõuda.
Eristumine ja positiivne vastandumine piirkonnana.	Loodus ja keskkond, mis on läbi aegade olnud tugevaks maine alustalaks.
Elanike rahulolu kõrge tase, et piirkonna elanikud tahaksid ise olla piirkonna "brändisaadikud".	Piirkonda on elama asunud tuntud inimesed, kes soovivad olla osa piirkonna igapäevast ja identifitseerida end selle piirkonna kaudu.

Maine valdkonna visioon 2035+

Meie maakond on tuntud kui tugevaid emotsioone pakkuv vaheldusrikka looduse ja mitme omanäolise kultuuriruumiga maa. Siin elavad tegusad ja külalislahked inimesed, kellel on tugev paigatunnetus ning kes räägivad oma kodukohast uhkusega. Maakonnas väärtustatakse jätkusuutlikku elu- ja ettevõtluskeskkonda ning meie suhtumine kohalikesse ressurssidesse on eeskujuks teistele.

Põhisõnumid:

- Võru maakonnas on tugevaid emotsioone pakkuv vaheldusrikas loodus ning erilised asulad
- Võru maakonnas on kaks omanäolist kultuuriruumi, mis loovad koostöömõju terviku
- Siin on tegusad külalislahked inimesed, kellel on tugev paigatunnetus
- Iga Võru maakonna inimene, kogukond ja organisatsioon panustab maakonna hea maine loomisesse
- Võru maakonnas väärtustatakse jätkusuutlikku elu- ja ettevõtluskeskkonda

Eesmärk: Maakonna maine ja kommunikatsioonialane tegevus on süsteemne.

Tegevussuunad:

- Organisatsioonidevaheline koostöö
- Võru maakonna maine seire
- Kõneisikute ja organisatsioonide strateegiline kaasamine piirkonna mainetegevustesse

4.5. ÜHISTEGEVUSED

Kagu-Eesti on eripärase kultuuri ja kauni loodusega piirkond, mis samas seisab silmitsi rea väljakutsetega nagu rahvastiku vähenemine ja vananemine, madal tervena elatud aastate määr, madalad sissetulekud, ettevõtete vähene tootlikkus, parendamist vajav taristu.

Ometi on piirkond silmitsi väljakutsetega, millele vastamine nõuab riigi tasandilt eraldi tähelepanu ja tuge. Kagu-Eesti on Ida-Virumaa kõrval olnud üks kiiremini elanikke kaotanud piirkondi ning kuigi langustrend on viimastel aastatel olnud mõnevõrra laugem kui Statistikaameti prognoosis, jätkub langus ka lähemas tulevikus. See tähendab pikeneva eluea ning nooremate elanike väljarände tõttu eakate arvu proportsionaalset tõusu ning tööeliste inimeste hulga ja osakaalu vähenemist. Rahvaarvu vähenemine, seda eriti olukorras, kus asustus ei ole kontsentreeritud, vaid elanikud paiknevad hajusalt ja ühtlaselt üle kogu piirkonna, nõuab erilist pingutust ja uusi lahendusi jätkamaks kvaliteetsete teenuste pakkumist optimaalsel viisil. (Allikas: Kagu-Eesti tegevuskava)

Võru maakonna arengustrateegia uuendamise protsessi käigus arutati muuhulgas läbi ühistegevused ning maakonna arengu väljakutsetest tulenevad ettepanekud riigile. Allpool on valdkondlikult esitatud maakonna prioriteetsed koostööteemad ning toodud välja ettepanekud riigile. Ilma ühise pingutusest, koostöös erinevate maakonna institutsioonide, kogukonna, ettevõtjate ja riigi panusest, ei ole maakonna arengustrateegia visioonist tulenevad väljakutsed saavutatavad.

Võru maakonna prioriteetsed koostööteemad 2022+

1. Haridusvõimaluste mitmekesistamine maakonnas, sh kutse- ja rakenduskõrghariduse võimalused, tehnoloogiakooli kood/Jõhvi filiaali rajamine Võru linna.
2. Kultuuri ja eripära võimestamine, sh UMA lepe, kohalike brändide edasiarendamine jms .
3. „Loov Võru maakond“ kultuurivaldkonna tegevuskava elluviimine.
4. Ettevõtluse toetamise terviküsteemi arendamine, võrgustamine, ühine ettevõtluse arengukiirendi (koostöömudel erinevate osapooltega, inkubatsioon, kiirendi jne).
5. Tööstusalade edasiarendamine kõrgema lisandväärtusega töökohtade tekkeks, koostöö teiste piirkondadega (sh turundus).

6. Tervislike eluviiside ja liikumisharrastuse arendamine, spordi ja vaba aja võimaluste loomine, sh Võru spaa ja vaba aja keskuse arendamine.
7. Valdkondade ülese koostöö arendamine heaolu valdkonnas, sh toimiv ümarlaud kus tegeletakse maakonna tervise ja heaolu prioriteetsete teemadega.
8. Arenguprogrammide elluviimine kogukonnaveduritele.
9. Maakonna energia- ja kliimakokkuleppe elluviimine.
10. Maakonna mahekokkuleppe elluviimine, sh põllumajanduslikku väiketootmist toetava taristu ja võrgustiku arendamine kohaliku tooraine suuremaks kasutamiseks ja kohapealseks väärindamiseks.

Kagu- Eesti ja Lõuna-Eesti prioriteetsed koostööteemad

1. Kagu-Eesti programmi rakendamine.
2. Kagu-Eesti ühishuvide esindamine ning koostööprojektide algatamine ja rakendamine.
3. Lõuna-Eesti turismiarendusorganisatsioonis (DMO) osalemine.
4. Arenguleppe ja regionaalse nõukogu Lõuna-Eesti pilootprojektis osalemine.
5. Lõuna-Eesti koostöölepingus kokkulepitud tegevuste elluviimine.

4.6. ETTEPANEKUD RIIGILE

Võru maakond on nii Eesti kui Euroopa Liidu piiriala. Tühjenev piiriala on aga tõsine oht riigi turvalisusele ja kaitsevõimele. Seetõttu tuleb riigil toetada elu- ja ettevõtluskeskkonna arengut, et piirkond oleks ka edaspidi jätkusuutlik. Oluline on regionaaltoetuste ja meetmete rakendamine ning olemasolevate meetmete (sh Kagu-Eesti programm) mahu suurendamine, mis aitavad tagada inimeste olemasolu piirialadel ning seeläbi suurendada riigi sise- ja väliturvalisust. Tarvilik on investeerida teede ja liikuvuse taristusse, arendada raudteetransporti, panustada inimressurssi ning toetada ettevõtluse arengut. Riigi ja kohalike omavalitsuste koostöös on vajalik teha kõik selleks, et inimesed jääksid maakonda ning sooviksid tänu heale elukeskkonnale ja mainele siia elama tulla.

Tervise- ja heaolu ning siseturvalisus

- Tugiprogrammidega jätkamine- sõltuvushäiretega inimeste regionaalsete rehabilitatsioonikeskuste loomine.
- Spetsialistide puuduse vähendamine- regionaalprogramm spetsialistide tööle asumise toetamiseks, sh rahaline tugi.
- Nursipalu harjutusväljaku laiendamine- laiendamise kavandamisel selgitada plaanitavad tegevused, mõjuulatus ja leevendusmeetmed arvestades kohalike elanike ja omavalitsuste huvisid.

- Sise- ja välisturvalisuse tõstmine– suurendada institutsioonide võimekust, mis tagavad sise- ja välisturvalisust (sh liiklusohutus, avalik kord, piirivalve, päästevõimekus jms).

Elukestev õpe

- Tugiprogrammid- Kagu-Eesti spetsialistide toetusmeede „Kuidas saada inimesi tagasi õppima?“
- Seadusloome– ettepanek on muuta alushariduse seadust selliselt, et see sisaldaks tugispetsialistide lähtetoetuste võimaldamist ka alushariduses

Kestlik kogukond

Toetus: Kogukonna koordinaatori ametikoht omavalitsusse.

Ettevõtlus

Toetusmeetmed:

- Euroopa Liidu välispiir (välispiir Venemaaga) on kujunenud takistuseks. Vajalik on riiklike/regionaalsete sekkumiste ja meetmete loomine.
- Ettevõtluskeskkonna bürokraatia vähendamine

Kultuur ja eripära

Toetused:

- Tugi, et ka kohalike omavalitsuste kultuuritöötajate palgad tõuseksid, valdkonna tegijate suurem väärtustamine.
- Muuta toetusfondis rahastamise koefitsienti, mis on maapiirkondadele liiga väike ja ei võimalda edendada ning arendada maakonnaülest kultuurikoostööd.
- Suuremas mahus toetada kohaliku keele, kultuuri ja elulaadi säilimist ning edasiandmist.
- Võru Kandle baasil regionaalse kultuurikeskuse väljaarendamine koos investeringutega, mis võimaldab pakkuda tipptasemel ja mitmekülgsemat kultuurielu.

Taristu ja keskkond

Toetusmeetmed:

- Regionaalprogrammide jätkamine taristu arendamiseks ja liikuvuse parendamiseks.
- Valga-Koidula raudteearendamine(sh taristuinvesteeringud) eesmärgiga raudtee suuremaks kasutuselevõtuks reisijate- ja kaubaveol.
- Koidula piiriraudteejaama suurem kasutuselevõtt kaubaveol.
- Toetusmeetmed energiatõhususe ja kliimaeesmärkide täitmiseks.
- Jäätmekäitluse arendamine ja selleks vajalikud toetusmeetmed.
- Riigimaanteede mustkatte ehitus ennaktempos.

- Vajadusepõhine transport (ettevedu), ühistranspordi valdkonna arendamine.
- Ühisveevärgi ja kanalisatsiooni arendamise toetus.
- Hajaasustuse toetusmeede (vesi, elekter, internet).
- Ettevõtluse ja elamuehituse arendamiseks maade munitsipaliseerimise lihtsustamine.
- Taastuvenergeetika toetusmeede.
- Tööstusalade arendamise toetusmeede.
- Mobiilside arendamise toetusmeede turutõrkepiirkondades.
- Jätkusuutliku põllumajanduse ja metsanduse toetamine (sh Natura ja piirangutest tuleneva õiglase kompenseerimine, maadevahetuse võimaldamine jne).
- Avalikus toitlustamises mahetooraine kasutuselevõtu toetusmeetmed.

Maine

Toetusmeetmed:

- Kagu Eesti turunduse ja mainetegevuste toetamine.
- Seto ja Võro kultuuriruumide, keele ja eripära toetamine.
- Regionaalsete infokanalite olemasolu ja toetus neile.

5. VÕRU MAAKONNA VISIOONI, VALDKONDLIKE VISIOONIDE JA EESMÄRKIDE SEOS

Võru maakonna arengustrateegia üldvisiooni ning valdkondlike visioonide ja eesmärkide kokkuvõttev ülevaade on esitatud tabelis 1.

Tabel 1. Võru Maakonna visioon ning valdkondlikud visioonid ja eesmärgid

Maakonna visioon:	Meie maakond on õnnelike ja tegusate inimeste, rohkete võimaluste ning mitme kultuuriruumiga maa.					
V1. Tervise ja heaolu ning siseturvalisuse valdkond						
VV1. Visioon:	Inimesel on oma heaolu eest vastutav roll ja tema toimetulekuvõime on tagatud kogu elukaare jooksul.					
VE1. Eesmärgid:	VE1.1. Meie inimene elab tervena ja kaua.	VE1.2. Meie inimene leiab eneseteostust.	VE1.3. Meie inimene on kaitstud ja hoitud. Elanikel on võrdsed võimalused, toimivad sidusad kogukonnad ja võrgustikud.	VE1.4. Maakonna tööhõive on kõrge. Kvaliteetne tööelu aitab tagada jätkusuutliku ettevõtluse.		
V2. Elukestev õpe						
VV2. Visioon:	Meie inimene on märgatud, haritud ja teadlik oma võimalustest ning osaleb aktiivselt elukestvas õppes.					
VE2. Eesmärgid:	VE2.1. Võru maakonna elanikud osalevad elukestvas õppes ja õppimisvõimalused on kõigile	VE2.2. Maakonnas on olemas mitmekülgsed haridusvalikud.	VE2.3. Haridus- ja noorsootöö valdkonnas on piisaval hulgal heal tasemel õpetajaid ja spetsialiste.	VE2.4. Kasutame oma võimalusi parimal moel.		

	kättesaadavad.					
V3. Kestlik kogukond						
VV3. Visioon:	Igas vanusegrupis oleval inimesel on meie maakonnas hea elada. Oluline rõhk on erinevate tasandite koostöö, millest tekib uus väärtus, koostöös on parem elada ja jõuame kaugemale.					
VE3. Eesmärgid:	VE3.1. Meie maakonnas on tugeva identiteediga kogukonnad, kes hoiavad ja kannavad edasi oma paikkonna keelt ja kultuurilist eripära.	VE3.2. Meie maakonnas on turvalise, säästva ja keskkonnahoidliku mõtteviisiga inimesed.	VE3.3. Meie maakonnas toimivad elujõulised valdkondlikud ja piirkondlikud koostöövõrgustikud ja pidevalt arenevad ühingud.	VE3.4. Meie maakond on hästi toimetulevate inimeste kasvulava, siin on parim paik laste ja noorte füüsiliseks ja vaimseks arenguks, elujõulistele perekondadele ja tegusatele eakatele.	VE3.5.	
V4. Majandus						
VV4. Visioon:	Meie maakonnas on mitmekesised võimalused ettevõtmiseks ja erialaseks eneseteostuseks. Võru maakonna ettevõtjad rakendavad jätkusuutlikke uuendusi. Ettevõtjad ja avalik sektor jagavad ühiseid eesmärke ning teevad nende saavutamiseks tihedalt koostööd.					
VE4. Eesmärgid:	VE4.1. Meie maakonnas on jätkusuutlik ettevõtluskeskkond. Ruumilise arengu häid tavasid ja parimaid praktikaid järgiva ettevõtluskeskkonnaar	VE4.2. Meie maakonnas on ettevõtlusteadlikud, ettevõtlikud ning motiveeritud ja kõrge kvalifikatsiooniga elanikud. Elukestev	VE4.3. Meie maakonnas on jätkusuutlikud, nutikad ja paindlikud ettevõtted. Uute ärimudelite ja tehnoloogiate kasutuselevõtt kõrgema	VE4.4.	VE4.5.	VE4.6.

	endamise, säilitades tasakaalu loodus- ja elukeskkonnaga.	õpe väärtustab ettevõtlikkust ja kõrgemat kvalifikatsiooni, tagades elanike rahulolu ja motivatsiooni tulemuslikuks tööks ja ettevõtluseks.	lisandväärtuse ja tasuvamatetöökohtade saavutamiseks.			
V5. Kultuur ja eripära						
VV5. Visioon:	Võru maakonna kultuuri-, spordi ja turismivaldkond on mitmekülgne, kvaliteetne ja kõigile kättesaadav ning siinsed omanäolised kultuuriruumid on elujõulised.					
VE5. Eesmärgid:	VE5.1. Meie maakonnas on tugeva identiteediga kogukonnad, kes hoiavad ja kannavad edasi oma paikkonna keelt ja kultuurilist eripära.	VE5.2. Kultuuri- valdkond on koordineeritud, tõhusalt avalikkusele kommuni- keeritud ning eest- vedajad hinnatud ja väärtustatud	VE5.3. Kultuuril ja loovusel põhinev ettevõtlus loob töökohti ja panustab kestlikku arengusse ning kultuuri toetamises nähakse pikaajalise mõjuga investeerin- gut.	VE5.4. Kultuuri-, loodus-, spordi- ja toiduturismi pakkumine põhineb eristuval ja rikkalikul vaimsel ja ainelisel kultuuripäran- dil.		.
HV1. Taristu ja looduskeskkond						
HVV1. Visioon:	Meie maakonnas on arengut toetav taristu ja puhas looduskeskkond.					

HVE1. Eesmärgid:	HVE1.1 Maakonnas on head ühendused ja teedevõrk.	HVE1.2. Keskkonnahoid ja ressursside säästlik kasutamine (sh põhjavee kaitse, jäätmehooldustaristu ja jäätmete töötlemise arendamine) ja maavarade säästlik kasutamine.	HVE1.3. Maakonnas on suurenenud taastuvate energiaallikate kasutamine ning paranenud energia-säästlikkus.	HVE1.4. Inimeste erinevaid vajadusi arvestav ning ühiskonna sidusust ja turvatunnet tagav avalik ruum.	HVE1.5. Maa- kondliku energia ja kliimakaava eesmärkide raken- damine.	HVE1.6.
HV2. Maine						
HVV2. Visioon:	Meie maakond on tuntud kui tugevaid emotsioone pakkuv, vaheldusrikka looduse ja mitme omanäolise kultuuriruumiga maa. Siin elavad tegusad ja külalislahked inimesed, kellel on tugev paigatunnetus ning kes räägivad oma kodukohast uhkusega. Maakonnas väärtustatakse jätkusuutlikku elu- ja ettevõtluskeskkonda ning meie suhtumine kohalikesse ressurssidesse on eeskujuks teistele.					
Sõnumid:	1. Võru maakonnas on tugevaid emotsioone pakkuv vaheldusrikas loodus ning eriilmelised asulad.	2. Võru maakonnas on kaks omanäolist kultuuri- ruumi, mis loovad koostoimiva terviku.	3. Siin on tegusad külalislahked inimesed, kellel on tugev paigatunnetus.	4. Iga Võru maakonna inimene, kogukond ja organisatsioon panustab maakonna hea maine loomisesse.	5. Võru maa- konnas väärtustatakse jätkusuutlikku elu- ja ettevõtluskeskkonda.	

5.1. STRATEEGILISTE VALDKONDADE OMAVAHELISED SEOSSED

Võru maakonna arengustrateegia on üles ehitatud valdkondade vahelise sidususe põhimõttel.

Tervisesse ja heaollu ning siseturvalisusesse panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- iga laps saab kodulähedase alus- ja põhihariduse, mis aitab välja arendada tema andeid ja potentsiaali ning loob parimad eeldused elus hakkama saamiseks;
- kogukonnad märkavad abivajajaid ja hoolivad oma inimestest (kogukonnateenused, jagamismajandus);
- ettevõtjad panustavad oma töötajate heaolu ja tervise säilitamisse (töökeskkond, töökorraldus ja juhtimine, inimsuhted, paindlik tööaeg ja-koht, eneseteostus);
- meie looduskeskkond soosib liikuvat eluviisi, puhtaid toiduaineid ja vaimset tasakaalu;
- meil on soodsad võimalused tervise- ja sotsiaalvaldkonna ettevõtluseks (tervislik puhkus, raviteenused, väärika vananemisega seotud teenused jne).

Elukestvasse õppesse panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- märgatakse erivajadustega lapsi ning pakutakse neile vajalikke õppevorme ja tugiteenuseid;
- kogukonnas panustatakse elukestvasse õppesse ja väärtuste juurutamisse ja põlvkondade sidususse;
- ettevõtjaid kaasatakse hariduse andmisel (nt töövarju ja praktikavõimaluste pakkumine);
- omapära rakendatakse hariduskorralduses - väärtuspõhine õpe;
- positiivne maine tagab suurema huvi maakonna haridusasutustes õppimiseks.

Kestlikku kogukonda panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- arendatakse võimalusi kogukondade kaasamiseks heaolu toetavate avalike teenuste väljatöötamisse ja pakkumisse ning seeläbi soodustatakse kogukondlikku tööhõivet;
- haridusvaldkond pakub mitmekülgseid võimalusi (huviharidus, täiskasvanuharidus, kutseharidus, väärivate ülikool, elukestev õpe);
- ettevõtjad pakuvad elanikele atraktiivseid töökohti;
- arendatakse kogukondlikku kultuuri ja identiteeti, eristudes seeläbi teistest piirkondadest;
- mainekujundus aitab suurendada oma inimeste uhkustunnet kodukoha vastu.

Majandusse panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- heaolu valdkonnas rakendatakse innovatiivseid teenuselahendusi, pakkudes probleemidele uudseid lahendusi;
- hariduses käsitletakse ettevõtlikkust läbiva teemana, suurendamaks noorte huvi ettevõtluse vastu;
- kestlik kogukond aitab tagada maakonna elujõulisuse ning ettevõtjatele vajaliku tööjõu olemasolu;
- maakonna omanäolisust kasutatakse ettevõtluse arendamiseks (kohaliku ressursi nutikas väärindamine);
- positiivse maine kaudu tekitatakse huvi Võru maakonda investeerida.

Kultuuri ja eripärasse panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- kasutatakse kohalikke loodustooteid ja ravivõimalusi (Värska ravimuda, Kubija SPA jm);
- hariduskorraldus toetab oma keele ja kultuuri arengut (keelepesad, koolides võro- ja setokeelsed tunnid, väärtuspõhine haridus);
- kodus ja kogukonnas kantakse põlvest põlve edasi piirkondlikku kultuuri ja eripära;
- ettevõtjad saavad kas rahaliselt või oma toodanguga toetada kohalikke kultuuritegevusi ja algatusi;
- mainekujundus aitab esile tuua ning toetab sellega maakonna keelelist ja kultuurilist rikkust ja eripära.

Mainesse panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- oleme piirkond, kes ei karda tõele näkku vaadata ja otsib sihikindlalt lahendusi päris probleemidele. Meie kuvand on seotud sotsiaalse innovatsiooni ja rasketele probleemidele uudsete lahenduste otsimisega;
- elukestev õpe aitab kaasa inimese toimetulekule ja heaolu tõusule, mis omakorda toetab maakonna head mainet;
- tugeva eripäraga ja kestlikud kogukonnad;
- ettevõtjate edulood toetavad positiivset mainet;
- maineürituste ja tähtsündmuste reklaam kujundab positiivset mainet maakonnast.

6. ELLUVIIMISE KORRALDUS

Võru maakonna arengustrateegias kokku lepitud valdkondlike eesmärkide täitmiseks koostatakse vastavad tegevuskavad. Kavade koostamiseks kogutakse maakonna omavalitsustelt ja teistelt asjassepuutuvatelt organisatsioonidelt kokku info nende algatuste ja plaanide kohta, mis aitavad kaasa strateegiliste eesmärkide saavutamisele. Selleks tehakse infokorje maakonna kohalike omavalitsuste kaudu, et tagada strateegia sidusus omavalitsuste arengudokumentide ja strateegiatega. Ettepanekute tegemiseks tehakse üleskutse ka arenduskeskuse ning kohalike omavalitsuste veebilehtedel ja infokanalites.

Tegevuskavades määratletakse ka igale valdkonnale konkreetsed tulemusindikaatorid, millega eesmärgi saavutamist mõõta. Tegevuskavad sisaldavad infot objekti/projekti nime, indikatiivse maksumuse, vastutaja ja tähtaja kohta. Tegevuskavadesse kantud projektid on jaotatud kahe tasandi vahel: maakondliku/piirkondliku (mitut omavalitsust hõlmavad) ja kohaliku (ühte omavalitsust hõlmavad) mõjuga.

Koostatakse seitse tegevuskava:

1. tervise- ja heaolu ning siseturvalisuse valdkonnale (lisa);
2. elukestva õppe valdkonnale (lisa);
3. kestliku kogukonna valdkonnale (lisa);
4. majandusvaldkonnale (lisa);
5. kultuuri ja eripära valdkonnale (lisa);
6. mainevaldkonnale (lisa);
7. taristu ja looduskeskkonna valdkonnale (lisa).

Tegevuskavad vaadatakse üle vastavalt vajadusele ning kinnitatakse seadustes ette nähtud korras.

Tegevuskava puhul on tegemist nn rulluva dokumendiga, mis kirjeldab tegevusi 4 aasta perspektiivis ning igal aastal lisandub sellesse uus tegevusaasta.

6.1. SEIRE

SA Võrumaa Arenduskeskus kogub ja analüüsib seireandmeid maakonna arengustrateegia elluviimise mõju hindamiseks.

Strateegia seire ja hindamine on kavandatud kahel tasandil:

1. valdkondlikes tegevuskavades kajastatud objekte/projekte ning neis välja toodud indikaatoreid seiratakse jooksvalt, omamaks ülevaadet, millises staadiumis on kavade elluviimine. Kord aastas koostab SA Võrumaa Arenduskeskus ülevaate, millised projektid on ellu viidud, millised mitte, samuti täiendatakse rakenduskavasid vajadusel uute projektidega;
2. igal neljandal aastal viiakse ellu põhjalikum seire strateegiliste eesmärkide täitmise osas.

Arengustrateegia seire korraldamiseks määrab SA Võrumaa Arenduskeskus vastutajad. Kord aastas koostab SA Võrumaa Arenduskeskus arengustrateegia täitmise aruande.

Võru maakonna arengustrateegia 2035+
Seirenäitajad

Indikaator	Andmeallikas	Algtase	Sihttase 2026	Allikas
Visiooni mõõdikud				
1. Keskmine palgatase	Statistikaamet	Keskmine brutopalk 2021 Võru maakond 1192 eur, Eesti 1548 eur ehk 77%	Vahe vähendamine aastas 0,5%.	https://juhtimislauad.stat.ee/et/piirkondlik-statistika-3/voru-maakond-90
2. Elada jäänud aastad soo, vanuserühma ja maakonna järgi	Tervise Arengu Instituut	2021: Võru maakond 75,59 aastat , Eesti 77, 2 aastat	Vahe Eesti ja Võru maakond vahel ei suurene	<u>OE0452: Elada jäänud aastad soo, vanuserühma ja maakonna järgi. PxWeb (tai.ee)</u>
3. Rändesaldo	Statistikaamet	2021 Sisseränne - 256 Väljaränne +53	Sisse- ja väljaränne on tasakaalus.	https://juhtimislauad.stat.ee/et/piirkondlik-statistika-3/voru-maakond-90
Tervise ja heaolu ning siseturvalisuse valdkonna mõõdikud				
1. Võru maakonna meeste tervena elada jäänud aastad	Statistikaamet	2020/21: 49,92 Eesti keskmine 2020/2021 : 55,19	Vahe Eesti keskmisega väheneb	<u>TE753: Tervena elada jäänud aastad soo, vanuse ja maakonna järgi. PxWeb (tai.ee)</u>
2. Võru maakonna naiste tervena elada jäänud aastad	Statistikaamet	2020/21: 52,31 Eesti keskmine 2020/2021: 58,72	Vahe Eesti keskmisega väheneb	<u>TE753: Tervena elada jäänud aastad soo, vanuse ja maakonna järgi. PxWeb (tai.ee)</u>
3. Tööhõive määr 15-24 ja 50-74 vanusegrupis 15-74 ning vähenenud töövõimega inimeste hulgas	Statistikaamet, Töötukassa	2021: Tööhõive määr vanusegrupis 15-74 on 61,3% Võru maakond ja Eesti 66,7%	Tööhõive määr vanusegrupis 15-74 on vähemalt 92% Eesti keskmisest.	https://juhtimislauad.stat.ee/et/piirkondlik-statistika-3/voru-maakond-90

4. Tervisekäitumise põhinäitajad: ülekaalulisus	Võrumaa_tervise_ja_heoalu_ülevaade_2022.pdf (terviseinfo.ee)	2022: Eesti: 52,0 % Võru maakond: 54,8%	Vahe Eesti keskmisega väheneb	Võrumaa tervise ja heaolu ülevaade 2022.pdf (terviseinfo.ee)
5. Tervisekäitumise põhinäitajad: tervisespordi harrastamine	Võrumaa_tervise_ja_heoalu_ülevaade_2022.pdf (terviseinfo.ee)	2022: Eesti: 59,6 % Võru maakond: 57.5 %	Saavutatakse Eesti keskmine	Võrumaa tervise ja heaolu ülevaade 2022.pdf (terviseinfo.ee)
6. Tervisekäitumise põhinäitajad: suitsetamine	Võrumaa_tervise_ja_heoalu_ülevaade_2022.pdf (terviseinfo.ee)	2022: Eesti : 26,1 % Võru maakond 27.8%	Saavutatakse Eesti keskmine	Võrumaa tervise ja heaolu ülevaade 2022.pdf (terviseinfo.ee)
7. Tervisekäitumise põhinäitajad: sage alkoholi tarvitamine	Võrumaa_tervise_ja_heoalu_ülevaade_2022.pdf (terviseinfo.ee)	2022: Eesti: 35,6% Võru maakond 32,9%	Väheneb 2%	Võrumaa tervise ja heaolu ülevaade 2022.pdf (terviseinfo.ee)
Elukestva õppe valdkonna mõõdikud				
1. Õppimisvõimaluste kasv	EHIS	2021.aastal: 21 täienduskoolitusasutust; 4	Kasv 20%	www.ehis.ee
2. Täiskasvanute elukestvas õppes osalemise määr (%)	Statistikaamet	2021.aastal: Lõuna-Eesti statistika 19.1% , naised 22,5%, mehed 14.4%.	Täiendusõppes osalejate osakaal suureneb 10%.	www.stat.ee
3. Põhihariduse või madalama haridusega elanike osakaal 20-39-aastaste vanusegrupis (%)	Statistikaamet	2022.aastal: 20%	Näitaja on vähenenud/vahe Eesti keskmise näitajaga (15,6%) on vähenenud	www.stat.ee

4. Kvalifitseeritud õpetajate ja spetsialistide osakaal alus-, üld-, kutse- ja huvihariduses (%)	Haridussilm	2021.aastal. Kvalifikatsioonile vastab 83,5% üldhariduse, 66,7% alushariduse ning 98 %kutsehariduse õpetajatest. Kvalifitseeritud tugispetsialistide arv: 48	Kvalifikatsioonile vastavate õpetajate osakaal on kasvanud vähemalt 10%. Tugispetsialistide arvu kasv 10%	https://www.haridussilm.ee/ee
5. Kohalike omavalitsuste arv, kus noorsootöö teenused on vähemalt „edasijõudnu“ tasemel	minuomavalitsus.ee	2021.aastal: 1 omavalitsus edasijõudnud tasemel (5) ja 4 omavalitsust baastasemel (3)	Vähemalt 3 omavalitsust on "edasijõudnud" tasemel	www.minuomavalitsus.ee
6. Huvikoolis õppivate noorte osakaal (%) 7–26-aastaste noorte hulgas	Eesti Statistikaamet	2021.aastal: 26,3%	Vahe Eesti keskmise näitajaga (32,3%) on vähenenud.	https://juhtimislauad.stat.ee/et
7. Kuni 30-aastaste õpetajate osakaal (%)	Haridussilm	2021.aastal: 7% alushariduse õpetajatest, 5% üldhariduse õpetajatest, kutsehariduse õpetajatest 0%, huvihariduse õpetajatest 19%.	Vahe Eesti keskmise näitajaga (vastavalt 10%, 9%, 6%, 20%) on vähenenud.	https://www.haridussilm.ee/ee
Kestliku kogukonna valdkonna mõõdikud				
1. Mittetulundusühingute ja sihtasutuste arv (1000 elaniku kohta)	Statistikaamet	Vabariiklaste arv Võru maakonnas 1000 elaniku kohta 2021 1496 1000 elaniku kohta 40. Elanike arv 34 898 elaniku kohta	Keskmise taseme hoidmine.	https://andmed.stat.ee/et/stat/majandus__majandusüksused__kasumitaotluseta-üksused/ER041/table/tableViewLayout?
2. Avatud, läbipaistev ja kaasav valitsemine	minuomavalitsus.fin.ee	2021 valitsemise tase: Antsla vald 6; Rõuge vald 4, Setomaa vald 3, Võru vald 5, Võru linn 5	Taseme tõstmine 1 taseme võrra	https://minuomavalitsus.fin.ee/et/kov
Majandusvaldkonna mõõdikud				

1. Keskmine palgatase	Statistikaamet	2021 1253 Võru maakond 1625 Eesti 77,1 %	Vahe vähendamine aastas 0,5%.	Graafik: Keskmine palk kvartalite kaupa Võru mk ja Eesti
2. SKT elaniku kohta	Statistikaamet	2020 42,1% 8 496,28 eurot Eesti 20 184,24 eurot	Vahe Eesti keskmisega väheneb 1 protsendipunkt aastas.	Graafik: SKP erinevus Võru mk ja Eesti
3. Lisandväärtus tegevusala järgi	Statistikaamet	kuni 2019 lisandväärtus nominaalselt kasvas, kuid 2020 pööras see langusesse.	Lisandväärtus pöörata tõusule	Lisandväärtus tegevusala järgi
4. Ettevõtete sünni- ja surmamäär	Statistikaamet	Statistikaameti näitajad.	Taseme hoidmine ning surmamäära vähendamine.	Graafik: Ettevõtete sünni- ja surmamäär
6. Turismi ööbimiste arv	Statistikaamet	2021 132700 ööbimist	Ööbimiste arv Võru maakonna majutusasutustes aastal	Graafik: ööbimiste arv vähemalt 5 voodikohaga majutusettevõtetes
7. Vähemalt viie voodikohaga majutuskohade arv maakonnas	Statistikaamet	Algtase vastavalt statistikale.	majutuskohade vähenemine pidurdub ja pöördub tõusuks	vähemalt viie voodikohaga majutuskohade arv
8. Vähemalt viie voodikohaga majutusasutuste täituvus	Statistikaamet	Täituvus on hooajaline ja kasvupotentsiaaliga.	madalhoohajalisuse vähendamine	Vähemalt viie voodikohaga majutusasutuste täituvus piirkonnas ja Eestis
Kultuuri ja eripära valdkonna mõõdikud				

1. Piirkonna märkide tuntus ja kasutamine	Uuring, SA Võrumaa Arenduskeskus	Algtase fikseerimata.	Piirkonna märkide tuntuse ja kasutuse kasv.	Arenduskeskuse seireandmed.
2. Keelepruukimise uuring	Rahvaloendus, uuring	Tase 2011: Võro Keele kõnelejate arv 75000; seto keele kõnelejate arv 12500. Uusi uuringuid pole tehtud, tase sama mis rahvaloendusel saadi. Tase 2021: Võro keele kõnelejate arv 72 240; seto keele kõnelejate arv 25 080	Kõnelejate arvu hoidmine.	Statistikaameti teade rahvaloenduse tulemustest piirkondlike põliskeelte oskamise kohta on siin: https://rahvaloendus.ee/et/uudised/rahvaloendus-murdekeeli-raagib-rohkem-inimesi-kui-eelmisel-loendusel
3. Võro ja setokeelsete väljaannete arv	Võro Instituut, Seto Instituut, Setomaa Liit	Tase 2022: Võrokeelsed erinevad väljaanded 13, setokeelseid 1.	Väljaannete arvu hoidmine.	Võro Instituut ja Seto Instituudi poolt välja antud teosed. Arenduskeskuse seireandmed.

4. Kultuuri ja eripära tundide arv koolides ja lasteaedades	Võro Instituut, Seto Instituut, Setomaa Liit	Vana-Võromaa koolis on 36 õpperühma, kokku 560 last, aasta jooksul anti 1556 võrukeelset tundi. Kooliti on õppe maht ja meetodid erinevad. Setomaa vallas on seto keele ja kultuuri õppe koordinaator, kes organiseerib seto keele ja kultuuri õpet Setomaa valla koolides. Õpe toimub pärimusõppe ainekava järgi, tunnid toimuvad üks kord nädalas igas kooliastmes. Lisaks on kolme õppeaine – ajaloo, käsitöö ja muusikaõpetuse – ainekavasse integreeritud seto keele ja kultuuri õpe. Koole 3, õpilasi 180. 79 õpilast käib pärimusõppe tundides (sh 6 last Misso koolist). Lasteaedade arv 4, lapsi kokku 99. Seto keelt tutvustatakse	Võru maakonna lasteaedades toimivad keelepesarühmad. Koolides jätkub võro- ja setokeelte ning kultuuriõpe.	https://wi.ee/tegemise/keelepessa/ https://wi.ee/tegemise/koolioppus/
---	--	--	--	---

6. Kultuurikollektiivide arv, juhendajate arv ja osalejate arv	Rahvakultuurikeskuse andmebaas	Seisuga 1. detsember 2021: 1.oktoober 2022 Kultuurikollektiive 347 306 Kultuurikollektiivide juhendajaid 250 316 Organisatsioonid (mille all kollektiivid tegutsevad) 218 200 Kultuurikollektiivides osalejad 8400 8300	Sama taseme jätkumine.	Arenduskeskuse seireandmed.
7. Võru maakonna laulu- ja tantsupeol osalenud kollektiivide arv	SA Võrumaa Arenduskeskus	2022: Osales 96 kollektiivi.	Sama taseme jätkumine.	Arenduskeskuse seireandmed.
8. UMA Pido kooride ja Seto Kuningriigi päeval osalenud leelokooride arv	Võro Selts ja Setomaa vald	2018: Uma Pido 2018 osalenud kooride arv 172; 2022 Seto Kuningriik osalenud leelokooride arv 20. Järgmine Uma Pido toimub 1. juuni 2024.	Sama taseme jätkumine.	https://umapido.ee/
Taristu ja keskkonna valdkonna mõõdikud				
1. Kiire internetivõrgu ehitamine	MKM ja Elektrilevi AS, Eesti Andmesidevõrgu AS	Sooviavaldused	Riigi toel loodavad täiendavad ühendused kuni 1600	Arenduskeskuse seireandmed.
2. Tolmuvaba kattega teede %	MKM	Algtase: riigi maanteedest 46% ja kohalikest teedest u 90%.	Viia tolmuvaab kattega teede osakaal 10 aastaga Eesti keskmisele	MKM info.
3. Kliima- ja energiakava mõõdikute seire	Kliima- ja energiakava	Vastavalt kavas esitatud algandmetele	Maakondliku kokkuleppega püstitatud eesmärkide täitmine	Kava seireandmed.

Maine valdkonna mõõdikud				
1. Maakonna maine näitaja	Uuring	Algtase fikseerimata.	Maakonna maine tõus.	Maakonna maine näitaja kui indikaator tuleb luua. Arenduskeskuse seireandmed.
2. Meediakajastuste arv	Koostöö ülikoolidega, SA Võrumaa Arenduskeskus	Algtase fikseerimata.	Positiivsete meediakajastuste arvu tõus	Arenduskeskuse seireandmed.
3. Maakonna ühisturundustegevuste arv	SA Võrumaa Arenduskeskus	Algtase fikseerimata.	Ühisturundustegevuste arvu kasv	Arenduskeskuse seireandmed.
4. Maakonna külalise ja kohaliku elaniku hinnang mainele	Uuring	Algtase fikseerimata.	Hinnangu taseme muutus positiivsemaks.	Arenduskeskuse seireandmed.
5. Maakonna jaoks prioriteetsete sotsiaalmeediakanalite	SA Võrumaa Arenduskeskus; KOV-id	Algtase fikseerimata.	Sotsiaalmeediakanalite populaarsuse kasv.	Prioriteetsete kanalite kokkuleppimine ja seiramine. Arenduskeskuse seireandmed.
6. Maakonna külalise ja kohaliku elaniku hinnang info levikule	Uuring	Algtase fikseerimata.	Info levikut hinnatakse efektiivseks.	Arenduskeskuse seireandmed.

VÕRU MAAKONNA ARENGUSTRATEEGIA 2035+

Lisa 1 Maakonna hetkeolukorra ülevaade

Võru maakond

2023

SISUKORD

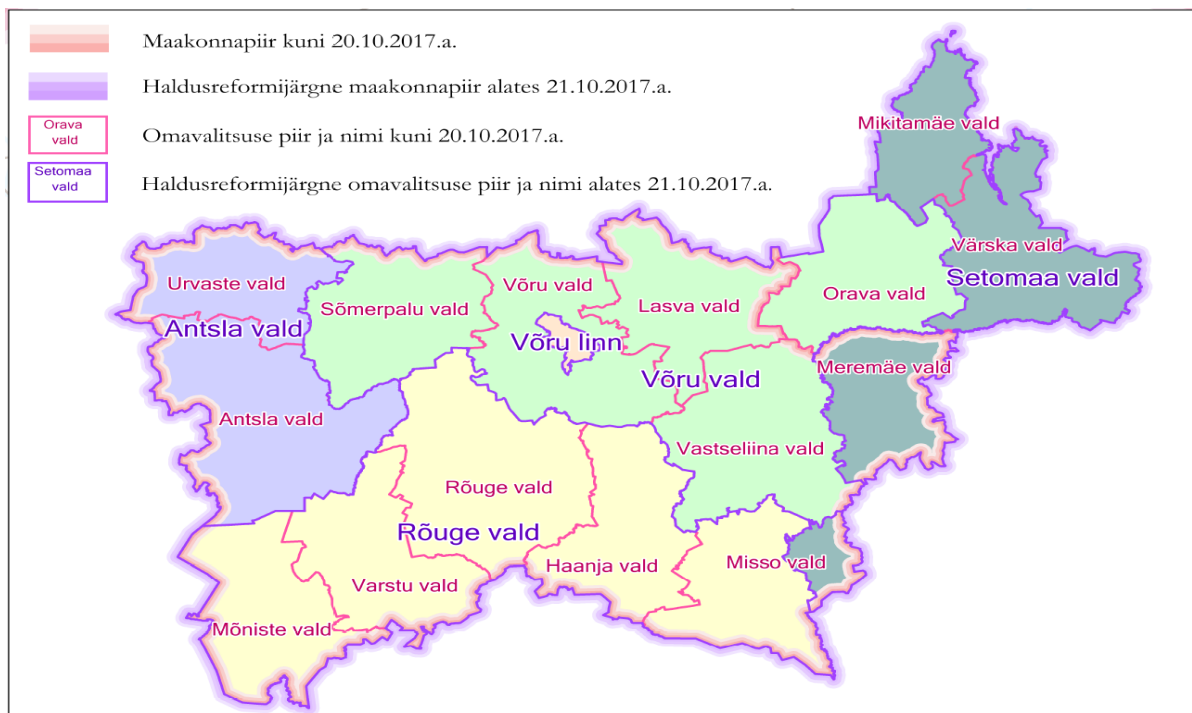
SISUKORD	2
LÜHIKOKKUVÕTE	4
MAAKONNA HETKEOLUKORRA ÜLEVAADE	9
1. RAHVASTIK	9
1.1. Senised arengud	9
1.2. Peamised rahvastiku analüüsist tulenevad järeldused	12
2. MAJANDUSVALDKOND	13
2.1. Maakonna majanduse üldiseloostus	13
2.2. Ettevõtluse tugistruktuurid	18
2.3. Ettevõtlusalad maakonnas	19
2.4. Turism	20
2.5. Kaugtöö	28
2.6. Maakonna omavalitsuste finantsid	29
2.7. Peamised majandusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused	31
3. HARIDUSVALDKOND	32
3.1. Alusharidus	32
3.2. Üldharidus	34
3.3. Huviharidus	36
3.4. Kutseharidus	37
3.5. Noorsootöö	39
3.6. Täiskasvanuharidus	41
3.7. Peamised haridusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused	43
4. TERVISE- JA HEAOLU NING SISETURVALISUSE VALDKOND	44
4.1. Sotsiaal- ja tervishoiuteenuste kättesaadavus	44
4.2. Siseturvalisus	51
4.3. Peamised sotsiaal- ja tervishoiu valdkonna analüüsist tulenevad järeldused	51
5. KODANIKUÜHISKOND, KULTUUR, SPORT JA ERIPÄRA	52
5.1. Kodanikuühiskonna areng	52
5.2. Sport	54
5.3. Kultuur ja omapära	55
5.4. Peamised kodanikuühiskonna, eripära-, kultuuri- ja spordivaldkonna analüüsist tulenevad järeldused	61

6. TARISTU JA KESKKOND	62
6.1. Ühendused	62
6.2. Keskkond	63
7. HALDUSKORRALDUS	69
7.1. Halduskorraldus	69
7.2. Riiklikud struktuurid	71
8. MAINE	72
KASUTATUD MATERJALID	76
Lisa 2 ARENGUSTRATEEGIA SEOSSED TEISTE ARENGUDOKUMENTIDEGA	78

LÜHIKOKKUVÕTE

Rahvastik

Võru maakond asub Kagu-Eestis, piirnedes lõunas Läti Vabariigi, idas Vene Föderatsiooni, põhjas, kirdes Põlva maakonnaga ning läänes Valga maakonnaga. Maakonna administratiivseks keskuseks on Võru linn. Kokku on maakonnas 2017. a. toimunud haldusreformi järgselt 5 omavalitsust: Antsla, Rõuge, Setomaa ja Võru vallad ning Võru linn (vt joonis 1). Võru maakonna kogupindala on 2 773 km², moodustades 6,1% Eesti Vabariigi pindalast. Võrumaa on territooriumi suuruselt Eestis 12. maakond.

Joonis 1 Võru maakonna piir ning kohalikud omavalitsused enne ja pärast haldusreformi

Võru maakonnas elas Statistikaameti andmetel seisuga 01.01.2022 34182 inimest, moodustades 2,6 % kogu Eesti rahvastikust. Maakonna keskmine asustustihedus on 12 inimest km². Väikseim on see Rõuge vallas (5,2 inimest km²) ja suurim Võru linnas (847,6 inimest km²) (vt tabel 1). Seega on Võru maakonna puhul tegemist Eesti kontekstis väikese ning suhteliselt hõredalt asustatud piirkonnaga.

Tabel 1 Võru maakonna elanike arv ja asustustihedus

	Rahvaarv	Pindala, km ²	Asustustihedus, elanikku km ² kohta
VÕRU MAAKOND	34 182	2 773	12,3
Antsla vald	4 222	411	10,3
Rõuge vald	4 877	933	5,2
Setomaa vald	2 849	463	6,2
Võru linn	11 867	14	847,6
Võru vald	10 367	952	10,9

Elanike arvult on omavalitsused küllaltki erinevad. Suurimas omavalitsuses Võru linnas elab 11 867 inimest, Setomaa vallas on elanikke 2 849. Seega on maakonnasisesed erinevused märkimisväärsed. Pindalade vahelised erinevused on aga samas väiksemad. Jättes arvesse

võtmata Võru linna, on suurima pindalaga Võru vald (952 km²) ja väikseimaga Setomaa vald (463 km²).

Võrreldes omavahel Rahvastikuregistri ja Statistikaameti andmeid, siis Statistikaameti andmetel elab Võru maakonnas u 657 inimest vähem (Rahvastikuregistri hinnangul elab maakonnas 34 839 inimest), kui sinna on registreeritud (vt tabel 2). See tähendab, et tõenäoliselt on piirkonna tegelik elanike arv väiksem kui registreeritud elanike arv, mis mõjutab nii teenusete tarbimist kui ka kohaliku tööjõu pakkumist.

Tabel 2 Elanike arvu vahe

KOV	Statistikaamet 01.01.2022	Rahvastikuregister 01.01.2022	Erinevus/%
Antsla vald	4 222	4 380	+158/3,7%
Rõuge vald	4 877	5 238	+361/7,4%
Setomaa vald	2 849	3 209	+360/12,6%
Võru linn	11 867	11 367	-500/4,2%
Võru vald	10 367	10 645	+278/2,7%
Võru maakond	34 182	34 839	+657/1,9%

Tabelis 3 on välja toodud Võru maakonna peamised statistilised näitajad ja nende muutus. Maakonna elanike arv on viimase kümne aasta jooksul märkimisväärselt kahanenud, aastatel 2007-2017 vähenes arv 3095 inimese ehk 8,46 % võrra, 2018-2022 vähenes elanike arv veelgi 1951 inimese võrra ehk 5,4 %. Vaadeldaval perioodil on maakonna elanikkonna vähenemine olnud tingitud negatiivsest loomulikust iibest ja väljarändest.

Tõusnud on vanemaealiste 65+ grupp, mis tähendab, et nõudlus vanusegrupi teenusteks tõuseb, mis omakorda avaldab survet kohalike omavalitsuste eelarvetele ning tõstatab vajaduse teenustele mõeldud eelarve summade suurendamiseks.

Kõikide Võru maakonna omavalitsuste vanusstruktuuri jätkusuutlikkus on küsitav, kuna kogu maakonnas jääb demograafilise tööturuseindeksi väärtus alla ühe. Perioodi 2007-2017 jooksul on indeksi väärtus vähenenud -0,25 punkti võrra, viimasel neljal aastal veel -0,3 punkti, jäädes 2022. a -0,22 punktiga alla ka riigi keskmisele.

Haridus ja huvitegevus

Lasteaia- ja kooliealiste vanusegruppide kahanemine toovad endaga kaasa väheneva nõudluse haridusasutuste kohtade järele. See tähendab, et perspektiivis peavad omavalitsused tühjaks jäävatele hoonetele alternatiivseid rakendusi leidma.

Kooliealise vanusegrupi vähenemine kajastub ka õpilaste arvudes. Võrreldes omavahel õpilaste arvusid õppeaastatel 2007/2008 ja 2017/2018, on täheldatav väga suur langus, mis tuleneb maakonna rahvastiku dünaamikast. Kui õppeaastal 2007/2008 oli Võru maakonna koolides 5 725 õpilast, siis õppeaastaks 2017/2018 oli see 3654 ja 2021/2022 õppeaastal 3578 ehk vähenemine ca 38% võrra. **Õpilaste arvu vähenemisest tulenevalt on väljakutseks võimaluste loomine igale õpilasele võimetekohase ja kvaliteetse hariduse omandamiseks.** See võib tingida ka vajaduse koolivõrgu ümber hindamiseks.

Võru maakonna haridusmaastikul on oluline roll Võrumaa Kutsehariduskeskusel (VKHK), kus antakse kutseharidust 9-s õppekava rühmas: ehitus, infotehnoloogia, mehhatroonika, metallitöö, koduteenindus, puidutöö, majutus ja toitlustus, turism ja äriteenused õppekava rühmades. Kool pakub piirkonnas ka täiskasvanute koolitust. **Kutsehariduse väljakutseteks on õppimisvõimaluste tutvustamine ja reklaam, et suurendada õppima tulijate arvu. Vaja**

on taastada rakendusliku kõrghariduse pakkumine (sh õppimisvõimaluste loomine HEV vajadustega noortele). Investeerida kooli taristusse ning puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskuse TSENTER jätkusuutlikkuse tagamiseks. Vajalik on töötutele ümber- ja täienduskoolituste pakkumise mahu suurendamine.

Positiivseks võib lugeda noortekeskuste ja -tubade head kaetust üle maakonna. Keskused on olulised, pakkumaks noortele kooli- ja huviringidevälist vaba aja veetmise võimalust. Samuti on noortekeskused sageli võimaluseks kohaliku elu arendamisel erinevate projektide kaudu kaasa rääkida. **Väljakutseks on mitmekesiste vaba aja veetmise võimaluste edasine arendamine. Suurem puudus on poistele suunatud huviringidest ja tegevustest täisealistele noortele.**

Võru maakonnas on suhteliselt hästi välja arendatud spordirajatiste taristu, samuti pakub mitmekesine maastik võimalust tegeleda erinevate spordialadega ja aktiivse liikumisega. Kohati on probleemiks spordirajatiste vähesus ja nende seisukord. Omavalitsused vajavad uusi palliplatse, terviseradu ja välijõusaale. **Murekohaks on olemasoleva spordivarustuse vananemine. Vajalikud on investeeringud spordirajatiste parendamiseks ning uute rajamiseks.**

Majandus

Aastal 2021 jäi maakonna keskmine brutokuupalk 1192 eurot alla Eesti keskmist 356 euroga (riigi keskmine 1548 eurot) ehk moodustas sellest 77 %. **Seega on väljakutseks maakonna palgataseme ühtlustamine Eesti keskmisega.**

Statistikaameti prognoosi kohaselt jätkab maakonna elanike arv vähenemist, jõudes aastaks 2040 umbes 24 000 inimeseni. **Siit tuleneb ka maakonna suurim väljakutse – tulla ühelt poolt toime avalike teenuste pakkumisega ning teisalt uute töökohtade loomisega, pidurdamaks elanikkonna vähenemist.**

Tabel 3 Võru maakonna peamised statistilised näitajad

Näitaja	Võru maakond	Eesti
Rahvaarv 01.01.2018	36133	1 319 133
Rahvaarv 01.01.2022	34 182	1 331 796
Rahvaarvu muutus	-1 951 (-5,4 %)	+12 663 (+0,96 %)
Demograafiline töötururindeindeks aastal 2018	0,68	0,84
Demograafiline töötururindeindeks aastal 2022	0,65	0,84
Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv aastal 2020	2115	113 883
Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 1000 elaniku kohta 2020	62	86
Keskmine brutopalk aastal 2022	1192 EUR	1548 EUR
MTÜde ja SAde arv aastal 2021	1 382	42 823
MTÜde ja SAde arv 1000 elaniku kohta 2021	25	31
SKP jooksevhindades 2020	299 milj EUR	26 834 milj EUR
SKP elaniku kohta 2020	8496 EUR	20 184 EUR
Eksport 2020	151 milj EUR	14 285 milj EUR

Võru maakonna SKP oli 2020. aastal 299 miljonit eurot jooksevhindades, moodustades 1,1% kogu Eesti majandustoodangust. SKP elaniku kohta on Eesti keskmisest ligikaudu poole väiksem. Seega võib öelda, et Võru maakonna majandus on riigis väga väikese osakaaluga. Vaadeldes 2020. a sisemajanduse kogutoodangut elaniku kohta, tuleb tõdeda, et Võru maakond jääb maakondade võrdluses tagantpoolt 4. kohale (väikseim on Põlva maakond 7 758 euroga inimese kohta). Suurima SKPga elaniku kohta on ootuspäraselt Harju maakond (28 928 eurot inimese kohta), Võru maakonna näitaja 8 496 eurot jääb sellele 20 432 euroga alla

(moodustades viimasest vaid 29,4 %). Selline näitaja viitab suhteliselt madalale lisandväärtusele töötaja kohta, mille tõstmine on üheks oluliseks väljakutseks Võru maakonna majanduses. Murekohaks on see, et Võru maakonna SKP näitaja ei ole suhtes Harjumaaga tõusnud, vaid viimaste aastatega on kaotatud veel protsendipunkte. **Seega on oluliseks väljakutseks töötajate poolt loodava lisandväärtuse tõusule kaasa aitamine.** Väga väike on ka maakonnast eksporditavate kaupade ja teenuste maht, mis moodustab kogu Eesti omast ühe protsendipunkti (1,1% 2021. aastal vastavalt 196 milj ja 18 219 milj eurot). **Väljakutseks on ekspordimahu suurendamise toetamine.**

Võru maakonna majanduses nagu ka ülejäänud Eestis on ülekaalus teenused ehk tertsiaarsektor. Sektor annab nii riigis kui ka maakonnas ligi poole SKPst. Võru maakonnas on märgatavalt kõrgem primaarsektori (põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük) osatähtsus, samuti annavad olulisema osa tööstus ja ehitus.

Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 1 000 elaniku kohta jääb alla Eesti keskmisele näitajale (vastavalt 62 ja 86 ettevõtet 1 000 inimese kohta). **Väljakutseks on ettevõtlusaktiivsuse tõstmine maakonnas.**

Võru maakonna majanduse järgmiste kümnendite võimalused peituvad ettevõtluskeskkonna paindlikkuse suurendamises ja tihedamas koostöös nii erasektori sees kui ka era- ja avaliku sektori vahel. Uued ja edasi arendatud ettevõtlusalad annavad nii alustavatele kui juba tegutsevatele ettevõtetele võimaluse paindlikeks investeerimisotsusteks. **Ettevõtlusinfrastruktuuri arendamise toetamine** loob ettevõtetele võimaluse jõukohaselt kohaneda hajaasustusest ning logistiliselt ebasoodsast asukohast tingitud probleemidega.

Militaarsektori arendamine ning suurema sidususe tekitamine erasektoriga võimendab meie maakonna loomulikku tugevust ning avab võimaluse olemasoleva potentsiaali tõhusamaks kasutamiseks.

Oluline potentsiaal peitub ka turismisektoris. Turismialaselt on Võru maakonnal suur potentsiaal tänu Setomaa ja Vana-Võromaa kultuuriruumile, mitmekesisele loodusele, rohketele huviobjektidele ja piiriäärsele asukohale. Võrreldes 2012. a (vastavalt 2 839 895/41490 majutatut) ja 2021. (vastavalt 2 138 346/71 270 majutatut) aasta näitajaid, on majutatud turistide arv Eestis tervikuna vähenenud. Võru maakonnas on toimunud kasv aga siseturistide tõttu (üheks põhjuseks on pandeemiast tulenevad piirangud ja siseturistide huvi kasv maakonda külastada). **Väljakutseks on oma potentsiaali maksimaalne rakendamine ja turistide külastuskestvuse pikendamine.**

Heaolu ja kogukond

Head kaugtöö võimalused on maakonna arengu seisukohalt olulised, luues eeldused nende ettevõtlike ja haritud elanike tulekuks piirkonda, kes soovivad sageli ühendada maaelu ning loomingulise või intellektuaalse töö.

Tähtis on interneti kättesaadavus ja teenuse kvaliteet. Piirkonnas on küll välja ehitatud lairiba interneti põhivõrk, kuid puudu on juurdepääsuvõrgud lõpptarbijate ühendamiseks. **Eesmärk on koostöös riiklike organisatsioonidega leida võimalused ja tehnilised lahendused “viimase miili” väljahitamiseks lõpptarbijateni.**

Sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna teenused on maakonnas rohkemal või vähemal määral kättesaadavad. **Väljakutseks on aga nende edasine arendamine ja kvaliteedi parendamine, sh on aktuaalne on Lõuna-Eesti Haigla pakutavate teenuste jätkumine, esmatasandi tervisekeskuste arendamine, suurendamiseks teenuste kättesaadavust ja mitmekülgust.**

Inimeste heaolu tagamisel on eesmärgiks **kogukonna ressursi kaasamine avalike teenuste loomisesse ja osutamisesse ning kogukondadele suurema vabaduse andmine**. Sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna fookusesse tõsta tervislike eluviiside kui ennetustegevuse propageerimise, esmatasandi tervisekeskuste (sh perearstiteenuse kättesaadavus ja kvaliteet, kodune õendusabi, füsioteraapia, ämmaemandusabi, hambaravi jm) arendamise, eriarstiabi kättesaadavuse Lõuna-Eesti Haigla baasil, sotsiaalhoolekande teenuste arendamise ja kättesaadavuse parendamise (teenused on nutikalt korraldatud ja kättesaadavad sõltumata elukohast), kogukonnaressursi kaasamine avalike teenuste loomisse ja osutamisse ning kogukondadele suurema vabaduse ja vastutuse andmine.

Kodanikuühenduste arv on järjepidevalt kasvanud. Maakonna keskmine kolmanda sektori organisatsioonide koguarv 1000 elaniku kohta on sarnane Eesti keskmisega. Mittetulundussektori organisatsioonide arenguid võib lugeda positiivseks. Koostööd võib lugeda heaks, kuigi mõnes valdkonnas napib eestvedajaid.

Kõigis maakonna omavalitsustes on olemas seltsi- või rahvamajad, samuti tegutsevad neis mitmesugused külaseltsid. Seega on enamjaolt hoonete näol loodud ka võimalused tegevuste läbiviimiseks. **Väljakutseks on seltside võimekuse kasvatamine ning seeläbi nende majandusliku toimetuleku suurendamine**. See on oluline, kuna ka omavalitsuste tugi sektorile ei ole enamasti suurenev.

Võru ja seto kultuur on elujõulised. Peamisteks piirkonna kultuuri uurijateks, ühtsuse ja eripära toetajateks on võru ja seto instituudid. **Väljakutsed on seotud võro ning seto kultuuri- ja keeleruumi arenguga, sh keele sagedasema kasutamisega igapäevaelus**.

Võru maakonna ühistranspordi korraldamisel tuleb aluseks võtta maakonnaplaneeringuga kavandatud keskuste võrgustik, keskendudes eelkõige ühendusvõimalustele maakonna linnade – Võru ja Antslaga, mis seoks toimepiirkonnad siseselt ja omavahel võimalikult hästi.

Ühistranspordil on seetõttu oluline roll toimepiirkondade sidustamisel. Kahaneva ja hajusa asustuse puhul on otstarbekas keskenduda mitte tavapärasele fikseeritud liinikorraldusele, vaid pigem **paindlikule nõudetranspordile ning paindlikele teenuslahendustele**, mis vähendaks sõltuvust hetkel vaid suuremates keskustes asuvatest teenustest.

2017. a haldusreformi tulemusel muutusid Võru maakonna piirid. Võru maakonna koosseisus on Antsla vald, Rõuge vald ja Setomaa vald, Võru vald ja Võru linn. **Lähiaastate väljakutseteks on haldusvõimekuse tõstmine ja koostöö arendamine, maakonna keskuste ja toimepiirkondade võrgustiku toimimine, et tagada kogu maakonnas töökohtade ning teenuste kättesaadavus ning seeläbi elukvaliteet nii linnades kui maapiirkondades**.

Piirkonna maine omab maakonna külastamisel või siia elama asumisel suurt kaalu. Inimesed teevad oma valikuid emotsioonidest tulenevalt ning sageli on otsustamisel olulisemaks väline kuvand ja maine kui ratsionaalsed põhjused. Samuti ettevõtete investeeringute kavandamisel ja tegemisel on järjest tähtsam piirkonna hea maine.

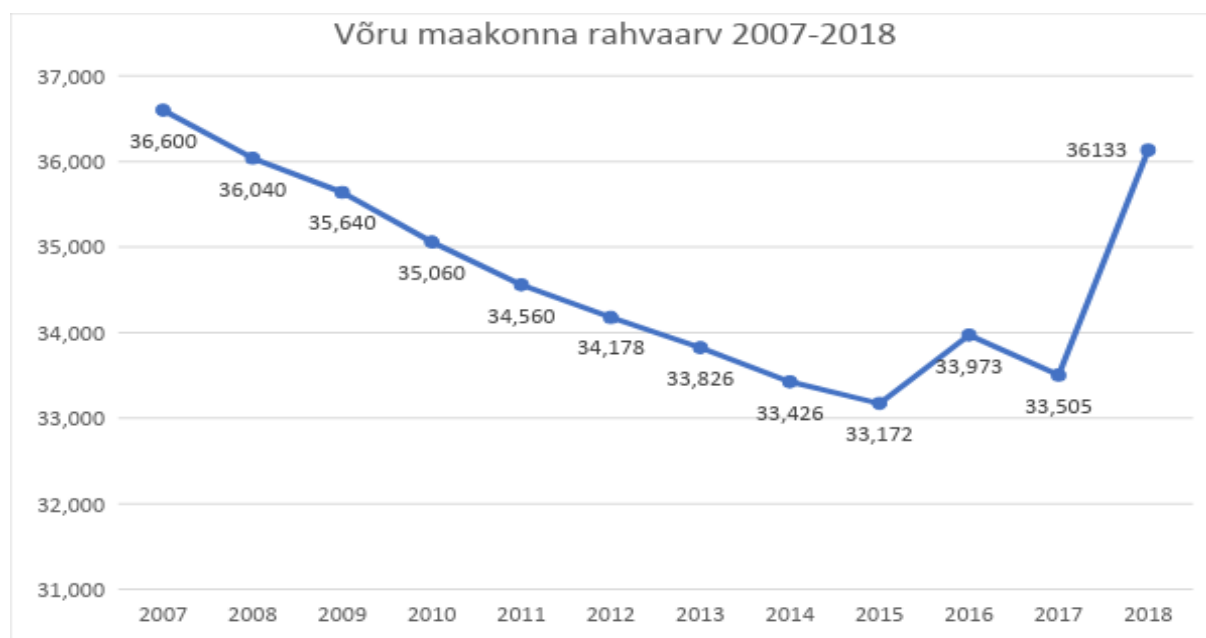
Mainekujundusse peab olema kaasatud kogu maakond ja kõik tasandid, oluline pole mitte ainult väljapaistev „nägu“, tõelisust peavad peegeldama kõik maakonna inimesed oma väärtustega. Maine kujundamisel peame kaasama siin elavaid ning maakonnast pärit inimesi, kes elavad mujal.

MAAKONNA HETKEOLUKORRA ÜLEVAADE

1. RAHVASTIK

1.1. Senised arengud

Viimase kümne aasta jooksul on maakonna elanike arv jätkuvalt kahanenud. Aastal 2018 elas maakonnas 36 133 inimest, aastaks 2022 oli see kahanenud 34 182 inimeseni (5,4 %). Seejuures on elanike arvu vähenemine olnud maapiirkondades tervikuna kiirem kui Võru linnas. Rahvastiku kahanemise protsess on alates 2018. aastast maakonnas mõnevõrra aeglustunud. Maakonna äärealadel on elanikkonna vähenemine olnud suurem. Statistikaameti andmetel on 01.01.2022 seisuga Võru maakonnas 34 182 elanikku, sh Antsla vallas 4 222, Rõuge vallas 4 877, Setomaa vallas 2 849, Võru linnas 11 867 ja Võru vallas 10 367 elanikku¹.

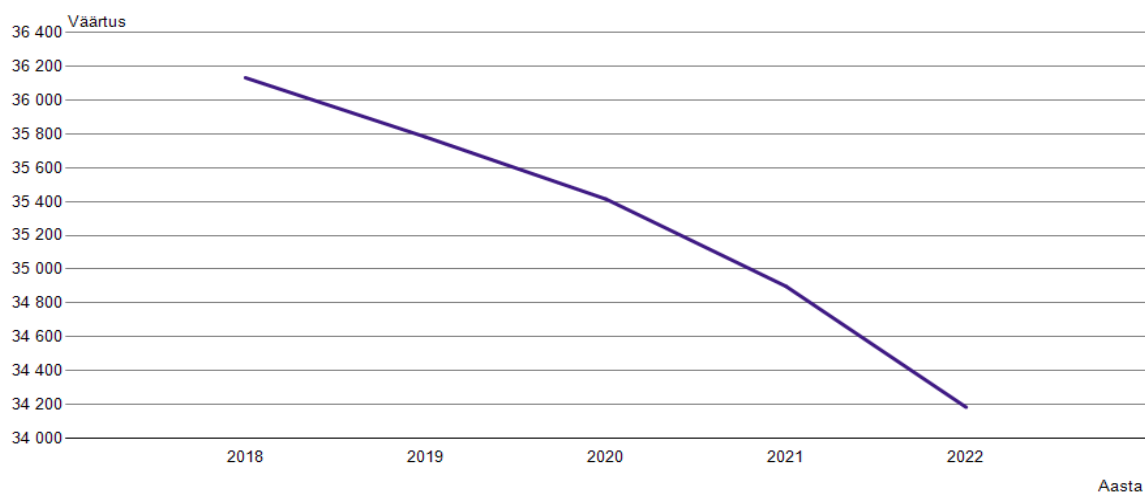
Joonis 2 Võru maakonna rahvastiku dünaamika 2007-2018²

¹Rahvastikuregistri andmetel on Võru maakonna elanike arv mõnevõrra suurem (01.01.2022 oli 34 839 elanikke). Rahvastikuregister ja Statistikaamet kasutavad elanike arvumääramiseks erinevat metoodikat. Käesolevas dokumendis kasutatakse edaspidi Statistikaameti andmebaase, mille rahvastikustatistika põhineb üldjoontes rahvaloenduste rahvaarvul, mida loenduste vahelisel perioodil korrigeeritakse registreeritud rahvastikumuutuste andmetel ning alates 2016. a täiendatakse residentsusindeksiga.

² Statistikaamet, 2022

Tabel 4 Võru maakonna rahvaarvu muutus 2018-2022³

Võru maakonna rahvaarv 2018-2022

Perioodil 2012-2021 on loomulik iive olnud maakonnas negatiivne. Aasta keskmiselt on Võru maakonna elanike arv vähenenud loomulikust iibest tulenevalt keskmiselt 216 inimese võrra. Sündivus on olnud suurem aastal 2012, mil sündis 338 last. Väiksem on olnud sündivus aastatel 2013-2015, mil see oli vastavalt 266, 293 ja 298 sündi aastas. Keskmine sündivus vaadeldud perioodil oli 310 sündi aastas. Kõige enam 625 surma registreeriti 2021. aastal. Aasta keskmine surmade arv maakonna kohta on vaadeldaval perioodil olnud 526. Seega ületab surmade arv oluliselt sündide oma, kajastades läbivalt negatiivses keskmises iibes (vt tabel 5).

Tabel 5 Sünnid, surmad, loomulik iive Võru maakonnas 2012-2021⁴

Aasta	Elussünnid	Surmad	Loomulik iive
2012	338	534	-196
2013	266	494	-228
2014	293	474	-181
2015	298	507	-209
2016	322	463	-141
2017	306	536	-230
2018	330	549	-219
2019	336	521	-185
2020	303	552	-249
2021	305	625	-320
Aasta keskmine	310	526	-216

³ Statistikaamet, 2022

⁴ Statistikaamet, 2022

Lisaks negatiivsele loomulikule iibele on Võru maakonna elanike arvu kahandanud ka ränne (vt tabel 6). Keskmiselt on maakond rände tagajärjel kaotanud 174 inimest aastas.

Tabel 6 Rändesaldo (20017-2021)⁵

Aasta	Rändesaldo	Sisseränne	Väljaränne
2017	-77	897	974
2018	-136	861	997
2019	-187	906	1093
2020	-269	789	1058
2021	-203	773	976

Demograafiline töötururindeindeks⁶ on Võru maakonna omavalitsuste hulgas läbivalt kahanenud, jäädes Eesti keskmisele alla (vt tabel 7). Eristuvad Antsla, Rõuge ja Setomaa vallad, kus indeksi väärtus on alla 0,6. Ka ülejäänud Võru maakonna omavalitused on alla Eesti keskmise, mõnevõrra parem on olukord Võru vallas (0,73) ja Võru linnas (0,75), kuigi ka nende elanikkonna vanuseline koosseis jääb alla Eesti keskmisele. Kokkuvõtvalt viitab omavalitsuste töötururindeindeksi väärtus üha suurenevale survele töörealisele elanikkonnale.

Tabel 7 Demograafiline töötururindeindeks⁷

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Eesti	0,83	0,84	0,84	0,85	0,86	0,87
Võru maakond	0,68	0,68	0,67	0,67	0,66	0,65
Antsla vald	0,61	0,61	0,61	0,61	0,58	0,58
Rõuge vald	0,56	0,55	0,55	0,53	0,51	0,55
Setomaa vald	0,42	0,42	0,39	0,42	0,39	0,42
Võru linn	0,79	0,78	0,77	0,79	0,78	0,75
Võru vald	0,76	0,77	0,76	0,73	0,74	0,73

Statistikaameti 2014. a maakondade ja suuremate linnade kohta koostatud rahvastikuprognosis ilmneb, et nii Võru linna kui ka maakonna elanike arv jätkab järgnevatel aastatel eeldatavasti suhteliselt kiiret kahanemist (vt joonis 3). Aastaks 2040 prognoositakse maakonna elanike arvuks ligikaudu 24 000 inimest, mis tähendab rahvastiku arvu vähenemist u 9 500 inimese võrra⁸. Maakonna keskuse elanike arvuks prognoositakse aga ligikaudu 9 000 inimest, mis on tänasest u 3 800 võrra väiksem. Siit tulenevalt on maakonna suurimaks

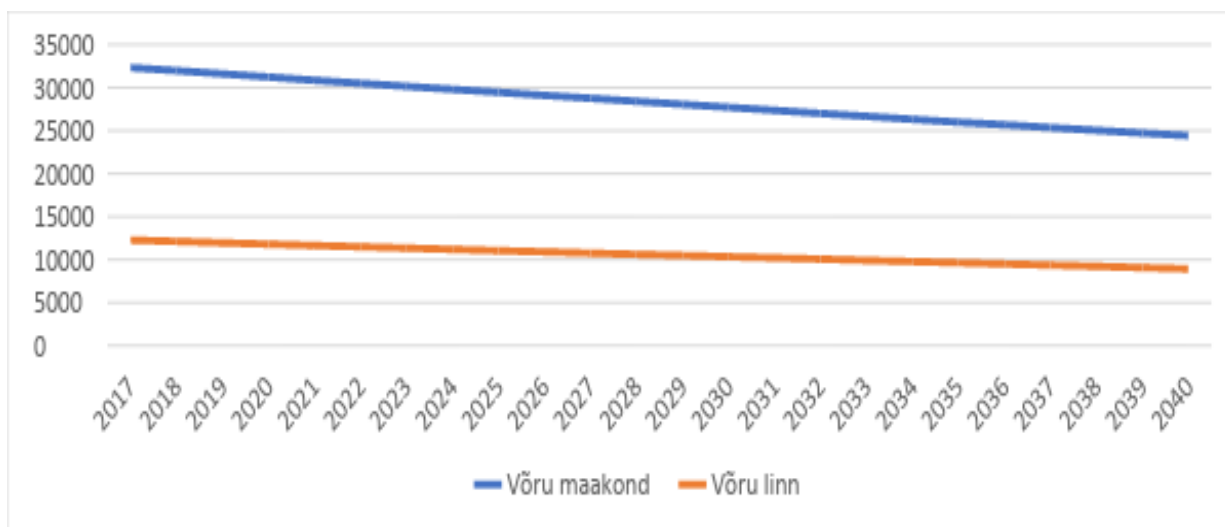
⁵ Statistikaamet, 2022

⁶ Demograafiline töötururindeindeks näitab 5-14-aastaste vanuserühma suhet 55-64-aastaste vanuserühma, kirjeldades tööturule saabujate osatähtsust võrreldes tööturult lahkujatega (näide: kui indeksi väärtus on 1,5, tähendab see, et 3 inimest saabub tööturule ning 2 lahkub)

⁷ Statistikaamet, 2022

⁸ Statistikaameti 2014.a prognoosis ei kajastu 2017.a haldusreformiga maakonnapiiride muutusest tulenev elanikkonna arvu muutus.

väljakutseks ühelt poolt väheneva rahvaarvu tingimustes vajalike teenuste pakkumine ning teiselt töökohtade loomine, pidurdamaks elanikkonna vähenemist.

Joonis 3 Võru maakonna ja Võru linna rahvastikuprognosis aastani 2040⁹

1.2. Peamised rahvastiku analüüsist tulenevad järeldused

- Võru maakonna elanike arv 01.01.2022. a seisuga oli 34 182 inimest, mis moodustab 2,6% kogu Eesti rahvastikust (1 331 796 elanikku). Võrreldes omavahel Rahvastikuregistri ja Statistikaameti andmeid, võib täheldada, et Statistikaameti andmetel elab maakonnas u 657 inimest vähem, kui sinna on registreeritud (registreeritud elanike arv 01.01.2022 seisuga oli 34 839). See tähendab, et reaalsuses on tõenäoliselt väiksem nii pidevalt teenuseid tarbivate inimeste arv kui ka kohaliku tööjõu pakkumine.
- Maakonna elanike arv on viimase kümne aasta jooksul märkimisväärselt kahanenud, aastatel 2007-2017 vähenes arv 3095 inimese ehk 8,46 % võrra, 2018-2022 vähenes elanike arv veelgi 1951 inimese võrra ehk 5,4 %. Vaadeldaval perioodil on maakonna elanikkonna vähenemine olnud tingitud negatiivsest loomulikust iibest ja väljarändest. Seejuures on maakonna iive ja rändesaldo olnud negatiivne kogu viimase 10-aastase perioodi vältel.
- Kõikide Võru maakonna omavalitsuste vanusstruktuuri jätkusuutlikkus on küsitav, kuna kogu maakonnas jääb demograafilise tööturusurveindeksi väärtus alla 1. Demograafiline tööturusurveindeks on Võru maakonna omavalitsuste hulgas läbivalt kahanenud, jäädes Eesti keskmisele (0,87 aastal 2022) alla. Eristuvad Antsla, Rõuge ja Setomaa vallad, kus indeksi väärtus on alla 0,6. Ka ülejäänud Võru maakonna omavalitsused on alla Eesti keskmise, mõnevõrra parem on olukord Võru vallas (0,73) ja Võru linnas (0,75), kuigi ka nende elanikkonna vanuseline koosseis jääb alla Eesti

⁹ Statistikaamet, 2022

keskmisele. Kokkuvõtvalt viitab omavalitsuste tööturururveindeksi väärtus üha suurenevale survele tööelisele elanikkonnale.

- Statistikaameti prognoosi kohaselt jätkab maakonna elanike arv kahanemist, jõudes aastaks 2040 u 24 000 inimeseni. Seega on Võrumaa suurimaks väljakutseks tulla toime ühelt poolt avalike teenuste pakkumise ning teiselt uute töökohtade loomisega, pidurdamaks elanikkonna vähenemist.

2. MAJANDUSVALDKOND

2.1. Maakonna majanduse üldiseloostus

Majandusliku võimekuse mõõtmiseks kasutatakse tavapäraselt sisemajanduse koguprodukti (SKP). Võru maakonnas oli 2020.a SKP elaniku kohta 8496 eurot, mis on üle kahe korra (2,1) väiksem näitaja kui Harjumaal (18 176 eurot) ja üle ühe korra (1,26) väiksem kui Tartumaal (10 694 eurot). Maakondliku SKP näitaja on Võrumaal siiski Kagu-Eesti maakondade seas kõrgeim. (Vastavad SKP näitajad 2020.a. Kagu-Eestis Võru 8496 eurot, Valga 7981 eurot, Põlva 7757 eurot).

Võru maakonna SKP oli 2020. aastal 299 miljonit eurot jooksevhindades, moodustades 1,1% kogu Eesti sisemajanduse koguproduktist. (vt tabel 8). SKP elaniku kohta oli perioodil 2011-2020 keskmiselt 8124 eurot, olles seega Eesti keskmisest (16663 eurot) üle ühe korra väiksem. Seega võib öelda, et Võru maakonna majandus on riigis väga väikese osakaaluga. SKP ajalises dünaamikas võib võrreldes ülejäänud Eestiga näha Võru maakonnas aastatel 2016-2020 SKP elaniku osatähtsuse % jätkuvat langust.

Tabel 8 Võru maakonna SKP¹⁰

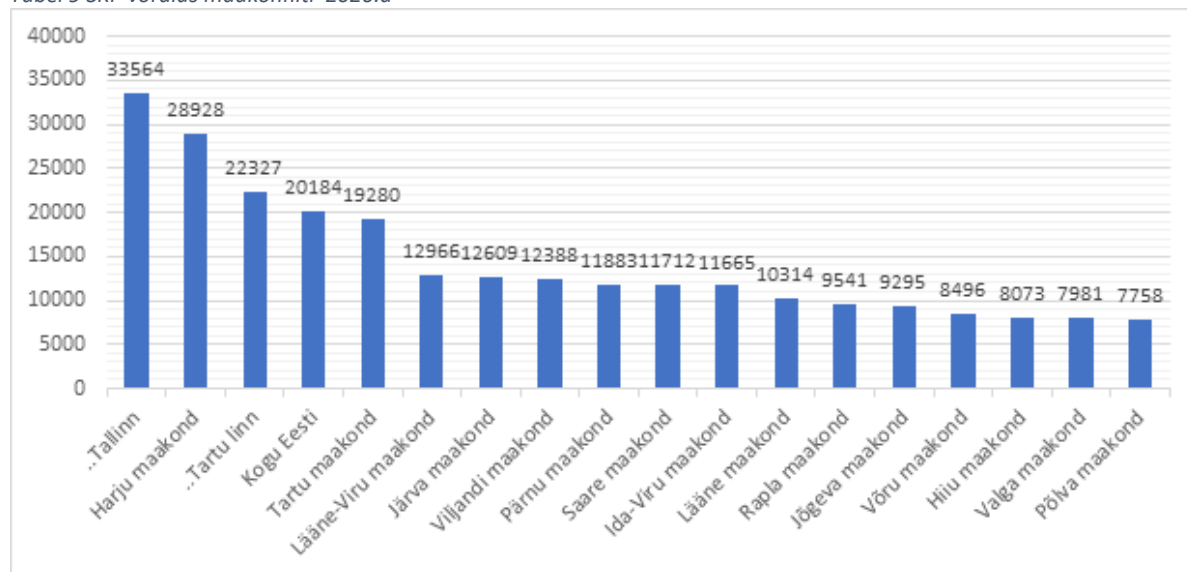
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Kogu Eesti	SKP jooksevhindades, miljonit eurot	16 677	17 916	18 910	20 048	20 631	21 747	23 833	25 817	27 732	26 834
	SKP elaniku kohta, eurot	12 563	13 545	14 348	15 251	15 693	16 528	18 091	19 529	20 900	20 184
Võru maakond	SKP jooksevhindades, miljonit eurot	236	242	261	263	276	276	304	335	318	299
	Osatähtsus riigi SKPs, %	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,1	1,1
	SKP elaniku kohta, eurot	6 872	7 142	7 777	7 906	8 242	8 177	8 372	9 331	8 928	8 496
	SKP elaniku kohta, % Eesti keskmisest	54,7	52,7	54,2	51,8	52,5	49,5	46,3	47,8	42,7	42,1

Vaadeldes 2020.a. sisemajanduse koguprodukti elaniku kohta jääb Võru maakond maakondade võrdluses tagantpoolt neljandaks (vt tabel 9). Suurima SKPga elaniku kohta on ootuspäraselt Harju maakond (28 927 eurot inimese kohta), Võru maakonna näitaja 8496 eurot jääb sellele 20 431 euroga alla (moodustades viimasest vaid 29,37 %). Selline näitaja viitab suhteliselt madalale lisandväärtusele töötaja kohta, mille tõstmine on üheks oluliseks väljakutseks maakonna majanduses. Murekohaks on see, et Võru maakonna SKP näitaja ei ole suhtes Harju

¹⁰ Statistikaamet, 2022

maakonnaga sh. Kogu Eestiga tõusnud, vaid viimaste aastatega on kaotatud veel mõned protsendipunktid.

Tabel 9 SKP võrdlus maakonniti 2020.a¹¹

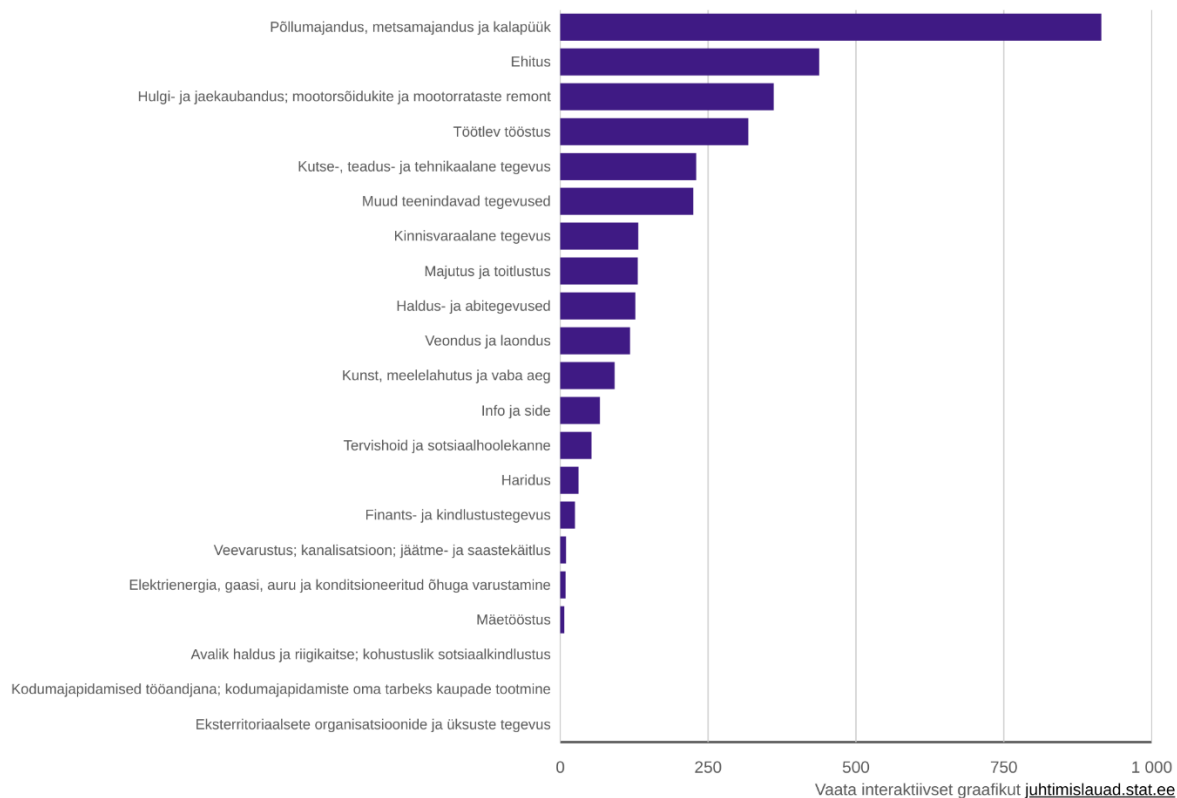

Võru maakonnas on märgatavalt kõrgem primaarsektori (põllumajandus, metsamajandus) osatähtsus, samuti annavad olulisema osa tööstus ja ehitus (vt tabel 10).

Tabel 10 Võru maakonna statistilise profiili kuuluvad üksused¹²

Statistilise profiili kuuluvate üksuste arv tegevusala järgi | Võru maakond, 2021

Allikas: statistikaamet

¹¹ Statistikaamet, 2022

¹² Statistikaamet, 2022

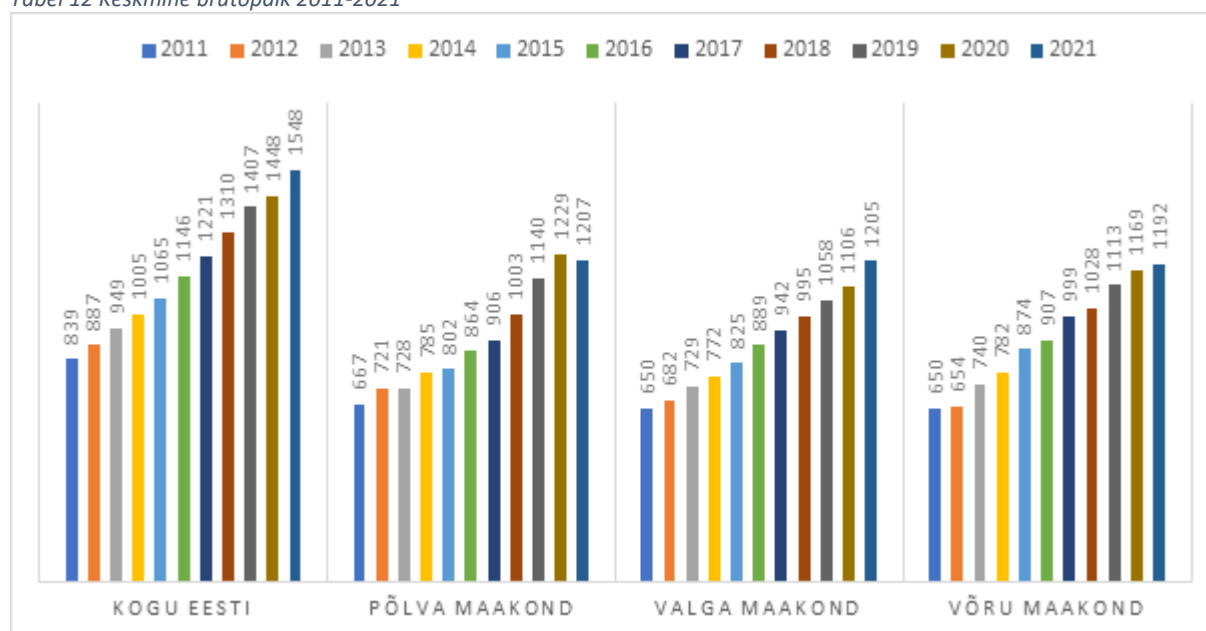
Võru maakonna eksporditavate kaupade ja teenuste maht moodustab kogu Eesti omast keskmiselt 1 % (vt tabel 11). Ekspordi maht on ajas muutunud vastavalt majandus tsükli le – kuni aastani 2018 võis täheldada ekspordi mõõdukat kasvu , mille järel toimus tuntav kasv alates 2018.a. , mis iseloomustab kogu riigi ekspordi. Siiski tuleb tõdeda, et Võru maakonna ettevõtete ekspordimahu kasv on olnud väiksem kui Eestis keskmiselt. Seega on üheks maakonna väljakutseks jätkuvalt ekspordimahu suurendamise toetamine.

Tabel 11 Ekspord (miljonites eurodes)¹³

		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ekspord	Kogu Eesti	12003	12521	12288	12006	11575	11897	12878	14422	14382	14292
	Võru maakond	109	116	117	105	115	115	142	140	152	151
	Võrumaa ekspordi osatähtsus %	0,9	0,9	1,0	0,9	1,0	1,0	1,1	0,9	1,1	1,1

Võru maakonna keskmine brutokuupalk aastal 2021 oli Eesti keskmisest 356 euro võrra madalam (vt tabel 12). Aastatel 2011-2021 on Võru maakonna keskmine brutopalk tõusnud veidi enam kui 83%. Võrrelduna samal perioodil Eesti keskmisega (tõus u 84%) on brutopalka suurenemine Võru maakonnas olnud ligilähedane Eesti keskmise palga tõusuga perioodil 2011-2021 , mis ei ole aidanud Võru maakonna palgataseme vahet võrreldes Eesti keskmisega vähendada. Samas jääb jätkuvalt Võru maakonna väljakutseks keskmise palgataseme kasvatamine.

Tabel 12 Keskmine brutopalk 2011-2021¹⁴

Hinnates Võru maakonna majandusolukorda töötute osakaalu põhjal, on täheldatav sarnane muster Eesti lõikes (tabel 12). Aastatel 2011-2021 oli tööpuudus Eestis ja Võru maakonnas vaadetaval perioodil suurim 2011.a. ulatudes 11,8 % juurde. Töötute osakaal tööealise elanikkonna hulgas saavutas tipu 2011. aastal, alustades märgatavat vähenemist alates 2012. aastast. Keskmiselt on maakonna töötute osakaal ületanud Eesti keskmist. Negatiivse

¹³ Statistikaamet, 2022

¹⁴ Statistikaamet, 2022

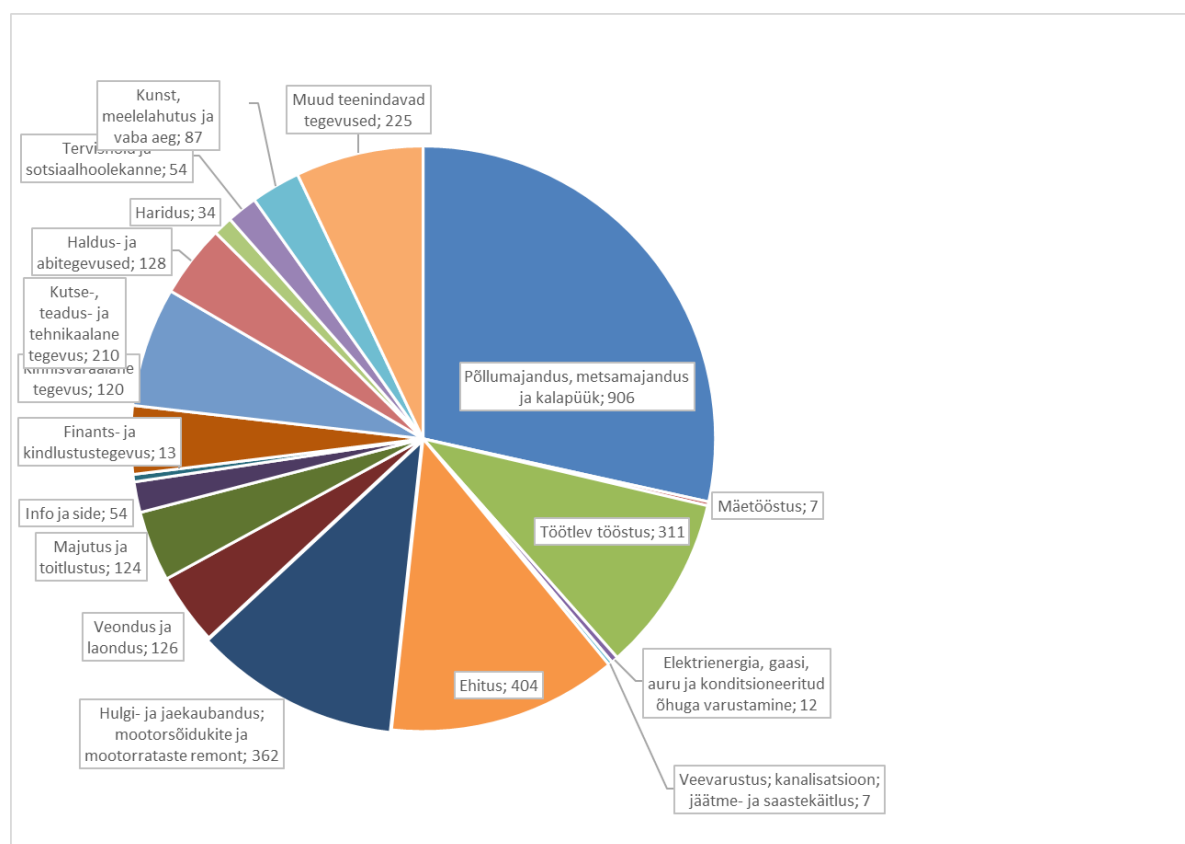
muutusena on viimastel aastatel maakonnas töötute osakaal suurenenud, jäädes Eesti keskmisest ülespoole.

Tabel 13 Töötuse määr¹⁵

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Eestis registreeritud töötuse määr %	12,3	10	8,6	7,4	6,2	6,8	5,8	5,4	4,4	6,8	6,2
Võru maakond registreeritud töötute arv	1738	1374	1241	1096	1046	1051	1187	1167	1036	1233	1224
Võru maakond registreeritud töötuse määr %	11,80	10,30	9,30	8,50	7,90	7,60	8,30	7,00	6,70	8,00	7,70

Absoluutnumbrites oli maakonnas 2021. a keskmiselt kokku 1224 töötut. Seega võib üldistatult väita, et vaba kohapealset tööjõudu on vähe, võttes mh arvesse ka asjaolu, et tegelikkuses elab maakonnas vähem inimesi, kui on sinna registreeritud.

Võru maakonnas on esindatud kõik statistilisse profiili kuuluvad tegevusalad (vt joonis 4). Suurim osa ettevõtetest tegutseb põllumajandussektoris (906 ettevõtet), suuruselt teisel kohal asub ehitus (404) ning kolmandal hulgi-ja jaekaubandus (362).

Joonis 4 Statistilisse profiili kuuluvad ettevõtted Võru maakonnas 2020¹⁶

¹⁵ Statistikaamet, 2022

¹⁶ Statistikaamet, 2022

Valdavas osas (95,4%) on Võru maakonnas 2021.a. andmete põhjal levinud mikroettevõtted (vähem kui 10 töötajat), suurettevõtteid (töötajaid 250 ja enam) on maakonnas neli (vt joonis 4).

Tabel 14 Võru maakonna ettevõtete profiil¹⁷

		Vähem kui 10			Rohkem kui 250
	Kokku	töötajat	10-49	50-249	ja enam töötajat
Võru maakond	3289	3137	127	21	4
Võru linn	1026	947	66	11	2
Antsla vald	394	380	12	2	0
Antsla linn asustussüksusena	80	75	4	1	0
Rõuge vald	571	557	13	1	0
Setomaa vald	308	301	5	2	0
Võru vald	990	952	31	5	2

Maakonnas tõuseb ootuspäraselt esile Võru linn 1026 ja Võru vald 990 ettevõttega. Suurettevõtteid (250 ja enam töötajat) asuvad Võru linnas ja Võru vallas.

Võru maakonna suurema töötajate arvuga ettevõtted on toodud tabelis 14.

Tabel 15 Võru maakonna suurema töötajate arvuga ettevõtted seisuga 01.01.2021.a.

Ettevõtte nimi	Tegutsemise valdkond	Töötajate arv
LÕUNA-EESTI HAIGLA AS	TERVISHOID JA SOTSIAALHOOLEKANNE	485
VÕRU TARBIJATE ÜHISTU	HULGI- JA JAEKAUBANDUS	324
CRISTELLA VT OÜ	TÖÖTLEV TÖÖSTUS	289
BARRUS AS	TÖÖTLEV TÖÖSTUS	260
ANTSLA-INNO AS	TÖÖTLEV TÖÖSTUS	244
KPG KAUBANDUSE OÜ	HULGI- JA JAEKAUBANDUS	228
A1M OÜ	HULGI- JA JAEKAUBANDUS	198
OÜ SARU LAUAVABRIK	TÖÖTLEV TÖÖSTUS	143
JAAGUMÄE KAUBANDUSE OÜ	HULGI- JA JAEKAUBANDUS	133
TOFTAN AS	TÖÖTLEV TÖÖSTUS	123

Võru maakonnas on majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv perioodil 2017-2020 kasvanud. Ettevõtete kasv on üle maakonna olnud suhteliselt ühtlane. Seoses haldusreformiga on välja toodud kaks tabelit periood enne haldusreformi 2011-2016 ja pärast haldusreformi aastad 2017-2020.

Tabel 15 Võru maakonna majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 2017-2020 (pärast haldusreformi)¹⁸

	2017	2018	2019	2020
VÕRU MAAKOND	2003	2065	2066	2115
Antsla vald	207	211	204	208
Antsla linn asustussüksusena	60	61	64	61
Antsla vald, v.a Antsla linn asustussüksusena	145	150	140	147
Rõuge vald	284	296	301	289
Setomaa vald	142	137	131	148
Võru linn	852	866	861	890
Võru vald	518	555	569	580

¹⁷ Statistikaamet, 2022

¹⁸ Statistikaamet, 2022

Tabel 16 Võru maakonna majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 2011-2016 (enne haldusreformi) ¹⁹

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
VÕRU MAAKOND	991	1 030	1 653	1 657	1 684	1 774
Võru linn	536	536	812	801	803	828
Antsla vald	81	87	149	143	147	149
Haanja vald	25	24	43	42	44	44
Lasva vald	29	32	50	55	56	62
Meremäe vald	12	14	26	30	29	27
Misso vald	16	20	32	30	31	34
Mõniste vald	13	12	32	27	28	27
Rõuge vald	53	60	96	94	98	117
Sõmerpalu vald	33	31	55	58	63	65
Urvaste vald	21	21	40	38	43	46
Varstu vald	13	16	42	44	47	46
Vastseliina vald	39	44	76	75	76	82
Võru vald	120	133	200	220	219	247

2.2. Ettevõtluse tugistruktuurid

Maakonna üheks olulisemaks ettevõtluse tugistruktuuriks on SA Võrumaa Arenduskeskus. Sihtasutuse tegevuse eesmärgiks on Võru maakonna ja regiooni ning ettevõtluse terviklik ja süsteemne arendamine, toetades erinevate teenustega era-, avaliku- ja kolmanda sektori organisatsioone ning üksikisikuid. SA Võrumaa Arenduskeskus ülesanne on toetada maakonna ettevõtjaid, kohalikke omavalitsusi ning kodanikuühendusi piirkonna ettevõtluskeskkonda ja elukvaliteeti parandavate projektide teostamisel. Samuti propageerib organisatsioon ettevõtlusaktiivsust, koordineerib turismiteenuste arendamist ning nõustab kogukondlikke koostöövõrgustikke.

Setomaa vallas on ettevõtluse arendamiseks olemas teiste Võrumaa omavalitsustega võrreldes tugevam tugisüsteem. Lisaks SA Võrumaa Arenduskeskuse tavapärastele maakondlikele tugiteenustele töötab valla ettevõtete ja mittetulundusühingute hüvanguks Setomaa ettevõtluskoordinaator. Suuremaid ettevõtluskeskkonda toetavaid arendusprojekte veab eest MTÜ Setomaa Liit. Liidu liikmed on Setomaa vald ja MTÜ Seto Kongressi Tugiühing. MTÜ Setomaa Liit viib ellu Setomaa arendusprojekte koostöös partneritega ja MTÜ-ga Setomaa Turism¹², mis tegeleb turismiarendusega. Lisaks tegutsevad erinevate valdkondade ettevõtjaid ühendavad tugivõrgustikud: MTÜ Setomaa Turism, MTÜ Seto Käsitöö Kogo, MTÜ Piiriäärne Energiaarendus, MTÜ Seto Küük, TÜ Seto Lammas ja TÜ Seto Aiad. Mahepõllumajanduse entusiastid otsivad võimalusi liituda ühiseks organisatsiooniks, et kasvatada mahepõllumajanduse osakaalu.

Maakonna ettevõtluse arengut toetavad ka LEADER piirkondlikud tegevusgrupid MTÜ Võrumaa Partnerluskogu¹³, mis ühendab Võrumaa kolme valda (Antsla, Rõuge ja Võru vald v.a. Orava ja Misso piirkond) ning MTÜ Piiriveere Liider, mille liikmeskonda kuuluvad Võru maakonnast Setomaa valla endised Värska, Mikitamäe, Meremäe ja Misso vallad, Rõuge valla endise Misso valla ja Võru valla endise Orava valla osad. Tegevusgrupid toetavad

¹⁹ Statistikaamet, 2022

maaettevõtjaid rahaliselt läbi vastavate meetmete, samuti viivad tegevusgrupid proaktiivselt ellu ettevõtlust toetavaid tegevusi, nt ühisturundus.

Alates 2005. a tegutseb Kagu-Eesti Puiduklaster, mis algselt keskendus koolitustele ning välikogemuse vahendamisele. 2009. a lõpus koondusid Võrumaa Tehnoloogiainkubaatoriga piirkonna puiduettevõtjad, et kutsuda ellu reaalselt toimiv klasterorganisatsioon. Kagu-Eesti Puiduklaster on avatud organisatsioon, mis tegutseb Võru, Põlva ja Valga maakonna puidu- ja mööbliettevõtjaid koondava ühendusena.

2015. aastal astus Kagu-Eesti Puiduklaster partneriks SA Võrumaa Arenguagentuuri juhitavale piirkondlike algatuste tugiprogrammi projektile „Kagu-Eesti Puiduklastri arendamine“. Projektile saadi rahastus Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse (EAS) kaudu ning projekt on klasteri tegevust elavdanud. Projekt võimaldab osaliselt rahastada klasteri tegevuskulusid ja palgata arendusjuhi. MTÜ on kasvanud 29 puidu- ja mööblivaldkonna ettevõtte ja 7 toetajaliikmega klasteriks, kes osaleb võrdväärse partnerina ka ettevõtete esindusorganisatsioonide (liitude) arvamuste ja ettepanekute laua taga. Kagu-Eesti Puiduklastri eesmärgid on: tõsta piirkonnas tegutsevate ettevõtete ekspordivõimekust ning lisandväärtust; edendada tootearendust; edendada koostööd sama ja eri sektorite ettevõtete vahel ning ettevõtete ja teadusasutuste vahel. Toimub regulaarne infovahetus, ühised arendus- ja turundustegevused.

Puidusektoris on oluliseks tugistruktuuriks Võrumaa Kutsehariduskeskuse puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskus TSENTER, mis on avalikku sektorit, puidutöötlemise ja mööblitootmise ettevõtteid, haridus-, teadus- ja arendusasutusi, teiste sektorite ettevõtteid ühendav võrgustik ning omab parimaid teadmisi ja oskusi materjalides, tehnoloogiates, tootmise juhtimise ja tootearenduse valdkonnas. Kompetentsikeskuse TSENTER eesmärgiks on ettevõtete toodete konkurentsivõime, st kõrgema lisandväärtuse saavutamine, toetades oma toodete ja brändide loomist ning selle tulemusel Eesti puidusektori liikumist tulusamatesse väärtusahela osadesse.

Maakondlikult tegeleb turismiarendusega SA Võrumaa Arenduskeskus. Alates 2020. aastast käivitus Lõuna-Eesti turismiklaster, kes koondab enda alla turismiettevõtted ning korraldab ühistegevusi. Lõuna-Eesti turismi sihtkohtade ühistegevuste korraldamiseks on loomisel Lõuna-Eesti DMO.

Põllumajandusettevõtjate nõustamise ja arengu toetamisega tegeleb MTÜ Võrumaa Talupidajate Liit. Taluliit koondab endas talupidajaid ja maaettevõtjaid, kuid pole pelgalt tavapõllumajandustootjaid teenindav organisatsioon, vaid lisaks tegeletakse ka alternatiivtootmise ning muu maaettevõtluse probleemidega. Taluliit kuulub Eestimaa Talupidajate Keskliitu ja tehakse koostööd ka teiste maaettevõtjaid esindavate katusorganisatsioonidega.

Seega võib ettevõtluse tugistruktuure lugeda maakonnas piisavaks, oluline on enam tähelepanu pöörata omavahelisele koostööle ning ülesannete kokku leppimisele, vältimaks dubleerimist.

2.3. Ettevõtlusalad maakonnas

Era- ja avaliku sektori huvi tööstusparkide loomise vastu on viimasel kümnendil olnud suur. Paljudes piirkondades on jõutud tööstusparkide ja -alade väljaarenduseni (näiteks Jõhvis, Tartus, Pärnus jm).

Lõuna-Eesti regiooni eeliseks võib pidada suurt teadus- ja arenduspotentsiaali ning olemasolevaid ettevõtlusalasid.

Vaadates Võru maakonda, siis piirkonnas asuvad üksikud tugevad ettevõtted või väiksemate äriühingute kooslused. Maakonnas asub mitmeid tööstuspiirkondi, kus ettevõtetele pakutakse erinevaid tootmise alustamist või laienemist soodustavaid võimalusi. Tööstuspiirkonnad

asuvad üle maakonna hajali ning kujutavad endast peamiselt nõukogude ajal tekkinud ning peale Eesti Vabariigi taastamist osaliselt kasutusele võetud tööstuspiirkondi. Mitmed ettevõtted on asunud tegutsema endistesse kolhoosi- ja sovhoosikompleksidesse ning mahajäänud tootmishoonetesse.

Eesti-Läti-Vene piiriülese programmi toel on teostatud kuue maakonna tööstusala - Misso, Väimela, Võrusoo, Kobela, Vastseliina ja Rõuge detailplaneeringute koostamine ja tehnilise taristu projekteerimine.

Projekti tulemusel valmisid Invest in Võru trükised 4 keeles (eesti, inglise, saksa, vene) ning Invest in Võru portaali www.investinvoru.com

Käesoleval hetkel on arendustegevused tööstusaladel (v.a. Kobela ettevõtlusalal) ooteseisundis ning otsitakse võimalusi tehnilise taristu väljaehitamiseks. Kobela ettevõtlusalal on Antsla valla eestvedamisel läbi viidud vajalikud arendustegevused ning ettevõtlusalal on leidnud rakenduse.

Lisaks nimetatud kuuele alale paikneb Võru linnas Võrukivi Tehnopark, mis on eraomandis ning mille infrastruktuur on juba välja arendatud. Tööstuspargi kogupindala on 9,2 ha (14 krunti). Arendamist vajab ka Pika tänava tööstuspiirkond (sh endise KEK-i territoorium). Samuti paikneb Võru linnas Kagu Eesti Innovatsioonikeskus (KEIK), mis koondab juba praegu u 100 ettevõtet ning soovib edasi areneda. Setomaa vallas on arendamisel Lobotka tootmisala - u 16 ha. Antsla vallas on plaanis Maratinurga tööstusala arendamine.

Uued ja edasi arendatud ettevõtlusalad annavad nii alustavatele kui juba tegutsevatele ettevõtetele võimaluse paindlikeks investeerimisotsusteks. **Ettevõtlusinfrastruktuuri arendamise toetamine** loob ettevõtetele võimaluse jõukohaselt kohaneda hajaasustusest ning logistilises mõttes ebasoodsast asukohast tingitud probleemidega.

2.4. Turism

Maakonnas eripäraks on mitme kultuuriruumi (Seto ja Vana-Võromaa) olemasolu.

Künklik ja metsaderohke Eesti kaguosa on kõige vanema asustustihedusega piirkond Eestis. Siin, erinevate kultuuride ja riikide piirilal elavad võrokeled ja setod - kaks natuke salapäraselt ning omamoodi rahvast. Nii võrokestel kui ka setodel on mitmeid maailmas ainulaadseid kombeid. Setodelt on UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja kantud kordumatu laulmistava seto leelo, Vana-Võromaal on esindusnimekirjas võrokeste elav ja rikkalik suitsusauna kombestik.²⁰

Võru maakonna loodus on järvede-, metsade- ja sooderohke. Maakonna lõunaosa hõlmab Eesti kõrgeim ja järvederohkeim Haanja kõrgustik, kus asub Eesti kõrgeim tipp Suur Munamägi. Suurimateks järvedeks on Vagula (518,7 ha) ja Ähijärv (176,2 ha), suurimateks soodeks Keretu (5 545 ha) ja Kaugjärve (1 816 ha) sood. Järvede kõrval on piirkonnas ka hulgaliselt jõgesid, neist pikimad, mis maakonda läbivad, on Võhandu (162 km) ja Pedetsi (159 km) jõed. Võru maakonna loodus on järvede-, metsade- ja sooderohke.

Võrreldes 2012. a (vastavalt 2 839 895/41490 majutatut) ja 2021. (vastavalt 2 138 346/71 270 majutatut) aasta näitajaid, on majutatud turistide arv Eestis tervikuna vähenenud. Võru maakonnas on toimunud kasv aga siseturistide tõttu (üheks põhjuseks on pandeemiast tulenevad piirangud ja siseturistide huvi kasv maakonda külastada). Väljakutseks on oma potentsiaali maksimaalne rakendamine ja turistide külastuskestvuse pikendamine.

²⁰ Turismitrükis „Võru maakond 2018/2019“. Kaks kultuuriruumi: Setomaa ja Vana-Võromaa. Teksti autor Siiri Toomik.

Tabel 17 Võru maakonnas majutatute ja ööbimiste arv²¹

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Majutatute arv	41490	46485	53556	51644	58125	60974	85342	87988	66365	71270
Ööbimiste arv	81996	89045	99437	100245	101185	112888	172942	171224	131903	141588

Turismiportaali www.puhkaeestis.ee andmetel on 2022. a oktoobrikuu seisuga Võru maakonnas kokku 125 majutus- ja 59 toitlustusteenust pakkuvat asutust. Võru linnas asub neist 16 majutus- ja 30 toitlustusasutust. On mõistlik eeldada, et kõik teenusepakkujad ei ole portaalis kajastatud, kuid üldiseks ülevaateks olemasolevatest andmetest piisab. Tabelist 17 nähtub, et majutusasutusi leidub igas Võru maakonna omavalitsuses. Rõuge ja Setomaa valdades on majutusasutusi enam kui teistes omavalitsustes, Antsla vallas on neid aga kõige vähem. Toitlustusasutustega on maakond hõredamalt kaetud, toitlustus on enam koondunud Võru linna. Üldiselt aga on teenused üle maakonna päris hästi kaetud.

Tabel 18 Majutus- ja toitlustusasutused²²

KOV	Majutusasutused	Toitlustusasutused
Antsla vald	Veski Külalistemaja	Puuko Toidutare
	Järvenukka puhkemaja	Veski Pubi
	Lõõdla puhkemaja	Kohvik Kindel koht
	Uhtjärve Ürgoru Nõiariik	Vahtrasalu kohvik
	Ööbiku Puhkemaja	Pub Stefani
		Uhtjärve Ürgoru Nõiariik
Rõuge vald	Mäe-Kolga talu	Ala-Rõuge Külalistemaja kohvik
	Kaugu Veski puhkemaja	Andri-Peedo Talu
	Vällamäe talu puhkemaja	Haanja Milla Köök
	Vaskna Turismitalu	Kohvik-restoran Suur Muna
	Orelimeister Kriisa Puhkemaja	Ööbikoru Villa restoran Andreas
	Jaanimäe turismitalu	Kohvik Daisy juures
	Kullipera Puhkemaja	Tindioru Forell
	Rohtlätte turismitalu	Pullijärve Köök ja Kohvik
	Suhka turismitalu	Rõuge Suurjärve külalistemaja
	Haanja Apartment	Haanjamehe talu
	Koke Külalistemaja	Rogosi Mõisa
	Plaani Lodge	Suhka talu
	Siksälä Vesiveski Puhkemaja	Vaskna talu
	Irvese Puhkemaja	Krabi Kõrts
	Pööni kõrts-külalistemaja	Haanja puhke- ja spordikeskus
	Pullijärve puhkeküla	

²¹ Statistikaamet, 2022

²² www.puhkaeestis.ee

	Eha talu puhkemaja	
	Jõeniidu puhkemaja	
	Kiidi turismitalu	
	Kanarbiku turismitalu	
	Haanjamehe Talu	
	Paganamaa Puhkemaja	
	Kimalase Metsamaja	
	Kurgjärve spordibaas	
	Ala-Rõuge Külalistemaja	
	Puhkemaja Siksälä "Leppimise Ait"	
	Ülenurme Turismitalu	
	Rõuge Suurjärve Külalistemaja	
	Kaldemäe hostel	
	Seedri puhketalu	
	Mäe Talu	
	Nogo turismitalu	
	Tamme puhkemajad Haanjamaal	
	Vetevana Turismitalu	
	Kurvitsa Puhkemaja	
	Mi Sann	
	Tindioru Turismitalu	
	Ööbikuoru Villa	
	Lätte turismitalu	
	Rogosi Mõisa külalistemaja	
	Ööbikoru puhkekeskus	
	Sepa talu	
	Viitina puhkemaja	
	Viitina külalistemaja-vesiveski	
	Olela puhkemaja	
	Taalbergi talu majutus	
	Ööd Hôtels Rõuge	
	Pähni Puhkemaja	
	Ojaperve Peomaja	
Setomaa vald	Anzelika Mahetalu	Seto süük ja juuk Taarka Tarõs
	Setomaa Turismitalo	Kohvik Seto Man
	Seto Man Puhkekeskus	Lahe Kohvik
	Värska Sanatooriumi hotell	Taarka Tarõ Kõögikõnõ
	Sadama Puhkeala	Piiri kohvik
	Hundi Turismitalu	Näki kohvik
	Järve puhketalu	Toomemäe talu kodurestoran Maagõkõnõ
	Helena puhkemaja	Verska Resto
	Värska Veekeskuse Hotell	Seto Tsäimaja
	Obinitsa Puhkemaja	Lahe Resto
	Värska Külalistemaja	Niitsiku kõrts

	Rõsna Puhkemaja	Inara Vanavalgõ kohvitarõ
	Kirsi talo kodumajutus	
	Piusa Ürgoru Puhkekeskus	
	Koidu Kodu majutus	
	Eve puhketalu	
	Peko puhkemaja	
	Veelinnu talu kämping	
	Puhkemaja "Eestimaa lõpus"	
	Mardi talu	
	Paju Talo kodumajutus	
Võru linn	Tamula hotell	Peetri Pizza Võru Rimis
	Ränduri külalistemaja	Pubi nr. 17
	Kubija puhkemajad	Spring Cafè
	Kagu hostel	Kohvik Kastekann
	UMA KUUP Külaliskorter	Kubija hotell-loodusspaa restoran
	Sviit NR 7 külaliskorter Võrus	Restoran Postmark
	Georgi hotell	Võrumaa Toidukeskuse söögisaal
	Kubija hotell-loodusspaa	Kebab Tarõ
	Mõisa Ait külalistemaja	Kohvik Taevas
	Logjam Guest House	Jaagumäe Toidusaal
	Katariina apartment	Katariina Kohvik
	Paju Apartment	Ränduri pubi
	Villa Margit	Mõisa Ait pubi
		Chillin Kiirtoit
		Nõõrimaa toidusaal
		Hesburger
		Rooben Kiirtoit
		Trühvel Ekspress
		Eva Sushi
		TOJ Sushi
		Kohvik Pannukas
		Kohvik Mantelahi
		Liivi Toidusaal
		Namaste - Aasia restoran
		Võru Pizzakiosk
		Kolm. Kõök&Deli
		Pizza Olive
Võru vald	Suitsusauna Talu	Vastseliina Linnuse kõrts
	Anni Puhkebaas	Piusa Kõrts aka Klunker
	Glämp	Vastseliina Meierei
	Künda puhkemaja	Väimela Maitset
	Oksa puhkemaja	Roosu talu
	Kuningatalu	Hämsa Kõrts
	Varese Külalistemaja	Varese Külalistemaja kohvik

Roosisaare Puhkemaja	Metsakohvik
Liblikaaia Villa	
Kalijärve Puhkemaja	
Karikakra kodumajutus	
Juba puhkemaja	
Päikseranna puhkemaja	
Kirikumäe matkamaja ja kämpingud	
Tabina Puhkemaja	
Side Suvila	
Kõverjärve talu puhkemaja	
Mäe-Hargi turismitalu	
Räpo Turismitalu	
Hämsaare Puhketalu	
Järvekalda talu	
Parksepa Hostel	
Vasekoja Puhkekeskus	
Roosu talu	
Jõeveere talu	
Kotkapesa puhkekeskus	
Kütioru puhkekeskus	
Tammemetsa turismitalu	
Lebola puhkemaja	
ÖÖD Hötels Kütioru	
ÖÖD Hötels Roosisaare	

Sihtkoha turismiinfot on võimalik leida ka kahelt kohaliku tasandiga turismiportaalist www.visitvoru.ee ja www.visitsetomaa.ee

Tabel 19 Võru maakonna turismiobjektid²³

KOV	Turismiobjektid
Antsla vald	Karula Rahvuspark
	Karula rahvusparki külastuskeskus ja muuseum Ähijärvel
	Vana-Antsla mõisakompleks ja park
	Kraavi kirik
	Urvaste kirik
	Tamme-Lauri tamm
	Uhtjärv ja Urvaste Ürgorg
	Vabadussõja mälestussammas Antsla kesklinnas
	M. Heibergi mälestussammas
	Liikluslinn
	Uhtjärve Ürgoru Nõiariik
	Mäe-Lõhtsuu tamm

²³ www.puhkaeestis.ee

	Pokumaa
	Uhtjärve Ürgoru Nõiarigi suitsusaun
	Ähijärv
	Hedo talu
	Veetka talu
Rõuge vald	Vabadussõja Mälestussammas Suure Munamäe jalamil
	Kunderi kivi Suurel Munamäel
	Kavadi järv, park ja Häälimägi
	Mustahamba tamm
	Haanja Looduspark
	Plaani kirik
	Vällamägi
	Mooska talu suitsusaun
	Uue-Saaluse mõisa varemed
	Haanja rahvamaja
	Rogosi Mõisa Muuseum (kellatorn, muuseumikeldrid)
	Rogosi Kastellmõis Ruusmäel
	Suure Munamäe vaatetorn
	Vaskna järv
	Kaldemäe hosteli mootorrataste näitus
	Pältre Lühterkuusk
	Kisejärve kaitseala
	Vabadussõja Mälestussammas Missos
	Hino maastikukaitseala
	Nopri talumeierei
	Tsiistre Linamuuseum
	Andri-Peedo kitsefarm
	Haanja Puhke- ja Spordikeskus
	Kiidi turismitalu talvepark
	Sänna Kultuurimõis
	Ööbikuoru Hüdrotöökoda - muuseum
	Vesioinad Tindiorus
	Hinni Kanjon
	Ööbikuorg ja Rõuge järved
	Tindioru Turismitalu jaanalinnufarm
	Kaarnakivi Rõuge pargis
	Saunamaa
	Rõuge Maarja kirik
	Magasiait Nursis
	Orelimeistrid Kriisad
	Luhasoo maastikukaitseala
	Rõuge linnamägi ja muinasasula
	Sepa talu
	Rõuge Suurjärv
	Eesti Ema monument

	Vabadussõja Mälestussammas Rõuges
	Mõniste mõisa park
	Peetri jõe maastikukaitseala
	Metsavenna Talu
	Alaveski loomapark
	Mõniste Talurahvamuuseum
	Paganamaa maastikukaitseala
	Mõniste Ritsiku kirik
	RMK Pähni looduskeskus
	Viitina mõis
	EELK Roosa Jakobi Kirik
	Rõuge ürgoru matkarada
	Rõuge energiarada
	Pullijärve matkarada
	Paganamaa maastikukaitseala matkarajad
	Luhasoo õpperada
	Kisejärve matkarada
	Kavadi järve matkarada
Setomaa vald	Seto Lauluema monument
	Laossina tsässon
	Seto Ateljee-Galerii
	EAÕK Saatse Püha Paraskeva kirik
	Luhamaa Pühavaimu Kirik
	Obinitza kirik
	Obinitza kalmistu
	Treski tsässon
	Seto Talumuuseum
	Saatse Seto Muuseum
	Podmotsa tsässon
	SetoLaste Mängumaa
	Seto Line laevareisid
	Õrsava matkarada
	Meremäe vaatetorn
Võru linn	Keskväljak (Seminari väljak)
	Katariina kirik
	Parvlaev Estonia huku mälestusmärk
	Võru Gümnaasiumi hoone
	Vana tuletõrjemaja
	Ekaterina kirik ja teemapark
	Pangahoone
	Võru riigimaja
	Võrumaa Turismiinfokeskus
	Karma antikvariaat
	Skulptuur „Lustlik seapere”
	Katariina allee ja Katariina II skulptuur

	Vana apteegihoon (Stedingu maja)
	Vana-Võrumaa Kultuurikoda (Võrumaa Muuseum)
	Dr. Fr. R. Kreutzwaldi monument ja park
	Karja ja Koidula tänavate puitmajad
	Skulptuur „Elujõud”
	Roosisaare sild ja muinasaja asulakoht
	Tamula rannapromenaad
	Dr. Fr. R. Kreutzwaldi memoriaalmuuseum
	Kultuurimaja Kannel ja linnagalerii
	Kesklinna park
	Navitrolla maalid
	Võru Linnasauna seinamaaling
	Kubja rand ja Kubja rekreatsioonialad
	Võru Spordikeskus
Võru vald	Vastseliina piiskopilinnuse keskaja elamuskeskus
	Vastseliina Piiskopilinnuse Palverännumaja
	Keraamikaateljee Piusa Savikoda
	Pindi kirik Lasvas
	Lõõtsameister August Teppo mälestuskivi
	Pühajõe Vastuhaku mälestuskivi Harjumäel
	Vastseliina kirik
	Lasva veetorni galerii
	Jaaniraotu linnupark
	Reinu kadakas
	Tuti talu
	Vagula järv
	Pühajõe vastuhaku mälestuskivi
	Soe kõrtsihoone
	Järvere mõis
	Liphartdite hauakabel
	Piusa jõe ürgoru maastikukaitseala
	Vastseliina kirik
	Neuhauseni peamaja Vastseliina Piiskopilinnuses
	Vabadussõja mälestussammas Vastseliinas
	Vastseliina Piiskopilinnuse varemed
	Lindora kääpad
	Kirikumäe maastikukaitseala
	Kirumpää linnuse varemed
	Lõõtsameister Augut Teppo mälestuskivi
	Mälestuskivi Friedebert Tuglasele Puigal
	Verijärve maastikukaitseala
	Hämsaare Puhketalu saunad
	Kütiorg
	Jaana ja Anfissa Räppo mälestuskivi
	Väimela mõisakompleks ja park

	Tamula muinasasula koht Roosisaarel
	Piusa koobaste külastuskeskus ja muuseumi koobas
	Sõmerpalu Motohall Adrenalin Arena
	Väimela Tervisekeskus
	Veemäe Tuubipark
	Rebasmäe allikas
	Piusa jõe ürgoru matkarada
	Kirikumäe matkarada
	Ilumetsa meteoriidikraatrid

Võru maakonnas tegutsev MTÜ Setomaa Turism on kogukonna initsiatiivil loodud arenguorganisatsioon, mis ühendab turismiga seotud ettevõtteid ja piirkonna turismi arengust huvitatuid mõttekaaslasid, keda on täna ligi 40. Ühingu eesmärk on turismiettevõtluseks soodsa keskkonna loomine Setomaal, samuti piirkonna turundamine ja mainekujundus.

Turismialaselt on Võru maakonnal suur potentsiaal tänu Seto ja Vana-Võromaa kultuuriruumile, mitmekesisele loodusele, rohkele huviobjektidele ja piiriäärsele asukohale ning olemasolevatele teenustele. Väljakutseks on neis peituvate võimaluste maksimaalne rakendamine.

2.5. Kaugtöö

Head võimalused kaugtööks on maakonna arengu seisukohalt väga olulised, luues eeldused nende ettevõtlike ja haritud elanike tulekuks piirkonda, kes soovivad sageli ühendada maaelu ning loomingulise või intellektuaalse töö. Maakonna omavalitsused on tegelenud uute elanike elama kutsumisega (Maale Elama programmis osalemine, Kagu-Eesti spetsialisti programmi toetus, Noored Setomaale programmi toetus jm). Tänu kohaturundusele, uuselanikele suunatud infoteenusele ja toetusmeetmele on maakonda kolinud kümneid peresid. Oma mõju on maale elama kolimisel ka Covidi pandeemial. Kui isolatsioon kehtestati, siis kolisid paljud pered tagasi maale (või otsisid ülesse sugulased/vanavanemad sh suvilad) ja hiljem otsustasid piirkonda kas ajutiselt või paikselt pikemaks jääda.

Võru maakonnas tegutsevad mitmed kaugtöökeskused. Kaugtööd on võimalik teha Sänna Kultuurimõisas²⁴, kaugtöökeskuses Catlamaja Rõuges, Misso teenuskeskuses, Haani loometares jm. Urvaste Külade Selts²⁵ tegutseb Urvaste seltsimajas, kus tegutsevad ka avatud Internetipunkt ja raamatukogu. Külade selts korraldab mitmeid üritusi, koolitusi, töötubasid jms, samuti edendatakse piirkonnas kaugtöövõimalusi. Kaugtöövõimalused on olemas ka kogukonnakeskustes.

Oluliseks on interneti kättesaadavus ja teenuse kvaliteet. Piirkonnas on küll välja ehitatud lairiba interneti põhivõrk ning eesmärk on koostöös riiklike organisatsioonidega leida võimalused ja tehnilised lahendused “viimase miili” väljaehitamiseks lõpptarbijateni.

Era- ja avaliku sektori koostöös on võimalused arendada välja motiveeriva keskkonna ja läbimõeldud tugiteenustega kaugtöökeskused. Kaasaegne kaugtöökeskus võiks asuda Riigimajas (Jüri 12, Võru linn). Kompetentsikeskus TSENTER on seadnud eesmärgiks

²⁴ <https://www.kultuurimois.ee/>

²⁵ <http://www.urvasteseltsimaja.ee/>

käivitada kaasaegne kaugtöökus (Kaugtöökus 2.0), mis sisaldab lisaks füüsilisele taristule ka vajalikke tugiteenuseid.

2.6. Maakonna omavalitsuste finantsid

Võru maakonna omavalitsuste põhitegevuse tulude maht oli 2021. aasta eelarvete täitmise alusel ligi 58 miljonit eurot. Põhitegevuse tulud on möödunud kuue aasta jooksul kasvanud 46%. Põhitegevuse kulude maht oli 2021. aastal enam kui 52 miljonit eurot, kulud on perioodil kasvanud samaväärses mahu (45%). Põhitegevuse tulem on jäänud 7% ja 14% vahele. 2021. aastal oli tulem 10%. Eesti omavalitsuste keskmine põhitegevuse tulem oli samal aastal 12% põhitegevuse tuludest.

Maakonna omavalitsuste võlakohustused olid 2021. a lõpu seisuga ligi 30 miljonit eurot. Perioodi 2016–2021 jooksul on võlad suurenenud 105% ehk 15 miljoni võrra. 2021. a lõpu seisuga oli maakonna omavalitsuste netovõlakoormus 34,4%. Eesti omavalitsuste keskmine oli samal aastal paari protsendipunkti madalam - 30%. Võlakohustused elaniku kohta on perioodil kolmekordistunud. Perioodil 2016–2021 on omavalitsused soetanud põhivara 60 miljoni euro eest, sellest 35 miljonit eurot ehk investeeringute kogumahust 58% on olnud võimalik teha sihtfinantseeringute toel. Lisaks on omavalitsused andnud toetuse põhivara soetamiseks ligi 12 miljoni euro väärtuses (tabel 20).

Tabel 20 Võru maakonna omavalitsuste eelarvete finantsnäitajate koondvaade 2016-2021²⁶

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Muutus/kokku
Põhitegevuse tulud	39 748 000	43 803 000	51 559 000	55 136 000	58 473 000	57 888 000	46%
Põhitegevuse kulud	36 063 000	40 772 000	45 886 000	49 919 000	50 095 000	52 321 000	45%
Põhitegevuse tulem	3 685 000	3 031 000	5 673 000	5 217 000	8 378 000	5 567 000	51%
Tulemi osakaal tuludest	9%	7%	11%	9%	14%	10%	
Põhitegevuse tulud elaniku kohta	1 148	1 281	1 397	1 510	1 634	1 639	43%
Põhitegevuse tulem elaniku kohta	106	89	154	143	234	158	48%
Võlakohustused aasta lõpu seisuga	14 568 000	15 458 000	17 765 000	24 192 000	30 168 000	29 821 000	105%
Likviidsed varad aasta lõpu seisuga	7 236 000	3 359 000	8 225 000	11 847 000	13 704 000	9 924 000	37%
Netovõlakoormus (eurodes)	7 333 000	12 099 000	9 540 000	12 345 000	16 464 000	19 897 000	171%
Netovõlakoormuse %	18,45%	27,62%	18,50%	22,39%	28,16%	34,37%	
Võlakohustused elaniku kohta	421	452	481	663	843	844	101%
Põhivara soetus	4 961 000	7 176 000	7 781 000	10 321 000	12 242 000	18 175 000	60 657 000
Põhivara soetuseks saadav sihtfin	1 213 000	2 184 000	6 198 000	6 152 000	7 480 000	11 986 000	35 214 000
Põhivara soetuseks antav sihtfin	370 000	792 000	488 000	1 334 000	4 580 000	4 071 000	11 635 000
Põhivara soetus elaniku kohta	154	233	224	319	470	630	2 030

Omavalitsuste tuludest moodustavad maksutulud ligi 50%, saadavad toetused enam kui 40% ning tulud kaupade ja teenuste müügist ligi 10%. Eestis keskmiselt oli 2021. aastal maksutulude osakaal eelarves 61%, toetuste osakaal 28% ja kaupade ja teenuste müügist saadavate tulude osakaal 10%. Seega on omavalitsuste omatulud võrreldes riigi keskmisega madalamad ja toetuste osakaal eelarvetes suurem.

Kulueelarvest moodustavad tööjõukulud ligi 60%, majandamiskulud u 33% ja antavad toetused ligi 10%. Eestis keskmiselt on tööjõukulude osakaal eelarves 53%, majandamiskuludel 33% ja toetustel 12%. Võru maakonna omavalitsustel on seega võrreldes Eesti keskmisega tööjõukulude osakaal kõrgem ning antud toetuste osakaal madalam.

Põhitegevuse tulude ja kulude struktuuris on viimase kuue aasta vältel aset leidnud muutused väheldased. Kuigi need on osaliselt põhjustatud ka raamatupidamislikest faktoritest, on saadavate toetuste osakaal tulueelarves pigem suurenenud. Kulueelarves on kasvanud

²⁶ Rahandusministeerium, Rahvastikuregister

tööjõukulude osakaal. Seda eelkõige antud toetuste vähenemise, kuid ka muude kulude määratluse kadumise tõttu (tabel 21).

Tabel 21 Tulude ja kulude osakaal Võru maakonna omavalitsuste eelarvete koondvaates 2016-2021²⁷

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Maksutulud	48%	47%	47%	48%	47%	49%
Kaupade ja teenuste müük	11%	10%	9%	9%	8%	9%
Saadavad toetused	40%	42%	43%	43%	45%	41%
Muud tulud	1%	1%	0%	1%	0%	1%
Antud toetused	11%	10%	8%	8%	8%	8%
Tööjõukulud	55%	56%	57%	58%	59%	58%
Majandamiskulud	30%	30%	35%	34%	32%	33%
Muud kulud	4%	4%	0%	0%	0%	0%

Omavalitsuste vaates on suurima põhitegevuse mahuga arvukama rahvastikuga Võru linn ja Võru vald. Eesti keskmisest kõrgem põhitegevuse tulem oli 2021. aasta eelarve täitmise alusel Võru vallal (14%) ja Antsla valla (17%). Setomaa (5%) ja Rõuge valla (2%) madal tulem viitab omavalitsuste majanduslikele raskustele.

Põhitegevuse tulud elaniku kohta ei erine väga suurel määral. Tulud elaniku kohta on suurimad Setomaa vallas (1777 eurot aastas) ja väikseimad Võru linnas (1579 eurot). Völakoormus on kõrgeim Võru linnas (13,7 miljonit eurot) ja madalaim Võru vallas (2,5 miljonit eurot). Völakoormus elaniku kohta on suurim Setomaa vallas (1614 eurot) ja madalaim Võru vallas (234 eurot).

Võrreldes netovölakoormuseid, eristuvad maakonnas kaks omavalitsuste gruppi. Netovölakoormus on kõrge Võru linnas (62%), Rõuge vallas (62%) ja Setomaa vallas (76%). Madal Antsla vallas (14%) ja puudub Võru vallas. Tulenevalt olemasolevast netovölakoormusest eristub ka vaba netovölakoormuse (teoreetiline maksimaalne laenuvõime suurus. Kui Võru vallal on see lausa 20 miljonit eurot, siis samaväärse rahvaarvuga Võru linnal vaid 3,3 miljonit eurot. Setomaa valla laenuvõime 2021.a. eelarve täitmise alusel sisuliselt puudub (tabel 22).

Tabel 22 Võru maakonna omavalitsuste finantsnäitajad 2021. a eelarve täitmise alusel²⁸

	Võru linn	Antsla vald	Rõuge vald	Setomaa vald	Võru vald
Põhitegevuse tulud	18 222 000	7 058 000	8 903 000	5 754 000	17 951 000
Põhitegevuse kulud	16 828 000	5 856 000	8 714 000	5 482 000	15 441 000
Põhitegevuse tulem	1 394 000	1 203 000	190 000	272 000	2 509 000
Tulemi osakaal tuludest	8%	17%	2%	5%	14%
Põhitegevuse tulud elaniku kohta	1 576	1 589	1 683	1 771	1 666
Põhitegevuse tulem elaniku kohta	121	271	36	84	233
Völakohustused aasta lõpu seisuga	13 696 000	2 592 000	5 766 000	5 244 000	2 523 000
Likviidsed varad aasta lõpu seisuga	2 422 000	1 635 000	238 000	860 000	4 768 000
Netovölakoormus (eurodes)	11 274 000	956 000	5 528 000	4 384 000	-2 245 000
Netovölakoormuse %	61,87%	13,54%	62,09%	76,19%	0,00%
Vaba netovölakoormus	3 304 000	6 102 000	1 595 000	219 000	20 196 000
Völakohustused elaniku kohta	1 185	584	1 090	1 614	234

Maakonna omavalitsuse finantsdistsipliin on olnud erinev. Madala tulemi ja kõrge völakoormusega omavalitsustel on investeerimisvõimekuse saavutamiseks vajalik olulisel määral parandada oma eelarvepositsiooni. Olemasolevate laenude tagasimaksmise ja investeringuvõimekuse saavutamiseks on vajalik keskenduda põhitegevuse kulude ülevaatamisele ning varade, kohustuste ja tegevuste optimeerimisele.

²⁷ Rahandusministeerium, Rahvastikuregister

²⁸ Rahandusministeerium, Rahvastikuregister

2.7. Peamised majandusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused

Alljärgnevalt on kokkuvõtvalt välja toodud peamised majandusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused Võru maakonna osas.

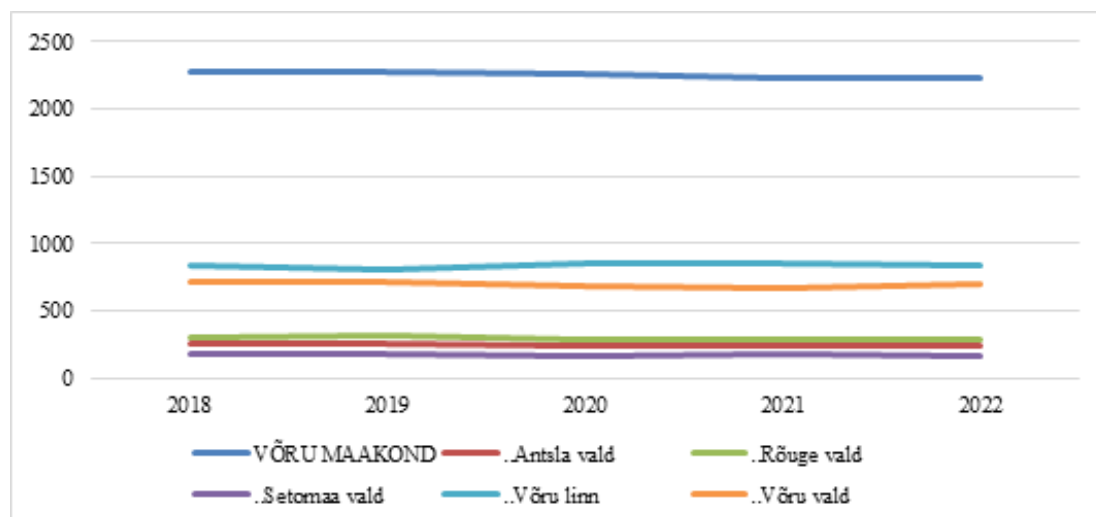
- Võru maakonna SKP oli 2020. aastal 299 miljonit eurot jooksevhindades, moodustades 1,1% kogu Eesti sisemajanduse koguproduktist, mis tähendab, et maakonna majanduse osatähtsus riigis on väga väike. Vaadeldes 2020. a sisemajanduse kogutoodangut elaniku kohta, tuleb tõdeda, et Võru maakond jääb maakondade võrdluses tagantpoolt 4. kohale (väikseim on Põlva maakond 7 758 euroga inimese kohta).
- Maakonna majanduses on küll ülekaalus tertsiaarsektor, kuid eripärana saab välja tuua, et Võru maakonnas on märgatavalt kõrgem primaarsektori (põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük) osatähtsus. Suurim osa ettevõtetest tegutseb põllumajandussektoris, suuruselt teisel kohal asub hulgi- ja jaekaubandus ning kolmandal ehitus.
- Võru maakonnast eksporditavate kaupade ja teenuste maht moodustab kogu Eesti omast keskmiselt 1%. Seega on maakonna väljakutseks ekspordimahu suurendamise toetamine.
- Võru maakonna majanduses nagu ka ülejäänud Eestis on ülekaalus teenused ehk tertsiaarsektor. Sektor annab nii riigis kui ka maakonnas ligi poole SKPst. Võru maakonnas on märgatavalt kõrgem primaarsektori (põllumajandus, metsamajandus) osatähtsus, samuti annavad olulisema osa tööstus ja ehitus.
- Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 1 000 elaniku kohta jääb alla Eesti keskmisele näitajale (vastavalt 62 ja 86 ettevõtet 1 000 inimese kohta). Väljakutseks on ettevõtlusaktiivsuse tõstmine maakonnas.
- Absoluutnumbrites oli maakonnas 2021. a keskmiselt kokku 1224 töötut. Seega võib üldistatult väita, et vaba kohapealset tööjõudu on vähe, võttes mh arvesse ka asjaolu, et tegelikkuses elab maakonnas vähem inimesi, kui on sinna registreeritud.
- Suurt potentsiaali omavad ettevõtlusalad Missos, Väimelas, Võrusoos (sh Pika tn piirkond), Kobelas, Vastseliinas ja Rõuges. Potentsiaali rakendamiseks on aga tarvis teha ühiseid jõupingutusi nende väljaarendamiseks.
- Oluline maakonna potentsiaal peitub turismisektoris. Suurem osa maakonnast on kaetud majutusettevõtetega, regioonis leidub palju vaatamisväärsusi. Enam kui pooled ööbimistest on toimunud puhkuse eesmärgil. Seega on maakonna väljakutseks neis peituvate võimaluste maksimaalne rakendamine.

Maakonna tugevusteks on asukoht, puhas looduskeskkond, kohalik ressurss ja kultuuriline omapära. Seega saab majandusvaldkonna fookusesse tõsta kohaliku ressursi nutika väärimise ja turismiteenuste arendamise. Täiendavalt nähakse vajadust tööstus- ja logistikaalade arendamise järele, mida toetab ka maakonna geograafiline asend. Tugevuste realiseerimiseks on vajalik maakonnasiseselt ühiste kokkulepete sõlmimine ning investeeringute (sh välisvahendid) sihipärane kasutamine.

3. HARIDUSVALDKOND

3.1. Alusharidus

Võru maakonna 0-6-aastaste õpilaste arv on viimase viie aasta jooksul olnud ühtlane ilma suuremate vähenemiste või kasvuta (vt joonis 5).

Joonis 5 0-6-aastaste laste arv omavalitsustes 2018-2021²⁹

2021/2022 õppeaastal käib Võru maakonna koolieelsetes lasteasutustes kokku 1 575 last (vt tabel 22).

Tabel 22 Võru maakonna koolieelsetes lasteasutustes käivate laste arv 2012-2021³⁰

Aastad	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Poisid ja tüdrukud	1 624	1 636	1 636	1 654	1 643	1 605	1 576	1 597	1 581	1 575

21 lasteaiast 20 pidajaks on omavalitsus, ühe Võru vallas asuva lasteaiata Terve Pere Aed (2013. aastal loodud waldorflasteaed) puhul on selleks MTÜ Terve Pere Selts. Noorema vanusegrupi (0-6) suuruseks on 2022.aastal 2 227 last. Setomaa valla Värska lasteaias on üks rühmadest setokeelne õuesõpperühm. Võru maakonna kohalikud omavalitsused on lasteaeade võrguga hästi kaetud (vt tabel 23).

Tabel 23 Võru maakonna lasteaeade arv³¹

KOV	Vanusegrupi 0-6 suurus (2022)	Lapsi munitsipaal-lasteaedades	Lapsi eralasteaedades	Munitsipaal-lasteaedade arv	Era-lasteaedade arv
Antsla vald	241	157		2	
Rõuge vald	280	162		4	
Setomaa vald	171	99		3	
Võru linn	842	707		4	
Võru vald	693	428	22	7	1
Kokku	2 227	1 553	15	20	1

Maakonna lasteaeade pedagoogide kvalifikatsioon vastab enamuses nõuetele (vt tabel 24), kuid kõrgharidusega pedagoogide osakaal lasteaedades on siiski madal (69,76%).

²⁹ Haridussilm

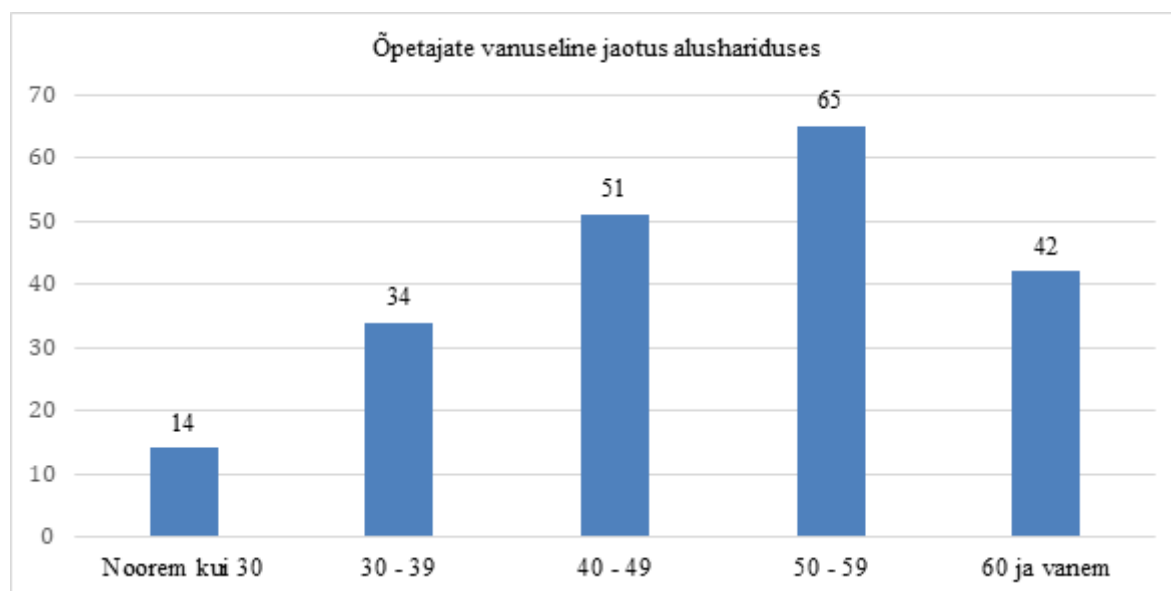
³⁰ Haridussilm

³¹ Haridussilm

Tabel 24 Õpetajate kvalifikatsioon³²

Õpetajate kvalifikatsioon	Antsla vald	Rõuge vald	Setomaa vald	Võru linn	Võru vald
Põhiharidus				1	1
Keskharidus või vastav kvalifikatsioon	1	8		16	4
Kesk- ja kõrghariduse vaheline kvalifikatsioon	5	4		12	9
Rakenduskõrgharidus või vastav kvalifikatsioon või bakalaureusekraad või vastav kvalifikatsioon	11	9	5	18	35
Magistrikraad või vastav kvalifikatsioon	4	8	8	8	9
Kokku	21	29	13	85	58
Vastav kvalifikatsioon	20	23	12	79	54
Kvalifikatsiooniga pedagoogide osakaal (maakonna keskmine 91,2%)	95,2%	79,3%	92,3%	92,9%	93,10%
Kõrgharidusega pedagoogide osakaal (maakonna keskmine 69,76%)	66,6%	51,7%	92,3%	65,8%	72,4%

Kõige suurem osa Võru maakonna lasteaedade pedagoogidest on vanuses 50-59 eluaastat, kellele järgneb osakaalu poolest vanusegrupp 40-49 (vt joonis 6). Aastate lõikes on kasvanud lasteaiaõpetajate arv vanemates vanuserühmades.

Joonis 6 Õpetajate vanuseline jaotus alushariduses³³

Seega on koolieelsete lasteasutuste õpetajad pigem vanemaealised ning siit tulenevalt on väljakutseks nooremapoolsete õpetajate leidmine ning tööle rakendamine. Selleks on tarvis personalijuhtimise valdkonnas tegeleda värbamise ja motiveerimisega, samuti täienduskoolituste korraldamisega.

³² Haridussilm

³³ Haridussilm

3.2. Üldharidus

2021/2022 õppeaastal õppis Võru maakonna 23 koolis kokku 3 578 õpilast (vt tabel 25). Maakonna koolides õpib 87,1% vanusegruppi 7-18 kuuluvatest lastest ja noortest. Õpilaste arv vähenes perioodil 2011-2021 623 õpilase võtta (14,8%). Võrreldes käesoleva strateegia loomisel teostatud 2007-2017 võrdlusega on õpilaste arvu vähenemine pidurdunud. Suurim muutus on gümnaasiumiõpilaste arvus, mis on vähenenud 45,2%. Koolide arv on perioodil 2011 – 2021 vähenenud 3 võrra. Perioodi iseloomustab koolide ümberstruktureerimine ja mitmete kooli tegevuse lõpetamine.

Tabel 25 Maakonna koolides käivate õpilaste arv³⁴

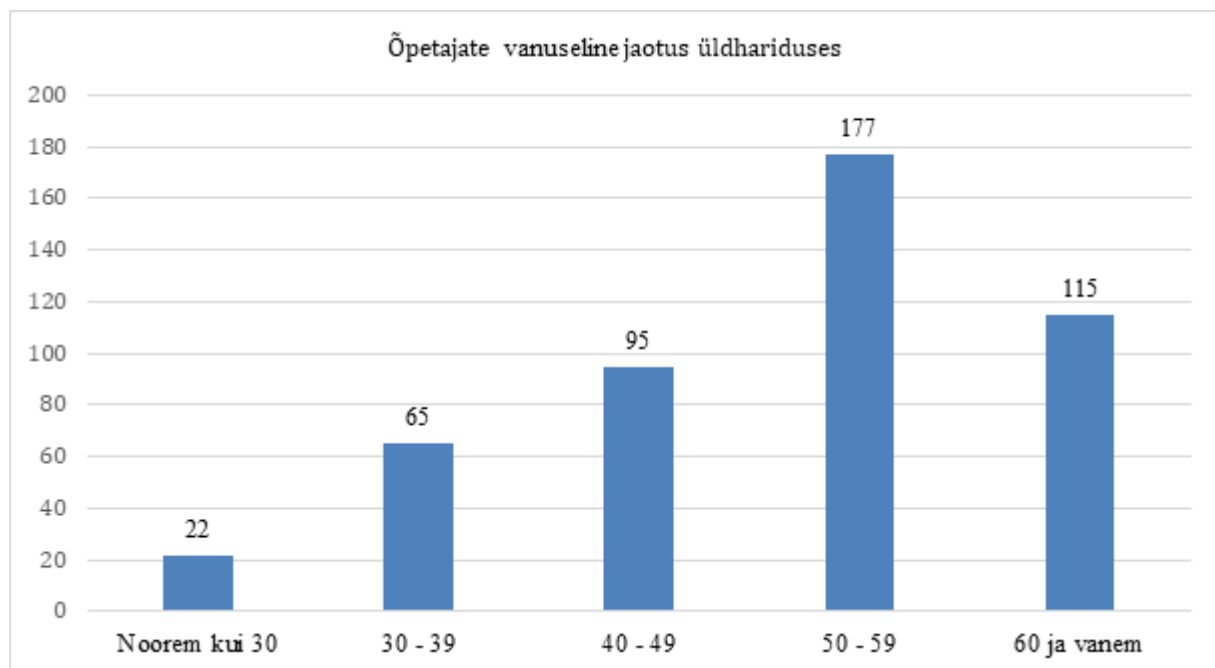
KOV	Kool	Vanuse- 7-18 suurus 2021. aastal	Põhikool		Gümnaasium		Kokku 2011/ 2012	Kokku 2021/ 2022	Õpilaste arvu muutus	Koolide arv 2011	Koolide arv 2021
			2011/12	2021/22	2011/12	2021/22					
Antsla vald		512					546	444	-102	3	3
	Antsla Gümnaasium		272	266	104	57	376	323			
	Kuldre kool		116	98			116	98			
	Urvaste kool		54	23			54	23			
Rõuge vald		530					560	375	-185	7	6
	Haanja kool		83	58			83	58			
	Krabi Põhikool		82	0			82	0			
	Leiutajate Külakool		0	40			0	40			
	Misso kool (suletud 2022)		35	0			35	0			
	Mõniste kool		75	46			75	46			
	Rõuge Põhikool		158	176			158	176			
	Varstu kool		68	55	59		127	55			
Setomaa vald		259					221	205	-16	3	3
	Meremäe kool		43	41			43	41			
	Mikitamäe kool		47	44			47	44			
	Värskas Gümnaasium		99	94	32	26	131	120			
Võru linn		1378					1662	1468	-194	5	5
	Võru Gümnaasium					220		220			
	Võru I Põhikool		249				249				
	Võru Järve Kool		33	22			33	22			
	Võru Kesklinna Kool		400	477	69		469	477			
	Võru Kreutzwaldi Gümnaasium		577		334		911				
	Võru Kreutzwaldi Kool			692				692			
	Väike Werrone Kool			57				57			

³⁴ Haridussilm

Võru vald		1427					1212	1086	-126	9	6
Kääpa Põhikool			132	160			132	160			
Orava Kool			81	32			81	32			
Osula Põhikool			108	139			108	139			
Parksepa Keskkool			209	203	152	114	361	300			
Pikakannu Põhikoolis			28				28				
Puiga Põhikool			163	181			163	181			
Sõmerpalu Põhikoolis			72				72				
Vastseliina Gümnaasium			154	194	78	36	232	274			
Vastseliina Internaatkool			35				35				
Kokku		4106	4036	3098	828	453	4201	3578	-623	26	23

Maakonna väljakutseks on igale õpilasele kodulähedase hariduse pakkumine, kvaliteetse gümnaasiumihariduse võimaldamine maakonnas ning sujuv üleminek haridustasemetel vahel.

Võru maakonna üldhariduskoolide õpetajatest (474 õpetajat) vastab kvalifikatsiooni nõuetele 83,5%. Õpetajate vanuseline jaotus (vt joonis 7) näitab 50- aastat ja vanemate õpetajate suurt osakaalu, moodustades 61,6% õpetajatest. Võrreldes 2011/2012 õppeaastaga nooremate kui 50-aastaste õpetajate osakaal langenud 59,8%-lt 2011.aastal 38,4%-ni 2021.aastal.

Joonis 7 Õpetajate vanuseline jaotus üldhariduses³⁵

Seega on maakonna õpetajad pigem vanemaealised. Väljakutseks on õpetajate toetamine ja motiveerimine, motivatsiooni loomine uute (sh noorte) õpetajate piirkonda tulemiseks, samuti ka kogunud õpetajate kogemuste väärtustamine.

Haridussilm ja kohalike omavalitsuste andmete alusel on Võru maakonna koolides kokku 47 osalise või täiskoormusega töötavat tugispetsialisti (12 eripedagoogi, 6 koolipsühholoogi, 14 logopeedi, 14 sotsiaalpedagoogi), lisaks Haridus- ja Noorteameti Rajaleidja Kagu-Eesti

³⁵ Haridussilm

keskuse 10 tugispetsialisti ning 5 Eesti Töötukassa karjäärispetsialisti ja - nõustajat. Lastekaitsepspetsialiste on omavalitsustes kokku 9. Noorsootöötajaid on maakonnas 22 ning juhtumikorraldajaid, kelle töö on suunatud NEET-staatuses noortele, on maakonnas 2. Kohalike omavalitsuste andmete⁸ põhjal on üldtuge saavaid õpilasi 605, tõhustatud toe saajaid 285 ning erituge saavaid õpilasi 89. Kokkuvõtlikult saab järeldada, et peaaegu iga neljas Võru maakonnas õppiv noor vajab õppimises tuge. Arvestades, et on õpilasi, kelle puhul on vajadus mitme spetsialisti toe järele, siis pingestub teenuse kättesaadavus veelgi.

Kohalikud omavalitsused on püüdnud leida lahendusi vajalikul määral tugispetsialistide leidmiseks, kuid vaatamata pingutustele on siiski kvalifitseeritud personali puudus. See omakorda mõjutab õpilaste õppes osalemise toe kvaliteeti. Vajadus on leida uusi lahendusi teenuste rakendamiseks, sh ka e-lahenduste leidmiseks, mis võimaldaks tugiteenused tuua õpilastele ja nende peredele lähemale ja kättesaadavamaks ka olukorras, kus spetsialist pole maakonnas kohal.

2012. aastal on koostatud Võru maakonna munitsipaalkoolide arengustrateegia 2011-2019 (Võrumaa Omavalitsuste Liit ja Võru Maavalitsus), mis käsitleb lisaks õpilaste arvule ning füüsilisele õpikeskkonnale põhjalikult hariduse sisulisi küsimusi (õpitulemused, tugiteenused, hariduse kättesaadavust toetavad teenused, ressursid). Strateegias on analüüsitud senist koolikorraldust (periood 2006-2010), sh personali, õpilaste ja õpitulemustega seotud näitajaid jms. Analüüsist ilmnes, et maakonna munitsipaalkoolides vajavad arendamist järgmised kooli pädevuses olevad valdkonnad: personali arendamine, valikainete ja õppesuundade rakendamine, õpilaste edasijõudmine, karjäärinõustamine, töö andekate õpilastega ja huvitegevuse mitmekesistamine. Omavalitsuste pädevuses olevatest valdkondadest vajavad arendamist põhikooli- ja gümnaasiumiõpilaste koolivalik, raha tegelik kasutamine põhi- ja üldkeskhariduse teenuse osutamiseks, kooli huvitegevuse korraldamine, õpilastranspordi korraldamine ja kooli pidamise otstarbekus.

Poliitikauuringute Keskus Praxis on 2014. a alguses Haridus- ja Teadusministeeriumi tellimusel koostanud "Eesti põhikooli- ja gümnaasiumivõrgu analüüsi aastaks 2020". Maakondliku baasstsenaariumi järgi (täituvus 70%, koolitee pikkus 5 km) pidi Võru maakonnas 2020. aastaks 19 üldhariduskoolist alles jääma 14. Vaadeldes eraldi gümnaasiume, pidi senise viie kooli asemel alles jääma kaks (kui käsitleda maakonda ja keskust eraldi) või isegi üks (kui käsitleda maakonda keskusega koos). 2018. a uuringu stsenaarium selliselt rakendunud ei ole. Koolide arv on vähenenud 3 kooli võrra (absoluutarvude võrdlemisel peab arvestama sellega, et muutunud on maakonna piirid ning lisandunud on endiste Orava, Värskä ja Mikitamäe valdade koolid). Gümnaasiumiharidust antakse 2021/2022 õppeaastal maakonna 5 üldhariduskoolis. 2015.a tegutseb riigigümnaasiumina Võru Gümnaasium Võru linnas, kus õppis 2021/2022 õppeaastal 220 gümnaasisti. Kõikides gümnaasiumides on õppijate arv perioodil 2011-2021 oluliselt vähenenud. Üheks oluliseks väljakutseks on kvaliteetse gümnaasiumihariduse kättesaadavuse tagamine maakonnas arvestades maakonna hajaasustust.

3.3. Huviharidus

Õppeaastal 2021/2022 oli Võru maakonnas kokku 18 huvikooli, kus õppis 2 789 õppurit 103 õppekaval (vt tabel 26). Võrreldes 2011/2012 õppeaastaga on õppekavade arv kasvanud 25%, 82-lt 2011.aastal 103 õppekavani 2021.aastal. Suurem osa huvikoole on selgelt koondunud maakonna keskusesse, seega on noorte mitmekülgse vaba aja sisustamisel oluline roll kohalikel kogukondadel.

Tabel 26 Huvikoolid Võru maakonnas³⁶

³⁶ Haridussilm

KOV	Huvikooli nimi	Õpilaste arv	Õppekavade arv	Õpetajate arv	Munitsipaal	Era
Antsla vald	Antsla Muusikakool	55	14	10	1	
Setomaa vald	Setomaa Muusikakool	66	7	12	1	
Võru linn	Võru Spordikool	439	8	18	1	
	Võru Muusikakool	332	38	30	1	
	Võru Kunstikool	185	9	7	1	
	Helios Võru Jalgpallikool	430	1	6		1
	Näpustuudio Käsitöökool	142	2	3		1
	SK ProFit Võru Huvikeskus	25	2	1		1
	Vabatahtsuklubi	25	1	3		1
	Võru Judokeskus	329	1	4		1
	Võrumaa Malekool	4	1	1		1
	Huvikool Tulevikutähed	95	2	1		1
	Spordiühing Ekstreempark	43	1	1		1
	Võru Tantsukeskus	104	1	2		1
	Võru Korvpallikool	69	1	2		1
Võru vald	Vastseliina Muusikakool	100	8	13	1	
	Lugemislusti Huvikool	231	1	6		1
	Võru Loovuskool	115	5	5		1
Kokku		2789	103	125	6	12

Huvikoolide õpetajate arv on perioodil 2011- 2021 kasvanud ning nooremate kui 40-aastaste õpetajate ja treenerite osakaal on tõusnud 53% ehk 17 õpetaja võrra.

Kokkuvõtlikult saab välja tuua, et huviharidus maakonnas on arenev ja mitmekülgne. Vaatamata noorte arvu üldisele vähenemisele on huvikoolid õppijate arvu hoopis kasvatanud. Ilmselt on sellele kasvule olnud positiivne mõju ka riiklikul huvihariduse ja – tegevuse toetusel, mille abil tekkis kohalikel omavalitsustel võimalus huvihariduses osalemist mahukamalt toetada. Väljakutseks on saavutatud taseme hoidmine, kättesaadavuse tagamine kõikide piirkondade lastele ja noortele ning kvalifitseeritud õpetajate ning treenerite toetamine.

3.4. Kutseharidus

Võru maakonna haridusmaastikul on oluline roll Võrumaa Kutsehariduskeskusel. Võrumaa Kutsehariduskeskus on asutatud 1999. a kahe kutseõppeasutuse, Võru Tööstustehnikumi ja Väimela Põllumajandustehnikumi baasil. 2012. a ühendati Võrumaa KHK-ga Vana-Antsla Kutsekeskkool. 2020.aastal liideti kooliga Võru Täiskasvanute Gümnaasium. Puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskus Tsenter (avatud 2015. a)¹¹ kuulub Võru KHK koosseisu.

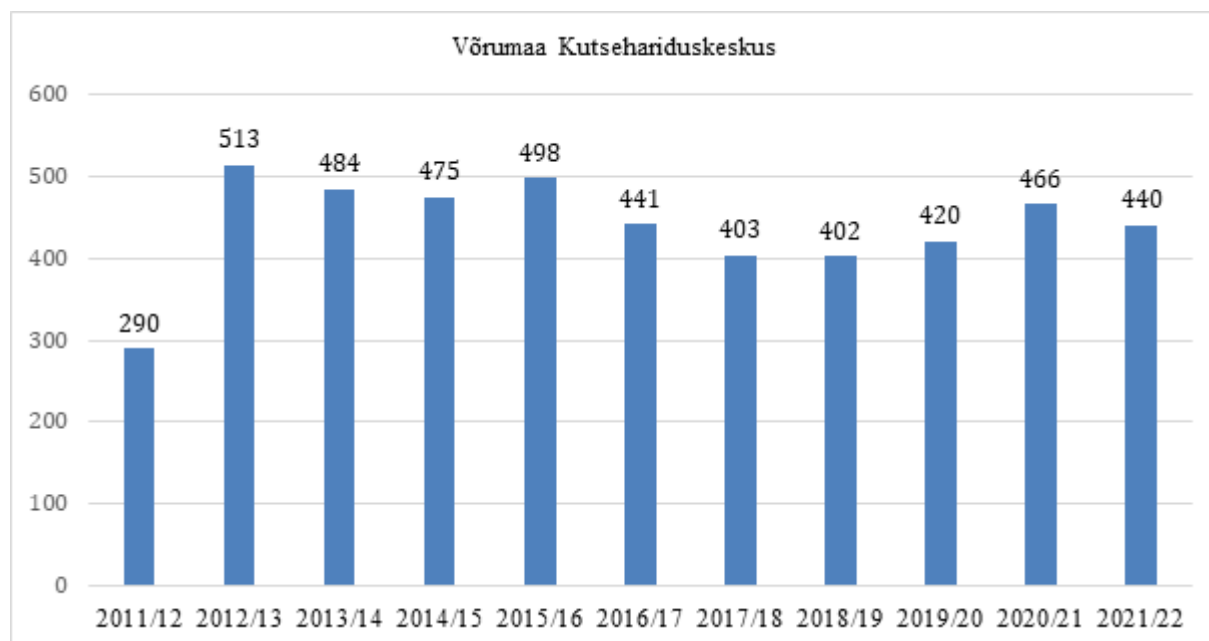
Kool pakub erialast õpet erinevatel õppetasemetel: haridusnõudeta õpe, põhikooli lõpetajatele (kutseharidus); põhikooli lõpetajatele (kutsekeskharidus); õpe keskhariduse baasil; kutseõppe jätkuõpe; töökohapõhine õpe; täiskasvanute üldharidusõpe (8.-12.klass).

Kool teeb piirkonnas suures mahus ka täiskasvanute koolitust (sh Eesti Töötukassa koolitused, ettevõtjate tellimusel jm).

Puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskus TSENER (TSENER) on avalikku sektorit, puidutöötlemise ja mööblitootmise ettevõtteid, haridus-, teadus- ja arendusasutusi ühendav võrgustik, mis omab parimaid teadmisi ja oskusi puidutöötlemise tehnoloogia ning tootearenduse valdkonnas. TSENER lähtub oma tegevuses ka MKM-i valdkondlikest arengukavadest ning OSKA raportitest. Kompetentsikeskuste projektis osaleb 39 partnerit (sh Eesti Maaülikool, Tartu Ülikool, TTÜ, AS Barrus, AS Toftan, AS SanWood, AS Tarmeko, AS Wermo jt). TSENER omab suurt mõju regiooni arengule ning tugevdab Võrumaa KHK positsiooni teadus- ja arenduskeskusena mitte ainult kohalikul tasandil, vaid kogu Eestis ja Baltikumi regioonis. Keskus aitab parandada kutsehariduse mainet ja edendada piirkonna ettevõtlust.

Võrumaa KHK-s viiakse läbi Võru Gümnaasiumi õpilaste valikkursusi. Koostöös Urvaste Kooliga on rakendunud õpe Urvaste Kooli erivajadustega õpilasele. Lisaks õpivad Urvaste Koolis Võrumaa KHK erivajadustega õppijad.

Võrumaa KHK-s õppis 2021/22 õppeaastal 440 õpilast (vt joonis 8).

Joonis 8 VKHK õpilaste arv

Perioodil 2017-2019 on Võrumaa KHK õppijate arv olnud languses, kuid on seejärel õpilaste arvu taas kasvanud. Õppijate jagunemisest valdkondade vahel annab ülevaate tabel 27.

Tabel 27 Õppijate jagunemine valdkondade vahel³⁷

Õppevaldkond	2021/2022 õppeaasta	Osakaal
Informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiad	55	12,5%
Teenindus	99	22,5%
Tehnika, tootmine ja ehitus	246	55,9%
Ärindus, haldus ja õigus	40	9,1%
Kokku	440	100%

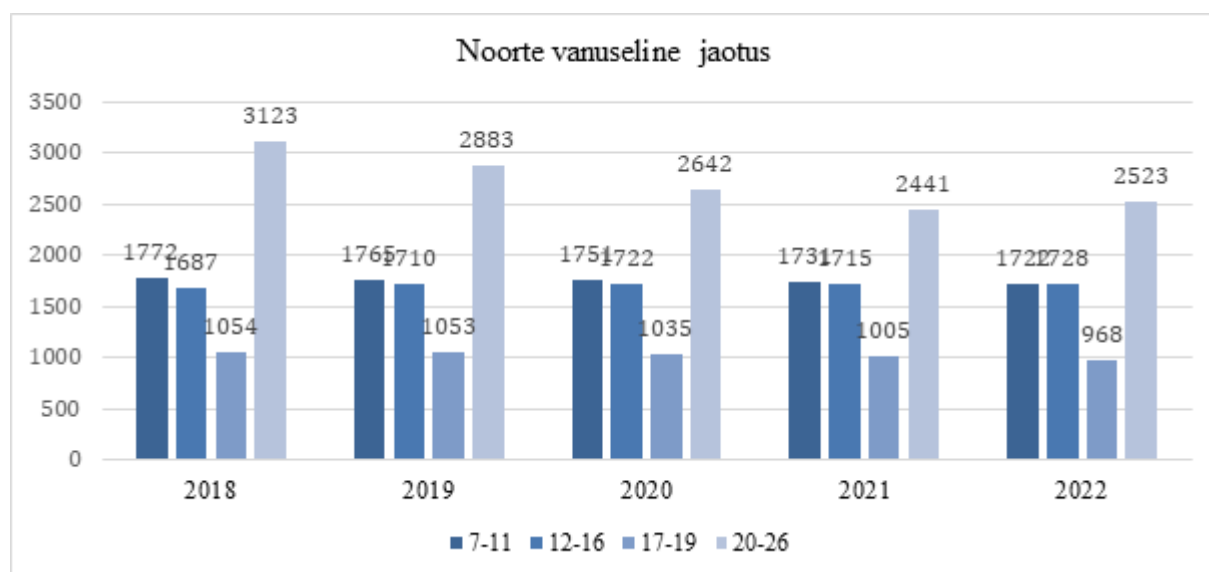
³⁷ Haridussilm

Rahvastiku muutustele lisaks on õppijate arvu langusele mõju avaldanud ka alates 01.09.2016. a rakenduskõrghariduse õppe lõpetamine Võrumaa KHK-s. Võrumaa KHK-s on kõrge Võru maakonna õppijate osatähtsus (60,9%). Õppijatest 21,2% on Põlva ja 6,8% Tartu maakonnast. Kooli õpilastest 66,4% on meessoost õppijad ja 33,6% naissoost õppijad, mis on tingitud tehnikaerialade suurest osatähtsusest.

Võrumaa KHK-s on 51,1% õppijatest nooremad kui 19 aastat ja 37% vanemad kui 25 aastat. 51,6% õppijatest õpib kutsekeskhariduse õppes ja 25,2% viienda taseme kutseõppes. Kooli lõpetanute hõivatus on olnud Eesti keskmisest madalam, ehk 67,3% 2018/2019 õppeaasta osas, samas kutse- ja kutsekeskhariduse õppe õigeaegselt lõpetanute osakaal on sarnane Eesti keskmisega (54,3%) ning töökohapõhise õppe lõpetanute arv on oluliselt kõrgem (31,1%) võrreldes Eesti keskmisega (12,4%). Sarnaselt kutseharidusega Eestis tervikuna on kooli väljakutseks õpilaste õppes osalemine ning kooli tulemuslik lõpetamine ning erialaste teadmiste omandamine.¹³

3.5. Noorsootöö

Noorsootöö seaduse järgi on noor 7-26 aastane. Noorte osatähtsus maakonna rahvastikust on 2022.aastal 20,3%, mis on sarnane kogu Eesti näitajale (20,6%). Erivajadustega noorte osatähtsus noorte seas on 5,1%. Noorte vanuselist jaotust näitab joonis 9.

Joonis 9 Noorte vanuseline jaotus³⁸

Registreeritud töötute noorte arv on maakonnas kasvanud 68,6% ehk 150 noorelt 2018.aastal 253 nooreni 2020.aastal, mis viitab üldisele Covid-19 negatiivsele mõjule noorte tööhõives. 27,5% NEET-staatuses noortest Eestis elab Lõuna-Eestis, sh ka Võru maakonnas.

Maakonnas on toimiv noorsootöö võrgustik. Kõikides omavalitsustes on tegevad noortekeskused, kokku 21 noortekeskust (vt tabel 28).

³⁸ Haridussilm

Tabel 28 Noortekeskused omavalitsustes

Omavalitsus	Noorsootööasutus	Noortekeskused, mis on noorsootööasutuse struktuuriüksused
Antsla vald		Antsla Noortekeskus Kuldre Noortekeskus
Rõuge vald	Rõuge Noorsootöö Keskus	Haanja noortemaja Misso noortetuba Mõniste noortekeskus Nursi noortetuba Ruusmäe noortekoda Rõuge noortekeskus Viitina noortetuba Varstu noortemaja
Setomaa vald	Setomaa Noorsootöö Keskus	Meremäe Avatud Noortekeskus Mikitamäe Avatud Noortekeskus Värska Avatud Noortekeskus Obinitsa noortetuba
Võru linn	Võru Noortekeskus	
Võru vald	Kääpa Noortekeskus Orava Noortetuba Parksepa Noortemaja Kose/Meegomäe/Puiga noortetuba Sõmerpalu Noortekeskus Vastseliina Noortekeskus	

Noortekeskused on kohalike omavalitsuste haldusalas. Võrus on loodud linna poolt MTÜ Võru Noortekeskus, Võru vallas on kõik noortekeskuses iseseisvad hallatavad asutused või kuuluvad rahvamaja struktuuri, Rõuge ja Setomaa vallas on noortekeskused koondunud üheks noorsootööasutuseks, vastavalt siis Rõuge Noorsootöö Keskus ning Setomaa Noorsootöö Keskus. Noortekeskused on tegutsenud Võru maakonnas alates aastast 1998, keskmine tegevusstaaz 9,3 aastat.

2022.aastal läbi viidud avatud noorsootöö kaardistuse põhjal saab välja tuua, et:

- noortekeskused tegutsevad kokku 4315,9m², pakkudes nädalas 500 tundi avatud noorsootöö teenust;
- igapäevane külastatavus on 280 noort päevas ning aasta jooksul tegutsetakse kokku vähemalt 1900 unikaalse noorega.;
- kokku töötab noortekeskustes 22 noorsootöötajat 20,25 töökoha mahuga. Asutuste põhiselt on tegevusmahtude jaotus erinev, kuid keskmiselt saab öelda, et üks noorsootöötaja haldab päevas tegevust 196m² tegevusalal, tegeledes 12-13 noorega päevas ning omades kontakti u 94 erineva noorega aastas;
- keskmine tööstaaž Võru maakonnas on 3 aastat noorsootöös;
- noorsootöötaja keskmine vanus on 31,7 ja noorsootööasutuse juhil 38,8 aastat;
- 2022.aastal on kuus noorsootöötajat omandamas kõrgharidust nii bakalaureusetasemel kui ka rakenduskõrgharidust (kogukonna haridus, sotsiaaltöö, teabehaldus, noorsootöö, ettevõtlus- ja digilahendused, kogukonnatöö ja huviharidus).

Eesti ANK Logiraamatusse 2021.aastal sisse kantud sündmuste statistika näitab kokku 1321 sündmust, milles on noorte osalusi olnud kokku 13 399, sh 1458 unikaalset noort. Nimetatud statistika puhul peab arvestama, et tegemist oli Covid-19 mõjudega aastaga ning noortekeskused ei tegutsenud tavalises avatud mahus. Sellest võib järeldada, et noortekeskuste roll kogukonnas noorte õpi- ja vabajakeskustena on suur.

Kõikide omavalitsuste noortekeskused viivad iga-aastaselt ellu töömalevat ning pakuvad erinevaid huvitegevuse võimalusi. Võru linn, Võru vald ning Rõuge vald korraldavad rahvusvahelise noorsootöö tegevusi, Võru, Rõuge ja Setomaa vallas pakutakse laagritegevusi, noorte omaalgatusfondi võimalusi pakutakse noortele Võru linnas, Võru ja Antsla vallas. Setomaa vallas viivad noorsootöötajad huvitegevusi läbi nii noorsootöö keskustes kui ka Setomaa valla üldhariduskoolides. Rahatarkuse tegevusi viivad ellu Võru valla ja Võru linna noortekeskused ning NEET-staatuses (noored, kes ei õpi ega tööta) noorteel viivad suunatud tegevusi ellu Rõuge valla ja Võru linna noortekeskused.

Võru linnas, Antsla ja Rõuge vallas tegutseb ka noortevolikogu. Noortevolikogu tegevuse eesmärgiks on tutvustada noortele demokraatia põhimõtteid, võimaldada neil osaleda otsustusprotsessides ja kaitsta enda huve noori puudutavates valdkondades; kaasata tegevusse aktiivseid noori; suurendada noorte osalust linna elu koordineerimisel. Kõik Võru maakonna noorsootöösasutused kuuluvad ka MTÜ Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse liikmeskonda.

Noorsootöö valdkonna väljakutseteks 2022.aastal teostatud kaardistuse alusel on:

- noorsootöötajate vähene väärtustamine ja madal palgatase vaatamata erialasele ettevalmistusele ja valdkondlikule kogemusele, mis on kaasa toonud personali kiire vahetumise;
- töötajate puudusest tulenev suur ülekoormus;
- noorte erinevate huvide ja vajaduste tõttu on vajadus erinevate oskustega noorsootöötajate ja uute oskuste ja meetodite järele.

Maakonnas korraldatakse iga-aastast noortevaldkonna tunnustussündmust, kus tuuakse esile aasta parim noor, noorsootöötaja, koostöö, tegu, noorteühendus ning pikaajaline panus noorsootöösse.

3.6. Täiskasvanuharidus

Võru maakonnas on kokku 21 täienduskoolitusasutust (vt tabel 29), kes pakuvad täiendõppevõimalusi.

Tabel 29 Täiendkoolitusasutused Võru maakonnas

Kohalik omavalitsus	Täienduskoolitusasutus
Antsla vald	Herbaatika ja Holistilise Füsioteraapia Kool
Rõuge vald	MTÜ Kogemuskeskus
	Creativiti Catcher OÜ
Setomaa vald	Koolituskeskus Tungal
Võru linn	Tugev Partner OÜ
	MTÜ Võluvõru
	Koolikell.ee
	SA Võrumaa Arenduskeskus
	MTÜ Võru Autom
	Maris Koolitus
	Ilves Koolituskeskus OÜ
	Ideeprojektid Grupp
	Võru Instituut
	Reeder Keeltekooll
	Raul Kell Võrumaa Autokool
Võru vald	Tule Teele OÜ
	OÜ Tõnni Autokool
	Natural Ella OÜ
	Põlistarkuste ja Rahvaravi Kool
	Kasvulava OÜ

Maakonna elanike koolitustel osalemist toetavad mitmekülgsete valikutega nii Võrumaa Kutsehariduskeskus kui ka Eesti Töötukassa.

Elanikkonna õppes osalemine on üks olulisi riiklikke prioriteete. Võru maakonna statistika¹⁸ alusel on Võru maakonna 25-64-aastasest elanikkonnast 6639 inimest ilma erialase haridusest, kutseharidusega 7970 ning kõrgharidusega 4358. Keskharidusest elanike osakaal on maakonnas kõrgeim vanuserühmades 35-44 eluaastat (vt tabel 30)

Tabel 30 Madala haridustasemega täiskasvanud³⁹

Vanuserühm	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64
Arv	391	496	575	446	487	361	219	180	246
Osakaal vanuserühmast	20,1%	20,1%	20,9%	22,8%	23,0%	14,2%	8,5%	6,5%	10,1%
Eesti tervikuna	20,1%	16,5%	15,7%	15,7%	15,5%	9,5%	6,1%	4,7%	7,5%

Põhihariduse või madalama haridustasemega 20-34 aastaseid inimesi on maakonnas 1309, sh 906 meest ja 396 naist.

Inglise keele oskajate osatähtsus 35–54-aastaste seas on Eesti keskmisega võrreldes madalam. Vene keele oskajate osatähtsus noorte seas on samuti üks Eesti madalamaid. Suhteliselt palju on kõrgharidusega teenindus-, oskus- ja lihttöötajaid ning vähem madala haridustasemega inimesi kõrgharidust eeldaval ametikohal. Lihttöölise osatähtsus madala haridustasemega töötajate hulgas on üks Eesti suuremaid. Täiendkoolituses osalenute osatähtsus on Eesti keskmisega võrreldes väiksem.²⁰

25-64-aastaste elukestvas õppes osalemise määr Lõuna-Eestis oli 2021.aastal 19,1%, sh mehed 13,3% ja naised 25,4%. Elukestvas õppes osalemise määr on perioodil 2011-2021 oluliselt tõusnud (vt tabel 31).

Tabel 31 25-64-aastaste elukestvas õppes osalemine nelja viimase nädala jooksul(%)⁴⁰

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Lõuna-Eesti elanikud	9,6	11,7	10,6	10,6	12,7	16,5	16,4	19,3	18,9	17,3	19,1
Kogu Eesti	11,9	12,7	12,5	11,5	12,2	15,7	17,1	19,7	20,1	17,1	18,4

Kui arvestada Lõuna-Eestit ilma Tartuta, siis on tulemus paraku 2021.a 16,9%, sh naistest 23,2% ja meestest 11,0%. Naiste osalus elukestvas õppes on kõrgem kui Eestis keskmiselt (22,5), kuid meeste puhul riigi keskmisest (14,4) madalam.

Statistikaameti kokkuvõtte Võru maakonna kohta toob välja, et täiskasvanuhariduse näitajate seisukohalt on Võru maakond Eesti võrdluses üks kehvas seisus olevatest maakondadest. Eriti võib Võru maakonnas välja tuua järgmisi gruppe ja probleemkohti täiskasvanuhariduse pakkumisel:

- majanduslikult mitteaktiivsed ja töötud inimesed;
- vanadus- ja töövõimetuspensionärid;
- puuetega inimesed;
- puuduva või halva võõrkeeleskusega inimesed;
- kõrgharidusega töötajad madalamat haridustaset eeldaval töökohal;
- lihttöölised;
- elukestvas õppes mitteosalejad.

Eelpool toodut arvesse võttes tuleb pöörata olulist tähelepanu inimeste õppimise hoiakutele, valmisolekule ja oskustele osaleda elukestvas õppes. Seda toetavate pädevuste ja õppimise huvi

³⁹ Haridussilm

⁴⁰ Haridussilm

tuleb igal haridustasemel ning asutuses toetada ning pakkuda mitmekülgseid õppimise võimalusi.

3.7. Peamised haridusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused

Alljärgnevalt on kokkuvõtvalt välja toodud peamised haridusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused:

- Arvestades viimastel aastatel toimunud koolieelsete laste arvu muutuse stabiliseerumist maakonnas liigub järgnevatel aastatel õppekohtade muutuste väljakutse fookus õpetajate olemasolu ja õppe kvaliteedile.
- Koolieelsete lasteasutuste pedagoogide keskmine iga on pidevas kasvutrendis, mis toob pikemas perspektiivis olulise väljakutse noorte pedagoogide leidmise ning tööle rakendamise. Selleks on tarvis personalijuhtimise valdkonnas tegeleda värbamise ja motiveerimisega, samuti täienduskoolituste korraldamisega.
- Viimase kümne aasta jooksul on õpilaste arv Võru maakonnas olnud väikeses langustrendis. Kui õppeaastal 2011/2012 oli Võru maakonna üldhariduskoolides 4 201 õpilast, siis õppeaastaks 2021/2022 oli see kahanenud 623 õpilase võrra. Koolide arv on vähenenud 3 kooli võrra. Koolieelsete laste arv on olnud viimastel aastatel stabiilne vähenedes vaid kahe lasteaiarühma või klassi õpilaste arvu mahus (44). Maakonna väljakutseks on igale õpilasele kodulähedase hariduse pakkumine, kvaliteetse gümnaasiumihariduse võimaldamine maakonnas ning sujuv üleminek haridustasemetete vahel.
- Lähiaastate olulisemaks väljakutseks saab kvalifitseeritud õpetajate leidmine arvestades õpetajate kasvavat vanust. Haridusasutuste juhtidel tuleb koostöös koolipidajatega tegeleda töötajate värbamise ja motiveerimisega ning täienduskoolituste korraldamisega.
- Huviharidus on koondunud peamiselt Võru linna, mistõttu on noortele mitmekesiste vaba aja võimaluste pakkumisel oluline roll ka kohalikel kogukondadel. Väljakutseks on saavutatud taseme hoidmine, kättesaadavuse tagamine kõikide piirkondade lastele ja noortele ning kvalifitseeritud õpetajate ning treenerite toetamine
- Kutsehariduse väljakutseks on uute õppekavade loomine, mis kõnetaks nii poisse kui tüdrukuid suurendades seeläbi huvipakkuva ning tulevikutrende arvestava õppe võimalusi. Olulisel kohal on toetavate lahenduste rakendamine õpilaste õppes osalemise ning kooli tulemusliku lõpetamise ning erialaste teadmiste omandamise toetamiseks.
- Maakonnas on hästi toimiv noorsootöö võrgustik, kuid väljakutseks on palgapoliitika korraldus, et tagada töö sisu ja olemusega vastav töötasu, et toetada kvalifitseeritud noorsootöötajate olemasolu noorsootööasutustes ning vähendada personali liiga kiiret vahetumist.
- Koolist väljalangemise ennetuseks ning piisava toe tagamiseks õppes osalemiseks ja õppesse tagasipöördumiseks on vaja leida efektiivseid lahendusi tugiteenuste kättesaadavuse parandamiseks ning valdkondadevaheliseks koostööks.
- Täiskasvanuhariduse olulisim nõrkus on elanikkonna madal haridustase. Elanikkonna õppes ja tööelus mitteoosalemine on otseses seoses madala haridustasemega. Oluline on senisest enam pöörata tähelepanu laste ja noorte õpioskustele, mis toetavad nende õpihuvi ja toimetulekut ka peale koolikohustuslikku iga ning elanikkonna õppesse tagasipöördumise toetamisele ning õppimisvõimalustele loomisele.

- Peamiste tugevustena on võimalik välja tuua haridusasutuste võrgustiku olemasolu Võru maakonnas tervikuna, mis tagab kodulähedase õppimisvõimaluse.

Nõrkustena saab välja tuua haridus- ja noorsootöötajate vähese toetamise ja motiveerimise, mis tagaks uute õpetajate ja treenerite maakonda tööle suundumise ning noorsootöötajate pikaajalisema töö noorsootöösutustes. Elanikkonna õppes osalemine vajab võimestamist ning seda arvesse võttes saab haridusvaldkonna fookusesse tõsta olemasoleva haridusvõrgu sisulise ümberkorralduse, avatuse ja kättesaadavuse tagamise, kutsehariduse väärtustamise, õppimisvõimaluste laiendamise ja õppimise toetamise üle inimese elukaare.

4. TERVISE- JA HEAOLU NING SISETURVALISUSE VALDKOND

4.1. Sotsiaal- ja tervishoiuteenuste kättesaadavus

Võrumaa Arenduskeskus koostöös Tartu Ülikooli rakenduslike uuringute keskusega viis läbi analüüsi, et välja selgitada Võru Maakonna sotsiaalteenuste hetkeolukord ja tulevikuvaade. Kohalikul omavalitsusel lasub Sotsiaaltoetuste seadusest tulenev (edaspidi SHS) kohustus osutada oma elanikele kokku 13 erinevat sotsiaalteenust, millele võivad lisanduda veel igas omavalitsuses täiendavalt osutatavad sotsiaalteenused.

Täpsem ülevaade omavalitsuste poole osutatavatest teenustest 2022. a on esitatud uuringus „Sotsiaalteenuste hetkeolukorra analüüs ja tulevikuvaade“ (2022).

Uuringu teostajad rõhutavad, et üha suurenev avalike ülesannete osakaal ja haldusreformist tingitud mahukam tsentraliseerimine toob kaasa suuremaid väljakutseid ning järjest suuremas mahus omavalitsustele pandav avalike ülesannete osakaal ei jäta ruumi kõigi riigi poolt ülesandeks pandud sotsiaalteenuste kvaliteetseks tagamiseks ning abivajaduse õigeaegseks selgitamiseks. Lähtuvalt piirkonna ajaloolisest ja arengulisest eripärasest ei pruugi kõigile kohustulikul pakutavatele teenustele abivajadust ilmned, sest inimesed kas ei ole harjunud abi küsima, teenuse sihtrühm puudub või on see nii marginaalne, et teenuse toimivuses hoidmine ületab proportsionaalselt pakutava kasu.

Võru maakonna rahvastikku iseloomustab rahvastiku vananemine ja vähenemine. Uuringu raames tehtud prognooside kohaselt langeb Võru maakonna rahvastiku arv 2037. aastaks võrrelduna 2020. aastaga 8% võrra. Kuigi rahvastik väheneb Võru maakonnas, ei ole igas omavalitsuses see langus ühesugune. Prognooside kohaselt jääb Võru maakonna rahvaarvu vähenemine 2037. aastaks võrrelduna 2020. aastaga 5% (Võru vald) ja 12% vahele. Ometi kaotab Võru maakond tööealist elanikkonda olulisel määral, kadu 2037. aastaks võrrelduna 2020. aastaga on meestel 14% ja naistel 19%. Üle 65-aastaste vanuserühm moodustab 2037. aastaks Võru maakonna rahvastikust 29%, ületades seitsme protsendipunktiga 2020. aasta näitajaid. Võru maakonna erinevate puuetega inimeste osakaal moodustas 2021. aastal 21% maakonna rahvastikust (teistes maakondades jääb see protsent 6–22% vahele, väikseim osakaal Harjumaal 6%, suurim Põlvamaal 22%), mis näitab, et Võru maakonnas võrrelduna mõne teise Eesti maakonnaga elab rohkem erinevate terviseprobleemidega inimesi ning noor tööjõuline elanikkond pigem väheneb. Võru maakonda iseloomustab kulukad sotsiaalteenused ja valdkondliku oskustööjõu puudus ja vähemotiveeriv töötasu. Sellise trendi valguses tuleb üha enam mõelda, kuidas Võru maakonna omavalitsused suudavad panustada sotsiaalkaitsele nii, et see on ühest küljest ressursitõhus ja teisest küljest tagab õigel ajal ja mahus osutatud teenuse

kõigile abivajajatele. Uuring selgitas, et varasem teenusekeskne lähenemine vajab ümbermõtestamist ning teenuste edasisel arendamisel tuleks rohkem tähelepanu pöörata inimkesksete teenuste arendamisele ja inimeste heaolu tagamisele.

Valminud analüüsis on kirjeldatud kõikide teenuste kättesaadavus omavalitsusüksustes.

Kokkuvõttes on kõikides omavalitsustes vajadus sotsiaalteenuste laiendamise (nt päevakeskused, pesuköögid, noorte perede nõustamine) ning nende kvaliteedi parendamise järele. Samuti on mitmel pool välja toodud vajadus tehnilise infrastruktuuri renoveerimise osas, sh erivajadustega inimestele ligipääsu tagamiseks avalikesse asutustesse.

Maakonna elanike tervisega seotud probleemidest on olulisemad kõrge haigestumus ja suremus südame- ja veresoonkonna haigustesse, vaimse tervise häirete kasv, alkoholisurmade rohkus ja alkoholi liigne tarvitamine, puuetega inimeste suur osakaal maakonna elanikkonnas ning ülekaalulisus ja rasvumine.

2022.a. tervise-ja heoluprofiilist tulenev maakonna tervisenäitajate ja probleemkohtade ülevaade: Võru maakonna rahvastikku iseloomustab suur eakate ja madal laste osatähtsus, Eesti keskmisest oluliselt madalam negatiivne rändesaldo ning negatiivne loomulik iive. Võrumaa naised elavad keskmiselt^[1] sama kaua kui Eesti naised (82,7 aastat), Euroopa naistega on oodatava eluea vahe 1,3 eluaastat. Võrumaa mehed seevastu elavad keskmiselt 2 aastat vähem kui Eesti mehed ning see näitaja ei ole viimase seitsme aasta jooksul paranenud. Nii loomulik iive kui rändesaldo on Võrumaal negatiivsed ning praeguse trendi jätkudes jääb maakond igal aastal umbes 220 inimese võrra vaesemaks madala iibe tõttu ning 200 inimest rändab välja rohkem kui sisse. Väljarännanud on pigem noored ning aastate lõikes jäävad maakonda alles vanemad inimesed, kelle tervis ongi vanusest tulenevalt juba kehvem. Viimase 8 aastaga on eakate osatähtsus maakonnas kasvanud 2 protsendipunkti võrra, ligi 23%-ni. Võru maakonnas elatakse tervena oluliselt vähem kui Eestis keskmiselt ning vahe Euroopa keskmisega on veelgi suurem. Murettekitav on Võru maakonna näitaja nii meeste kui naiste puhul: mehed elavad tervena vaid 46 ja naised 49 eluaastat. Eesti keskmisega võrreldes on see ligi 10 aastat vähem ning Euroopa keskmisega võrreldes meestel 18 aastat ning naistel 16 aastat vähem. See näitaja ei ole viimase kuue aasta jooksul oluliselt paranenud. Rahvastiku Tervise Arengukava eesmärkide kohaselt kasvab keskmine tervena elada jäänud aastate arv aastaks 2030 meestel 62,0 ja naistel 63,0 eluaastani. Võrumaa meestel on sellest puudu 15,9 ja naistel 14 tervena elatud aastat.

Lisaks soole on Eestis üks oluline tervise ebavõrdsuse allikas haridustase: põhiharidusega mehed elavad ligi 10 aastat vähem kui kõrgharidusega mehed ning naistel on see vahe 8 aastat.

Aastal 2017 kaotati Võru maakonna kõigi elanike peale kokku 4340 eluaastat vereringeelundite haiguste tõttu (see näitaja on oluliselt kõrgem kui Eestis keskmiselt), 2140 kasvajate tõttu, 908 aastat õnnetusjuhtumite ja traumade tagajärjel ning 754 potentsiaalselt produktiivset eluaastat läks kaotsi psüühika- ja käitumishäirete tulemusena. Pahaloomulistest kasvajatest registreeriti aastal 2019 nii Eestis keskmiselt kui Võru maakonnas enim seedeelundite kasvajaid (24% kõigist registreeritud kasvajate juhtudest Võru maakonnas). Peamisteks surmapõhjusteks on Võru maakonnas vereringeelundite haigused, pahaloomulised kasvajad (millest aastal 2020 moodustasid kõri, hingetoru, bronhi ja kopsu pahaloomulised kasvajad 18%) ning õnnetusjuhtumid, mürgistused ja traumad (millest enesetapud moodustasid 15%). Suremus alkoholist tingitud haigustesse on Võru maakonnas enam kui kaks korda kõrgem kui Eestis keskmiselt (100 000 elaniku kohta keskmiselt 96 alkoholist tingitud surma, vs Eestis keskmiselt 40,8). Vigastused on Eestis laste ja noorte täiskasvanute peamine surma põhjus ning Võru maakonna vigastussuremuse näitaja on Eesti halvim

Aastal 2022 oli Võru maakonnas 19,3% elanikkonnast registreeritud puudega, mis tähendas 6608 puudega inimest, kellest 60% olid 63-aastased ja vanemad. See on Eesti keskmisest oluliselt kõrgem näitaja. Maakonnas on ülekaalulised 31% 1. klassi ja 34,1% 4. klassi lastest, mis on 1. klassi laste puhul Eesti keskmisest kõrgem ning 4. klassi laste puhul sellele sarnane.

Ülemäärase kehakaaluga laste osatähtsus 1. klassi laste hulgas on kasvanud viie aastaga 5%. Täiskasvanutest on ülekaalulised rohkem kui pooled Võru maakonna elanikest Üle poole (64,9%) Võru maakonna elanikest ütleb, et nad on olnud viimase 30 päeva jooksul masendunud, õnnetud (depressioonis) ning 8,6% täiskasvanud elanikest on mõelnud enesetapule.

Võru maakonna terviseedendajad alustasid alates 2022 a kevadest uue tervise- ja heaoluprofiili koostamist. Maakonna tervise ja heaolu olukorra kirjelduses tuuakse esile maakonna ennetustegevuse olulisemad väljakutsed, millega järgnevatel aastatel terviseedenduse valdkonna arengu planeerimisel arvestada. Selleks, et pikendada maakonna elanike oodatavat ja tervena elatud eluiga on oluline keskenduda enneaegse suremuse vähendamisele südame-veresoonkonna ja vigastushaigestumisse. Nimetatud haigestumise olulisteks riskideks on elanikkonna ülekaal ja järjest suurenevad vaimse tervise probleemid.

Võru maakonna ennetustegevuse strateegia peamine fookus on otsustatud suunata järgnevas 12 aastaks laste ja noorte vaimse tervise probleemide ennetamisele. Selleks, et ennetustegevus oleks rajatud kindlatele alustele on kaardistatud Võru maakonna laste- ja noorte vaimset tervist kirjeldavad riski- ja kaitsetegurid. Tegurid on jaotatud kolme tunnusrühma, mis on omavahel tihedas vastastikkuses seoses: **individaalsed, sotsiaalmajanduslikud** (sh lasteaed, kool, pere), **ühiskondlikud**. Tunnusrühmi omakorda kirjeldatakse läbi mõõdetavate indikaatorite, mis võivad olla tervise probleemi ilmnemise riski- või kaitseteguriks. Riskitegurid ennustavad mingit tagajärge ja on selle tagajärjega tõenäoliselt põhjuslikult seotud. Kaitsetegurid on omadused, tänu millele leiavad negatiivsed tagajärjed aset väiksema tõenäosusega või mis aitavad leevendada riskitegurite negatiivset mõju.

Individaalsetest teguritest mängivad enim rolli:

- Väga heaks või heaks hindab oma tervist 86% noori ja oma eluga on üle keskmise rahul sama palju (87%). Poisid on enda hinnangul parema tervisega ja eluga rohkem rahul kui tüdrukud.
- Subjektiivseid tervisekaebuseid esineb peaaegu iga päev ligi kolmandikul õpilastest, tüdrukutel rohkem kui poistel.
- Tüdrukute kurvameelsuse ja depressiivsete episoodide sagedus on ajavahemikus 2010–2018 tõusnud 8% võrra.
- 13–15-aastastel tüdrukutel oli suitsiidimõtteid viimase aasta jooksul 26% ja poistel 13%, seega on suitsiidimõtteid poistel kaks korda vähem kui tüdrukutel.
- Energiajookide tarbimine on mõnevõrra tõusnud võrreldes eelmiste uuringuperioodidega ja on märkimisväärne, et poiste hulgas on selliste jookide tarbijaid üle kahe korra enam kui tüdrukute hulgas.
- Ülemäärase kehakaaluga (s.o ülekaaluline ja rasvunud) oli 21% poistest ja 14% tüdrukutest ning see näitaja on tõusnud iga uuringu aastaga. Liigse kehakaaluga õpilaste hulgas on rohkem neid, kes söövad harvem hommikusööki, nad on vähem aktiivsed ja veedavad rohkem aega televiisori- ja/või arvutiekraani ees võrreldes normaalkaaluliste õpilastega.
- Uuringutulemuste põhjal võib öelda, et õpilaste kehakuvand vastab üldiselt nende enesehinnangulisele kehakaalule. See näitab, et enesehinnangulisi kehakaalu näitajaid võib usaldada ja need annavad hea ülevaate kehakaalu dünaamikast.

- Soovitustele vastaval määral (vähemalt 60 minutit mõõduka kuni tugeva intensiivsusega kehalist tegevust päevas) liigub vaid 16% 11–15-aastastest kooliõpilastest, sh 17% poistest ja 14% tüdrukutest.
- Vanemaks saades mõõdukas kehaline aktiivsus langeb. 11-aastastest lastest on vähemalt tund aega viiel ja enamal päeval nädalas mõõdukalt aktiivsed 48%, 13-aastastest 40% ja 15-aastastest 35%.
- Tüdrukud on poistest aktiivsemad sotsiaalmeedias. Poisid mängivad tüdrukutest rohkem arvutimänge.
- Neli õpilast viiest teevad koolitöid arvutis ja neist kolmveerand kulutavad selleks kuni kaks tundi.
- Pikem ekraaniaeg mõjub negatiivselt nii õpilaste tervisele, heaolule kui ka õppimisele.
- Vanusega kasvab unevaeguses olevate õpilaste hulk koolipäevadel. 11-aastaste seas on alla soovitusliku uneajaga 17% noortest, 15-aastaste seas on selliseid noori poiste seas juba 43% ja tüdrukute seas 39%.
- Suitsetamise populaarsus noorte seas langeb. Oluline on tähelepanu suunamine uutele tubaka- ja nikotiinitoodetele, sest nende tarbijaskond ei kattu traditsioonilise sigareti suitsetajatega ning tihti levib uute toodete kohta ka eksitavat infot.
- Võrreldes 2014. aastaga on kasvanud õpilaste osakaal, kes ei ole kunagi oma elu jooksul tarvitanud alkoholi. Erinevate uuringuaastate jooksul on langenud iganädalaselt alkoholi tarvitavate ja purjus olnud õpilaste osakaal.
- Uimastite tarvitamine, sh sigarettide suitsetamine, alkoholi ja kanepi tarvitamine on omavahel seotud. Seega on oluline arendada laiapõhjalist uimastiennetust, hoides ära või lükates edasi ühe uimasti tarvitamist, saab vähendada teiste uimastite tarvitamise tõenäosust.

Sotsiaalmajanduslikud perega seotud tegurid

- Laste ja vanemate vahelised head ja toetavad suhted on üliolulised laste psühhosotsiaalse heaolu kujunemisel ning riskikäitumise ja terviseprobleemide ennetamisel teismeeas. Olulised kaitsefaktorid noorukite riskikäitumise, suitsetamise ja alkoholi ning uimastite tarvitamise ennetamisel vanemlik jälgimine ja vanematega koos veedetud aeg.
- Koolis meeldib vähem käia õpilastel, kellel on raske rääkida oma muredest vanematega.
- Kooli meeldivusega on oluliselt seotud ka pere majanduslik olukord: halva majandusliku olukorraga vastajatest meeldib koolis 55%-le, hea majandusliku olukorraga vastajatest aga 62%-le.
- Kõige vähem teavad vanemad noorukite tegevusest Internetis (emadest 68% ja isadest 76% teab vähe või ei tea mitte midagi) ja kõige rohkem selle kohta, kus viibivad nende lapsed öösel (emadest 91% ja isadest 76% teab palju).

- Isade teadlikkus oma laste toimetamistest on madalam kui emade teadlikkus laste tegevustest ja sõpradest. Ligi poole vähem isasid teavad emadest vähem oma lapse sõpradest, emadest teab sõpradest ligi 73% ja isadest ainult 39%.
- Kasuemaga muredest rääkimist hindasid nii poisid kui ka tüdrukud kaks korda raskemaks võrreldes bioloogilise emaga muredest rääkimisega. Samuti hindasid noored 1,5 korda madalamalt kasuisaga muredest rääkimise kergust võrreldes bioloogilise isaga muredest rääkimisega.
- Perekonna struktuur mõjutab laste suitsiidimõtteid: kasuvanemaga peres kasvavatel lastel oli suitsiidimõtteid ligi kaks korda rohkem kui neil, keda kasvatasid kaks bioloogilist vanemat.
- 81% õpilastest nõustus, et nende pere tahab neid tõepoolest aidata.
- Vanemaks saades tunnevad nii poisid kui tüdrukud vähem, et saavad vanematelt emotsionaalset tuge.
- Ligi kolmandikule õpilastest oli alkoholi pakkunud tema lapsevanem. Tänapäeva ennetuse seisukohalt lähtudes ei peeta sellist käitumist õigeks ja leitakse, et esimese alkoholi tarvitamisega võiks oodata vähemalt 18. eluaastani või kauem.
- Nii kiusajad kui ka kiusatavad on oma elu, tervise, koolikeskkonna ja peresuhetega vähem rahul ning nad on sagedamini kogenud depressiivseid episoodide. Teisi kiusavad õpilased on kõrgema riskikäitumisega: nad tarvitavad sagedamini alkoholi ja kanepit ning suitsetavad.
- Nii kiusamise ohvriks sattumine kui ka ise teiste kiusamine on alates 2006. aastast olnud langustrendis.
- Nii kiusajad kui ka kiusatavad on oma elu, tervise, koolikeskkonna ja peresuhetega vähem rahul ning nad on sagedamini kogenud depressiivseid episoodide. Teisi kiusavad õpilased on kõrgema riskikäitumisega: nad tarvitavad sagedamini alkoholi ja kanepit ning suitsetavad.
- Umbes kümnendik (11%) vastajatest on osalenud teiste küberkiusamises ja 16% on sattunud ise küberkiusamise ohvriks.
- Suhteid sõpradega hindavad kõrgemalt vastajad, kes on enam rahul oma tervise, elu ja kooliga ning hindavad oma koolis edasijõudmist heaks või väga heaks.
- Sõprade toetuse skoor on kõrgem normaalkaalus vastajate hulgas, samuti nende hulgas, kellel ei ole viimase 12 kuu jooksul esinenud depressiivseid episoodide.
- Samuti on kõrgem sõprade toetuse tajumine seotud sagedasema kehalise aktiivsusega vabal ajal.
- Kooliskäimise mitte meeldivust mõjutab kiusamise kogemine ja ise teiste kiusamine ning vähene õpiedu kogemine.
- Koolitöö pingelisus on uuringu tulemuste põhjal olulisel määral seotud:
 - kehva hinnanguga oma tervisele ja madalama eluga rahuloluga;
 - vaimse tervisega – koolitööd hindavad pingelisemaks õpilased, kellel on esinenud depressiivseid episoodide;

- koduse keskkonnaga – koolitööd hindavad pingelisemaks õpilased, kellel on raskem rääkida oma muredest vanematega ning kelle pere majanduslik olukord on kehvem;
- riskikäitumisega – koolitööd pingelisemaks hindavad õpilased tarvitavad sagedamini alkoholi, tubakatooteid ja kanepit;
- väiksema kehalise aktiivsusega vabal ajal;
- teiste koolikeskkonna teguritega – koolitööd pingelisemaks hindavatele õpilastele meeldib vähem koolis käia, nende õppeedukus on kehvem, neid on koolis sagedamini kiusatud ja nad on ka ise teisi kiusanud.
- Laste kehalist aktiivsust mõjutab perekonna majanduslik olukord. Nende õpilaste hulgas, kes magavad piisavalt, on rohkem neid, kes on vähemalt tund aega viiel ja enamal päeval kehaliselt aktiivsed. Nende noorte hulgas, kellel on suur sõprade toetus on rohkem neid, kes on vähemalt tund aega viiel või enamal päeval kehaliselt aktiivsed ning nad tegelevad vabal ajal sagedamini intensiivsel tasemel kehaliste tegevustega. Need õpilased, kelle edasijõudmine koolis on hea või väga hea, on sagedamini vähemalt tund aega viiel või enamal päeval kehaliselt aktiivsed ning nad tegelevad vabal ajal sagedamini intensiivsel tasemel kehaliste tegevustega.

Elukeskkond ja teenuste kättesaadavusest lähtuvalt mõjutab noorte vaimset tervist ja rahulolu ennekõike:

- Huvihariduse pakkujate ja huviringide arv piirkonnas suur, kuid kättesaadavust takistab lastel halb (ühis)transpordi liikumine, mõnedel juhtudel ka liiga suur huviringi maksumus.
- Tugivõrgustike ja kogemusnõustamiste info raskesti kättesaadav- pole koondatud.
- Vaimse tervise kriisiabi rehabilitatsiooni teenused raskesti kättesaadavad maakonnas.
- Puudus psühhiaatritest ja psühholoogidest, eripedagoogidest ja logopeedidest.
- Rahulolu vabaaja kultuursete tegevuste veetmise kättesaadavuse, spordi-ja vabaaja tegevuste kättesaadavusega, rahulolu ühistranspordi teenusega, rahulolu avalike aladega on tugevas seoses teenuse asukoha ja tõmbekeskuse vahel. Maakonnakeskuse ja selle lähiümbruse valdades ollakse teenustega rohkem rahul kui maakonnakeskusest kaugemates jäävates valdades.
- Hästi on kättesaadav noortekeskuste teenus lastele, kelle osalemine ei sõltu ühistranspordist, aktiivne seltsi- ja külaliikumine. Huvitegevusest osavõtt sõltub paljuski ühistranspordist ja huvihariduse maksumusest.
- Tugivõrgustike kättesaadavus sõltub rahalistest vahenditest, spetsialistide puudus kohapeal.

Maakonna jaoks tuleb kahtlemata oluliseks pidada Lõuna-Eesti Haigla AS-i. Lõuna-Eesti Haigla on Tartu Ülikooli Kliinikumi koostööpartner. Haigla on kõrgetasemelist eriarstiabi ja sotsiaalhoolekande teenuseid osutav tervishoiuasutus, mis asub looduslikult väga ilusas kohas,

Kubija järve ääres keset männimetsa. Kaunis vaade, mis avaneb haiglaakendest, on meie visuaalseks identiteediks.

Lõuna-Eesti Haigla missiooniks on osutada klientidele parimat võimalikku eriarstiabi ja teisi meditsiini- ning sotsiaalhoolekande teenuseid. Haiglas on olemas kirurgia, operatsiooniblokk, anestesioloogia- intensiivravi osakond, kiirabi, erakorralise meditsiini osakond, sünnitus - ja günekoloogia osakond, sisehaiguste ja psühhiaatriaosakond, õendusbikeskus, taastusravikeskus, koolitervishoid ja teised haigla tugiteenused.

Lõuna-Eesti Haigla peab äärmiselt tähtsaks koostööd kõigi Kagu-Eestis praktiseerivate perearstidega.

Võru linnas on Haigekassa lepingupartnerid kuus (6) asutust (Kaja Kasak, OÜ Võru Arst, Perearst Agi Märdin OÜ, Perearst Ellen Lembra OÜ, Perearst Margit Kõivomägi ja Terviseagentuur OÜ). Võru linnas töötab kümme (10) perearsti ([www. Haigekassa.ee](http://www.haigekassa.ee), 22.08.2022).

Haigekassa perearsti lepingupartnerid Võru vallas on OÜ Dr Aune, OÜ Osula Perearstikeskus, OÜ Perearst Nadežda Hovanskaja ja OÜ Perearst Valentina Kesper ([www. haigekassa.ee](http://www.haigekassa.ee); seisuga 17.01.2023).

Haigekassa perearstiabi lepingupartner 2022. aastal Setomaa vallas on OÜ Perearst Anne Kaldoja.

Haigekassa perearstiabi lepingupartnereid 2022. aastal Rõuge vallas on viis (Arija Rimbenie, Evi Luts, OÜ Osula Perearstikeskus ja OÜ Perearst Viivika Allas).

Haigekassa perearstiabi lepingupartnerid 2022. aastal Antsla vallas on Marge Moppel, OÜ Krista Reva, Perearst Helgi Luik OÜ.

Võru Maakonnas tegutseb MTÜ Lõuna- Eesti Erihooldusteenuste Keskus, mis osutab sotsiaalteenuseid psüühilise erivajadusega inimestele. Peamised pakutavad erihoolekandeteenused on rehabilitatsiooniteenused, kaitstud töö teenused ja lisaks nõustamisteenused ning tugiisikuteenused täisealistele. Erihooldusteenuste Keskus visioon aastaks 2025 on kaasaegse lähenemisega hea praktika vahendaja vaimse tervise raskustega inimestele, sotsiaalvaldkonna töötajatele ja organisatsioonidele Võrumaal.

Setomaa vallas tegutseb ravi- ja puhkeasutus Värskas Kuurortravikeskus, kus koostöös teadusasutustega pakutakse erilisi muda- ja mineraalveeprotseduure ning valmistatakse uudseid ravi- ja kosmeetikatooteid, mis lisavad ettevõttele laiemat tuntust. Kaasaegne kuurortravi on teaduslikult tõendatud ja selle eesmärgiks on pikendada inimeste tervena elatud aastaid. Värskas ainulaadsed mineraalvee- ja mudaravivannid ning värsked männimetsa õhk pakuvad mõnusat kosutust nii kehale kui vaimule. Lisaks osutab AS Värskas Sanatoorium sotsiaalse- ja tööalase rehabilitatsiooni teenuseid täiskasvanud isikutele (rahastaja Sotsiaalkindlustusamet ja Eesti Töötukassa).

Maakonnas tegutseb MTÜ Toetuskeskus Meiela, kelle eesmärgiks on intellektipuudega noorte sotsiaalse toimetuleku suurendamine, luua neile teiste ühiskonnaliikmetega võrdsed võimalused, arendada ja toetada nende igapäevast toimetulekut.

Alates 2013. aastast on avatud Meiela töökeskus, kus tegeldakse peamiselt käsitööga sh. kangakudumine ja keraamika. Intellektipuudega noortele on loodud võimalused tööturule sisenemiseks ja tööga hõivatuse suurendamiseks.

2014. aasta märtsist pakutakse erihoolekandeteenuseid (kogukonnas elamise- ja ööpäevaringne erihooldusteenus) Võru linnas. Antud teenuse arendamine on intellektipuudega noortele esimeseks sammuks täiskasvanu ellu. Meiela omab toetavat võrgustikku ja vabatahtlike toetajate initsiatiivgruppi. MTÜ Toetuskeskus Meiela lähtub oma tegevuses kodanikuühenduste eetikakoodeksi põhimõtetest (<https://heakodanik.ee/vabauhenduste-eetikakoodeksi/>).

4.2. Siseturvalisus

Hädaolukorra lahendamiseks koostatakse hädaolukorra lahendamise plaan. Hädaolukorra lahendamise plaan on koostöökokkulepe, milles hädaolukorra lahendamist juhtiv asutus ja hädaolukorra lahendamisse kaasatud asutus või isik lepivad kokku hädaolukorra lahendamise korralduse. Hädaolukorra lahendamise plaani kohustus on Võru linnal ja Võru vallal. Elanikkonna teavitamine on kohalike omavalitsuste ülesanne. Tegevusi koordineerib kriisimeeskond – kohaliku omavalitsuste moodustatud või regionaalne staap.

4.3. Peamised sotsiaal- ja tervishoiu valdkonna analüüsist tulenevad järeldused

Olemasolevat olukorda ja võimalusi arvesse võttes saab sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna fookusesse tõsta tervislike eluviiside kui ennetustegevuse propageerimise, esmatasandi tervisekeskuste (sh perearstiteenuse kättesaadavus ja kvaliteet, kodune õendusabi, füsioteraapia, ämmaemandusabi, hambaravi jm) arendamise, eriarstiabi kättesaadavuse Lõuna-Eesti Haigla baasil, sotsiaalhoolekande teenuste arendamise ja kättesaadavuse (teenused on nutikalt korraldatud ja kättesaadavad sõltumata elukohast). Kogukonnaressursi kaasamine avalike teenuste loomisse ja osutamisse ning kogukondadele suurema vabaduse ja vastutuse andmine.

5. KODANIKUÜHISKOND, KULTUUR, SPORT JA ERIPÄRA

5.1. Kodanikuühiskonna areng

Kogukonna aktiivsust saab kaudselt hinnata kolmanda sektori aktiivsete organisatsioonide arvukuse järgi. Kodanikuliikumise aktiivsus on oluline näitaja seoses võimekusega pakkuda (tulevikus) kohalikke avalikke teenuseid kolmanda sektori organisatsioonide kaudu.

Valdkonna tugevustena saab markeerida ühiste kogukondlike huvide ja aktiivsete eestvedajate olemasolu, nõrkustena aga elanike vähest valmisolekut erinevatesse võrgustikesse oma aja ja rahaga panustada. Samuti pole eestvedajaid siiski mitte alati piisavalt, mistõttu mõnes valdkonnades ka võrgustikud puuduvad. Edasiste arendusvõimalustena saab välja tuua koostöö teistes piirkondades tegutsevate organisatsioonidega, samuti kohalike võrgustike tegevuse selgema eesmärgistamise ja koordineerimise.

Kodanikuliikumise tugistruktuuridest on Võru maakonnas olulisemad LEADER piirkondlikud tegevusgrupid: MTÜ Võrumaa Partnerluskogu, mis ühendab Võru maakonna kolme valda (Antsla, Rõuge ja Võru vald, v.a. Orava ja Misso piirkond) ning MTÜ Piiriveere Liider, mille liikmeskonda kuuluvad Võru maakonnast Setomaa valla endised Värskä, Mikitamäe, Meremäe ja Misso vallad, Rõuge valla endise Misso valla ja Võru valla endise Orava valla osad. Tegevusgruppide põhieesmärgiks on kohaliku initsiatiivi ning kohaliku elu arendamine, tegevuspiirkonna integreeritud strateegia koostamine, elluviimine ja arendamine, tuginedes kolme sektori partnerlusele.

Võru maakonnas tegutseb ka MTÜ Kodukant Võrumaa.⁴¹ Vabaühenduste nõustajana on maakonnas oluline roll SA Võrumaa Arenduskeskusel. Sihtasutuse üheks ülesandeks on toetada maakonna kodanikuühendusi piirkonna elukvaliteeti parandavate projektide teostamisel. Samuti nõustab sihtasutus kogukondlikke koostöövõrgustikke.

Maakondlikku koostööd on näha aina rohkem, mis on kindlasti tingitud ka vajadusest, kuna materiaalsed võimalused on piiratud. Võru maakonna vabaühenduste andmebaasi <https://vorumaa.ee/mtu/> on koondatud 63 organisatsiooni ja ühendust.

Kodanikuühenduste arv on järjepidevalt kasvanud. Maakonna keskmine kolmanda sektori organisatsioonide koguarv 1000 elaniku kohta on sarnane Eesti keskmisega. Mittetulundussektori organisatsioonide arenguid võib lugeda positiivseks. Koostööd võib lugeda heaks, kuigi mõnes valdkonnas napib eestvedajaid.

Tabel 32 Vabaühenduste ja sihtasutuste arv Võru maakonnas⁴²

Aasta	Mittetulundusühing	Sihtasutus
2017	741	21
2018	1281	20
2019	1319	20
2020	1346	21
2021	1361	21

Mittetulundusühingute ja sihtasutuste arv maakonnas on võrrelduna 2017. aastaga tõusnud (vt tabel 32). Maakonna omavalitsustes on mitmeid seltsi- või rahvamaju, samuti tegutsevad neis mitmesugused külaseltsid ja ringid (vt tabel 31). Vastavaid hooneid ning nende sisustust on viimase kümne aasta jooksul märkimisväärselt edasi arendatud. Paljud kolmanda sektori asutused on saanud oma tegevusele ka erinevaid toetusi, sh Leader-meetmest. Samas on

⁴¹ www.kodukant.ee

⁴² Statistikaamet, 2022

elanikkonna vähenemisest tulenevalt suurenenud surve hoonetega seotud püsikulude katmiseks.

Tabel 33 Maakonna kultuuriasutused⁴³

KOV	Kultuuriasutused	Raamatukogud	Muuseum
Antsla vald	Antsla kultuurikeskus	Antsla linnaraamatukogu	
	Tsooru rahvamaja	Linda raamatukogu	
	Uue-Antsla rahvamaja	Urvaste laenutuspunkt	
		Kuldre raamatukogu	
		Tsooru raamatukogu	
Rõuge vald	Rõuge rahvamaja	Rõuge raamatukogu	Mõniste muuseum
	Misso rahvamaja	Nursi raamatukogu	
	Haanja rahvamaja	Viitina raamatukogu	
	Ruusmäe rahvamaja	Sänna raamatukogu	
	Varstu kultuurikeskus	Misso raamatukogu	
	Mõniste rahvamaja	Haanja raamatukogu	
		Ruusmäe raamatukogu	
		Luutsniku raamatukogu	
		Mõniste raamatukogu	
		Kuutsi raamatukogu	
Setomaa vald	Setomaa kultuurikeskus (01.01.2023 seisuga kuuluvad kultuurikeskuse koosseisu Lüübnitsa Külakeskus, Obinita Külakeskus, Värskas Kultuurimaja ja Luhamaa Külamaja)	Setomaa Vallaraamatukogu (Värskas Raamatukogu, Saatse Raamatukogu, Meremäe Raamatukogu, Obinita Raamatukogu, Mikitamäe Raamatukogu)	Setomaa muuseumid (Värskas talumuuseum, Kindral Reegi maja, Saatse muuseum, Luikjärve talu, Seto Tsäimaja)
	SA Seto Instituut		Obinita muuseum
Võru linn	Vana-Võromaa Kultuurikoda	Võrumaa keskraamatukogu	Dr. Fr. R. Kreutzwaldi muuseum
	Võro Instituut		Orelimuuseum
	SA Võru Kannel		
Võru vald	Parksepa rahvamaja	Võru Vallaraamatukogu	
	Puiga rahvamaja	Kirepi haruraamatukogu	
	Vastseliina rahvamaja	Kääpa haruraamatukogu	
	Orava kultuurimaja	Lasva haruraamatukogu	
	Lasva rahvamaja	Osula haruraamatukogu	
		Orava haruraamatukogu	
		Puiga haruraamatukogu	
		Sõmerpalu haruraamatukogu	
		Tsolgo haruraamatukogu	
		Vastseliina haruraamatukogu	
		Vana-Vastseliina haruraamatukogu	
		Hanikase teeninduspunkt	
		Otsa teeninduspunkt	

⁴³ Omavalitsuste kodulehed ja arengukavad

Võru maakonnas pakuvad noortele vaba aja sisustamise võimalusi avatud noortekeskused ja noortetoad.

Maakonnas tegutsevad ka noorteklubid, noortevolikogud ja noortekogud ning ülemaakonnaline Võrumaa Noortekogu, pakkudes noortele võimalust kaasa rääkida nende elu puudutavates olulistest küsimustes.

Noortevaldkonna puhul on tugevuseks aktiivsete ja maailma näinud noorte olemasolu. Samuti on maakonnas loodud võimalused mitmekesiseks huvihariduseks. Soovi noorsootöö valdkonda arendada ning noortega koostööd teha võib lugeda kõrgeks. Negatiivsete aspektidena saab välja tuua, et poiste võimalused hobi- ja huvitegevuseks võiksid olla laiemad (eelkõige tehnikavaldkond). Nõrkusena saab välja tuua ka maakonna noorte vähese aktiivsuse ning soovi avalikus elus kaasa rääkida, väheseid võimalusi osaleda otsustamisprotsessides ja kaitsta oma huvisid noori puudutavates valdkondades.

Noortele mitmekesiste arenguvõimaluste parendamist toetavad erinevad noorteprogrammid (Erasmus+: Euroopa Noored ning õpetajate ja haridusasutuste juhtide, õppe- ja karjäärinõustamise ja turvaliste kogukondade programmid). Samuti saab noorte pealehakkamist ja isetegevust soodustada programmis "Ettevõtlik kool" osalemine.

Riiklikult on noortevaldkonna arendamise aluseks „Noortevaldkonna arengukava 2021-2035“. Arengukava aluseks on võetud noorte olukord ja selle muutustrendid, ühiskonna arengud ja riigi ees seisvad väljakutsed, noortevaldkonna olukord ning suundumused Euroopas ja kogu maailmas.⁴⁴

5.2. Sport

Võru maakonnas on loodud soodsad tingimused, tegelemaks mitmete erinevate spordialadega. Eriti on levinud talispordialad.

Võrumaa Spordiliit⁴⁵ ühendab Võrumaal tegutsevaid spordiklubisid, -seltse ja -ühendusi spordiliikumise edendamiseks ning tegevuse koordineerimiseks. Spordiliit korraldab koostöös spordiklubidega maakonna täiskasvanute meistri- ja karikavõistlusi. Teeb koostööd Koolispordi Liiduga, Võrumaa Arenduskeskuse, maakonna omavalitsuste, spordiklubide ja kõigi teiste tervist edendavate organisatsioonidega. Aitab viia ellu maakondlikke ühisprojekte (sh Võrumaa Mängude ja sellesse sarja kuuluvate liikumisharrastuse sündmuste turundamine, arendamine, jooksu ja suusasarja korraldamine jm).

Eesti spordiregistri⁴⁶ andmetel on Võru maakonnas 186 spordiobjekti, 78 spordiorganisatsiooni, 12 spordikooli (Helios Võru Jalgpallikool, Huvikool Judokeskus, Huvikool Tulevikutähed, SK ProFit Võru Huvikeskus, Spordiklubi Byakko, Spordiühing Ekstreempark, Võru Judokeskus, Võru Korvpallikool, Võru Spordikool, Võru Sulgpalliklubi Sulgpallikool, Võru Tantsukeskus, Võrumaa Malekool) ja 3 473 spordialade harrastajat.

Võrus asub spordikeskus, kus asuvad kergejõustikumaneež, sportmängude väljakud, judo- ja jõusaal. Võru linnas asub Eestis ainulaadne betoonist skatepark. Maakonna ainuke siseskatepark asub Vastseliinas. Harrastajate suureks sooviks on, et ka Võru linna loodaks uus siseskatepark. Maakonnas on nelja rajaga 25 meetrine siseujula Väimelas ja Värskas Veekeskuse 25 m ujula Värskas ning 7 täismõõtmega staadionit. Võru maakonnas on suusakeskused Haanjas (seal on ainsana maakonnas võimalik läbi viia ka rahvusvahelisi võistlusi), Kubijal, Värskas ja Vastseliinas. Lisaks on Vastseliinas ja Haanjas laskesuusatiirud ning Andsumäel renoveeritud rajakattega suusahüppetrampliin. Sõmerpalus asub rahvusvahelistele nõuetele vastav staadionikrossirada. Täismõõtmega võimlad asuvad Kääpa, Puiga ja Rõuge

⁴⁴ www.hm.ee/et/tegevused/noortevaldkond

⁴⁵ www.vorumaaspordiliit.ee

⁴⁶ www.spordiregister.ee

Põhikoolis, Varstu ja Parksepa Keskkoolis. Normaalmõõtmatega võimlad on Võru Spordikoolis, Võru Kreutzwaldi Koolis, Vastseliina, Värska ja Antsla gümnaasiumis ning Kuldre, Osula ja Sõmerpalu Põhikoolis. Maakonnas on kaks siselasketiiru Antslas ja Vastseliinas.

Maakonnas on soodsad tingimused orienteerumisega tegelemiseks – koostatud on orienteerumiskaardid ja olemas on MOBO rajad (mobiilne orienteerumine).

Seega on sportimiseks vajalik tehniline infrastruktuur maakonnas olemas.

Omavalitsused vajavad uusi palliplatse, terviseradu ja välijõusaale. Murekohaks on olemasoleva spordivarustuse vananemine.

5.3. Kultuur ja omapära

Antsla vallas tegutseb ühendasutusena Antsla Valla Kultuurikeskus (Antsla linn), mille tegutsemiskohaks on Antsla kultuurikeskus, Uue-Antsla rahvamaja ja Tsooru rahvamaja. Renoveerimisjärgus on Linda rahvamaja kus viimasel 3 aastal pole tegevusi läbi viidud. Lisaks korraldatakse kultuuri ka 2 seltsimajas (Kaika külas, Urvaste külas).

Vallas on 4 raamatukogu: (Antsla linnaraamatukogu ning Kuldre, Kobela ja Tsooru. Urvastes asub Kuldre raamatukogu laenutuspunkt.

Olulisematest kultuurisündmustest toimuvad Antsla vallas Urbanipäeva laat, Karula kihelkonna pillilaager, Meistrite Päev, Hauka Laat, Urvaste Kihelkonna päevad, Antsla piirkonna laste laulu- ja tantsupidu, Tantsuselts Pärliline tänukontsert, Hauka Rock bändilaager, Vanaaja jaanituli, Tsooru mälumänguturniir, Antsla Acoustic jne.

Eraldiseisvate ettevõtetena tegutsevad Antsla vallas ka SA Pokumaa, Laste Liikluslinn, Ähijärve külastuskeskus jt.

Rõuge vallas tegutseb 4 rahvamaja (Rõuge, Mõniste, Haanja, Ruusmäe) ja 2 kultuurikeskust (Varstu, Misso).

Vallarahvale pakuvad oma teenuseid avalikud raamatukogud Rõuges, Missos, Viitinas, Nursis, Sännas, Varstus, Kuutsil, Mõnistes, Haanjas, Ruusmäel ja Luutsnikul.

Mõnistes asub Mõniste Talurahvamuseum, mis on Võru Instituudi muuseumiosakonna osa.

Olulisematest kultuurisündmustest toimuvad Rõuge vallas Aigu om festival, Plaani käsitsi heinaniitmise võistlus, Suure-Munamäe vaatetorni sünnipäev, Rõuge muinaspäev, Kalapüügivõistlus „Viitina Kuurits“, Rõuge Priitahtlike Pritsumeeste Käräja, Rogosi mõisa sügislaat, Munamäe-Võru maastikujooks, Haanja Maraton jne.

Setomaa valla suurim hallatav kultuuriasutus on Värska Kultuurikeskus. Kultuurisündmuse saab läbi viia ka Lüübnitsa ja Obinitsa Külakeskustes, Luhamaa külamajas, Mikitamäe ja Meremäe teeninduspunktides ning Värska, Meremäe ja Mikitamäe kooli ruumides.

Setomaa valla raamatukogud asuvad Värskas, Saatses, Meremäel, Obinitsas ja Mikitamäel.

Setomaa Muuseumide koosseisu kuuluvad Värska Talumuuseum, Kindral Reegi maja, Saatse ja Obinitsa Muuseum, Luikjärve Talu ja Seto Tsäimaja.

Setomaa valla suurimaks mainesündmuseks on Seto Kuningriik. Iga-aastaselt korraldab vald ka Lüübnitsa sibula- ja kalalaata. Iga kolme aasta tagant toimub Seto Tantsupidu ja järgneval aastal Seto Leelopäev, mis samuti toimub iga kolme aasta tagant. Tähtsündmuseks on Seto

Folk festival, kus arhailist ja ehedat seto kultuuri saab kogeda kõigi meeltega. Suursündmusteks on ka Sõirapäev, Seto Jaanituli, Ostrova Festival, Seto Kostipäiv, Treski muusika- ja inspiratsioonifestival ja Treski Küüni kontserdid.

Võru vallas tegutseb 5 kultuurimaja/rahvamaja: Lasva Rahvamaja, Orava Kultuurimaja, Parksepa Rahvamaja, Puiga Rahvamaja ja Vastseliina Rahvamaja. Parksepa ja Puiga rahvamajad asuvad koolidega samas majas ja kasutavad tegutsemiseks kooli ruume ja saali. Lisaks on Võru vallas mitmed väiksemad külamajad, milles tegutsevad MTÜd pakuvad kohalikele elanikele erinevaid võimalusi huvitegevuste ja koolituste läbiviimiseks nt Navi seltsimaja, Kungla seltsimaja, Loosi seltsimaja, Tsolgo rahvamaja. Endise Sõmerpalu Põhikooli hoone baasil tegutseb SA Sõmerpalu Teenuskeskus, mille üheks ülesandeks on vaba aja tegevuste pakkumine. Valla huviringide tegevused toimuvad ka Roosu talu vabaajakeskuses.

Võru vallas koordineerib raamatukoguteenuse osutamist Võru Vallaraamatukogu, mis asub Parksepas. Haruraamatukogud asuvad Kirepis, Kääpal, Lasval, Osulas, Oraval, Puigal, Sõmerpalus, Tsolgos, Vastseliinas ja Vana-Vastseliinas. Lisaks on Hanikase ja Otsa teeninduspunktid. Raamatute laenutuskastid on Parksepas ja Vastseliinas.

Võru valla territooriumile jääb Vastseliina Piiskopilinnus, mille tegevust juhib valla poolt hallatav sihtasutus. Omanäoliseks Võru vallas paiknevaks objektiks on SA Piusa juhitud Piusa külastuskeskus. Vallas asub veel August Teppo Lõõtsamuuseum (eramuseum), mis paikneb Loosu külas pillimeistri kodutalu 19. sajandist pärit rehehoones.

Võru vallas korraldatakse kümneid traditsioonilisi sündmusi, neist suurimateks on Lindora laat, Mihklilaat Sulbis, Vastseliina Maarahva Laat, kus on tuhandeid külastajaid. Traditsioonilisteks üritusteks on kujunenud ka nt Lasva järvmuusika kontsert, tulede öö Vastseliina piiskopilinnuses ja üritustesari „Viis Võru valla päeva“.

Võru linna keskseks kultuuriasutuseks on Sihtasutus Võru Kannel, mis on kujunenud oma sisult ja vormilt maakondlikuks kultuurikeskuseks. Kandles tegutsevad maakonna tippkollektiivid. Koorimuusika vallas tegutsevad Kandles segakoor Hilaro, segakoor Tervis, naiskoor Tempera, Võru Naiskoor, Võru Meeskoor. Tegutseb Võru Puhkpilliorkester. Võru maakonna tunnustatud rahvatantsurühmades tegutseb Kandles segarühm Hopser, segarühm Kannel, naisrahtatantsurühmad Kabujalakesed, Tsõõr ja Viire. Kõik rahvakultuurikollektiivid saavad Kandlest tasuta proovi ja esinemisruumid ning linna toetuse kaudu ka juhendajate tasud ja ürituste korraldamise summad. Kandle ruume kasutavad ka paljud uuenduslikud tantsukollektiivid võimlemisklubi Sirutus ja Võru Tantsukool. Tegutsevad ka mitmed tantsuklubid, kus viljeldakse tänava-, modern-, kõhu- ja breiktantsu.

Võru Kandles tegutseb maakonna ainus regulaarselt toimiv kino, mis on ühtlasi nelja Eesti kino seas Europa Cinemas võrgustiku liige. Aastas näidatakse vähemalt 200 erinevat filmi, toimub enam kui 1100 kinoseanssi.

Kannel on tunnustatud teatri ja kontserdipaik. Kuna hoone omab ainsa asutusena maakonnas suurepärase akustikaga ja spetsiaalselt nendeks tegevusteks kohaldatud kontserdi ja teatrisaali, kus aastas toimub üle 60. teatrietenduse, üle 70. kontserdi.

Kannel ruumides tegutseb non-profit Võru Linnagalerii, kus eksponeeritakse aastas vähemalt 20 kõrgetasemelist näitust.

Kandles toimuvad ka maakondliku ja vabariikliku tähtsusega konverentsid ning suurüritused. Muusikasündmuste eesotsas on vabariiklikult tunnustatud Võru Vaskpillipäevad ja Ed. Tamme

nimeline puhkpillifestival ning bassifestival Eesti Bassioaas. Kannel korraldab ka Võru Linnapäevi ja Võru Lastefestivali.

Tähtsat kohta kultuuri vallas omab ka Võru Muusikakool, kuhu on koondunud maakonna muusikaõppe tuumik. Siin tegutseb tunnustatud Võru Muusikakooli Sümfonjettorkester. Muusikakool korraldab Võru Klaverifestival ja Võru Akordionimuusika päevi

Võrus tegutseb Võrumaa Keskraamatukogu. Võrumaa Keskraamatukogu näol on tegemist maakonnaraamatukoguga, kus asub ka lasteraamatukogu. Raamatukogus korraldatakse regulaarselt näitusi. III korrusel on 34-kohaline lugemissaal koos kojulaenutusega. Konverentsisaalis on võimalik vaadata näitusi ja osaleda loengutel, raamatuesitlustel jt sündmustel.

Võru linnas tegutseb kaks muuseumi – Vana-Võrumaa Kultuurikoda (Võrumaa Muuseum) ja Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum (Võru Instituudi muuseumid). Olulise koha kunstiettevõtluses on pikaajalise tööga saavutanud Avatud Ateljee. Aina enam on ennat avanud *Liiva-ATE*, loomemaja Võru linnas, mis ühendab nii ühiste tööruumide kui ka erinevate sündmuste näol omavahel Kagu-Eesti kunsti- ja kultuuriinimesi.

Maakonna kultuurielu ilmestavatest suurüritustest toimub Võrus traditsiooniliselt juuli teisel nädalavahetusel Võru pärimustantsu Festival ja juuli viimasel nädalavahetusel Võru lastefestivali ning augustikuu lõpus traditsioonilised Võru linna päevad.

Piirkonna eripärad

Võru maakonna eripäraks on võru ning seto keele ja kultuuriruumi olemasolu.

Ajalooline Võrumaa koosneb kaheksast osast: Karula, Hargla, Urvaste, Rõuge, Kanepi, Põlva, Räpina ja Vastseliina kihelkonnast. Need kihelkonnad on põlised võru keele alad. Nii hõlmab ajalooline Võrumaa praeguste Võru, Põlva, Valga ja Tartu maakondade osi, samuti osi Põhja-Lätis. Võrumaa kultuuriruum on seotud inimestega ja nende mõttemaailmaga. See on määratud inimestega, kes ise kannavad võru keelt ja kultuuri, aga ka nendega, kes selle vastu huvi tunnevad, olemata ise keele ja kultuuri kandjad. Vana-Võrumaa põlise rahvakultuuri kujunemisel mängisid olulist rolli kaugus ja sidemed idapoolsete aladega, kuid erinevalt Eesti muudest piirkondadest on põliskultuur säilinud suhteliselt elujõulisena.

Setomaa koosneb 12 eri piirkonnast ehk nulgast. Osa setode alasid jääb Venemaa poolele.

Võru maakonna omavalitsustes räägitakse suuremal või vähemal määral võru ja seto keelt. Võru keel on vana Lõuna-Eesti hõimukeele üks järeltulija ja suhteliselt laialt kasutatav vaatamata sellele, et Eestis seda ametlikult eraldi keeleks ei tunnistata. Võrukesed ei pea ennat rahvusvähemuseks, küll aga keelevähemuseks. Võru keele aktiivseid ja passiivseid oskajaid on 2011. a rahvaloenduse andmetel umbes 70 000. Seto keel on samuti vana Lõuna-Eesti hõimukeele üks järeltulija, mille oskajaid on üle Eesti 12 000. Erinevalt võrokestest peavad setod end eraldi rahvaks ja eristuvad ka kultuuriliselt (õigeusk, leelo, rahvariided jm).

Piirkonna eripäraks ongi võru ja seto keele kõnelemine, mis on ka elanike identiteedi peamiseks aluseks. Peale selle arvestab piirkonna maarahvas paljuskki veel külakogukonna arvamuse ja tavade, ka linnas elavatele võrukestele ja setodele on oma suguvõsa küllaltki tähtis. Võrukestel on alles palju iidseid kombeid, nagu näiteks matusekombed (puusse risti lõikamine, kirstu asjade kaasa panemine jms) ja sõirategu. Setod toetavad sügavale juurdunud õigeusklikud tavad. Setodelt on UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja kantud kordumatu laulmistava seto leelo, Vana-Võromaalt on esindusnimekirjas võrokeste elav ja rikkalik suitsusaunakombestik.

Viimasel kümnendil on alguse saanud mitmeid algatusi, mis põhinevad Võrumaa kultuuriruumi juurtel. Tänapäevaks on küllalt laia tuntuse saanud Uma bränd, mis märgib kultuuriruumiüleseid ettevõtmisi. Brändi tekkimise inspiratsiooniallikaks on võrukeelne ajaleht Uma Leht, mis kasutas esimeste hulgas sõna *uma*. Olulisimaks märgilise tähendusega brändiks on Uma Mekk - Võrumaa päritoluga toidu kaubamärk, mille eesmärk on tunnustada Võrumaa põllumeest, ettevõtjat, toidutootjat, iga tublit põlluharimise ja toidulauaga seotud töötajat. Brändi rahastatakse Leader-meetmest.

Uma Mekk märgi ümber on tekkinud ka aktiivne toidutootjate võrgustik, samuti on märk motiveerinud tunnustuse, koolituste ja nõuannetega kohalikke tootjaid ja innustanud uusi tegijaid kasvatama ning tootma. Toiduvõrgustiku tegevusi rahastatakse PATEE programmist. Üheks tuntumaks tegevuseks Uma Mekk brändi raames on saanud Uma Mekk Suurlaat, mis on toimunud igal aastal alates 2010. aastast ning kujunenud tootjate ja külastajate jaoks oluliseks laadaks.

Teiseks suureks ühisürituseks Võrumaa kultuuriruumis on olnud Uma Pido korraldamine. Tegemist on võrukeelse laulu- ja rahvapeoga, mis on toimunud nüüdseks juba viiel korral – 2008, 2010, 2013, 2016 ja 2018 aastal. Peo eesmärgiks on tõmmata tähelepanu Võrumaa kihelkondade keelele ja kultuurile. Uma Pido võib nimetada ka ülemaailmseks võrukeste kokkutulekuks ja selle eesmärk on tugevdada paikkondlikku ühtekuuluvustunnet ja identiteeti võru kultuuri- ja keeleruumis.

Mõlemad suurüritused (Uma Mekk suurlaat ja Uma Pido) on olnud edukad ühissetevõtmised, mis jätkuvad ka tulevikus. Uma Mekk algatuse juures on vedajaks ja toetajaks olnud Võrumaa Partnerluskogu tegevuspiirkond ja selle organisatsioon. Uma Pido on toimunud Võru Seltsi ja Võru Instituudi eestvedamisel, Võrumaa Partnerluskogu on olnud toetajaks.

Võro Instituut

Võrumaa keele ja kultuuriruumi piirkondliku eripära ja ühtsuse toetajate ning hoidjatena toimetavad Võro Instituut ja MTÜ Võro Selts VKKF.

Võro Instituut on 1995. aastal Kultuuriministeeriumi juurde loodud teadus- ja arendusasutus. Instituudi tegevuse põhieesmärk on edendada teadus- ja arendustegevust eelkõige ajaloolisele Võrumaale eriomastes küsimustes, keskendudes keelelise ja kultuurilise eripära uurimisele ja säilitamisele. Uuritakse nii võru keelt ennast kui ka kultuuriprotsessi ja identiteeti. Tulemuseks on keele elavas kasutuses püsimist toetavad abinõud (sõnaraamatute, uurimuslike raamatute ja ilukirjanduse väljaandmine, grammatika koostamine, õppemetoodikate ja õppematerjalide koostamine ja väljaandmine, tõlkemasina ja kõnesüntesaatori loomine, kohanimekorraldus jm, võrukeelsete sündmuste jm korraldamine). Instituut koordineerib lasteaedades ja koolides võrukeelse õppe edendamist, uurib koha- ja isikunimesid, võrukeelset kirjandust ning rahvaluulet, korraldab konkursse, võru keele nädalat ja Uma Pido, on koondanud käsitöölisi võrgustikku, tegeleb koostöö edendamise ning infovahetusega.

Instituudi koosseisu kuuluvad Mõniste Talurahvamuseum, Vana-Võrumaa kultuurikoda, Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuseum ja Põlva Talurahvamuseum. Võro Instituut majandab ka Vana-Võrumaa e-poodi, mille eesmärgiks on pakkuda Vana-Võrumaa käsitöömeistrite tehtud tarbe- ja iluasju, mis kannavad endas nii Võrumaa loodust kui mustreid, võrokese mõtteviisi ja kuraasi, alalhoidlikkust ning praktilisust; samuti saab sealt soetada võrukeelseid raamatuid ja plaate.

Võro Instituut plaanib ka edaspidi olla Vana-Võrumaa piirkonna kultuurilise eripära kompetentsikeskuseks.

MTÜ Võro Selts VKKF

MTÜ Võro Selts VKKF tegutseb samuti võru keele ja kultuuri elujõu säilimise nimel. Seltsi vastutusel on raamatkalendri "Võro-Seto tähtraamat" väljaandmine, Uma Pido korraldamine, suitsusaunaga seotud tegevuste koordineerimine, võrukeelsete raadiouudiste sisselugemise korraldamine, Kaika suveülikooli matkapäeva ja teiste ürituste korraldamine või neile kaasaaitamine. Varem oli seltsi vastutusel ka Uma Lehe väljaandmine, kuid see on liikunud SA Kultuurileht alla.

Seto Instituut

Võru maakonnas on esindatud seto kultuuriruum, mille uurimise ja säilitamisega tegeleb Seto Instituut. Sihtasutus Seto Instituut on 2010. aasta kevadel loodud organisatsioon, mille ülesandeks on koordineerida ja edendada Setomaa ja seto kultuuri alast teadustööd ning tutvustada teadustööde tulemusi laiemale avalikkusele. Seto Instituut annab alates 2013. aastast välja raamatusarja "Seto kirävara" ning korraldab Setomaa ajalehe tellimist (lehte annab välja Setomaa Liit). Instituut korraldab teadusteemalisi üritusi ja seto kultuuri alast õpet tehes koostööd teiste Setomaa asutuste ja inimestega. Osaleb projektides, mille eesmärgiks on omakultuuri ja keeleruumi arendamine. Organisatsiooni väljakutseks on püsirahastuse puudumine, millest tulenevalt toimuvad tegevused suures osas projektipõhiselt.

Setomaa organisatsioonid

Setomaa arengu seisukohalt on oluline **MTÜ Setomaa Liit**. Setomaa Liidu liikmed on Setomaa vald ja MTÜ Seto Kongressi Tugiühing.

Setomaa Liidu eesmärk on:

- Seto etnilise kultuuri säilitamine, edendamine ja tutvustamine, kultuuripärandi väärtustamine;
- Setomaa sotsiaalse ja majandusliku arengu toetamine ning ühiskondliku heaolu parendamine;
- Setomaa elukeskkonna väärtustamine, õppimis- ja ettevõtlusvõimaluste arendamine;
- Setomaa elanike ühishuvide esindamine ja kaitsmine kõigis eluvaldkondades, sellealase koostöö arendamine.

Seto Kongress on Setomaa ja seto rahva esinduskogu. Seto Kongress arutab probleeme ja langetab otsuseid, mis puudutavad Setomaa kultuurilist, majanduslikku ja poliitilist arengut. Seto Kongress toimub korraliselt iga kolme aasta tagant.

Seto Kongressi Tugiühing on Seto Kongressi eesmärgi ja otsuseid ning otsuste täideviimist toetav vabatahtlik ühendus. Ühingu tegevuse põhieesmärk on seto rahva kestmajäämine ning Setomaa loodusliku, kultuurilise, sotsiaalse ja majandusliku keskkonna hoidmine ja parandamine.

Seto kuninga Peko maapealne asemik on **ülemsootska**, kes valitakse iga aasta toimuval Seto Kuningriigi päeval.

MTÜ Taarka Pärimusteatri põhieesmärk on läbi pärimusteatri hoida ja arendada seto kultuuri ning oma tegevusega rikastada kogu Lõuna-Eesti kultuuriruumi.

MTÜ Seto Käsitöö Kogo, mille eesmärk on seto traditsioonilisel käsitööl põhineva ettevõtluse arendamine seto käsitöötraditsiooni järjepidevuse ja säilitamise kaudu.

MTÜ Seto Küük on eraisikuid ja ettevõtteid ühendav organisatsioon, mille eesmärk on Setomaa toiduvaldkonna ettevõtluskeskkonna arendamine, seto toidu maine kujundamine ning konkurentsivõime tõstmine.

Originaalne on ka **Seto Külavüü** - soovituslik turismimarsruut koos piirkonna huvipakkuvate peatuskohtadega.

MTÜ Seto Kuningriigi Kroonikogo annab välja kvaliteedimärki Seto Kimmäs, mis on toote/teenuse kvaliteedimärk, mille kasutamise õigus antakse konkreetse toote või teenuse jaoks, millele seda taotletakse. Kvaliteedimärgiga Seto Kimmäs saab tähistada Setomaa kultuurile omaseid tooteid ja teenuseid.

Setomaa arengut toetavad Setomaa kultuuriprogramm, Setomaa arengu programm, Noored Setomaale ja Kagu-Eesti spetsialisti toetusskeem.

Muinsusväärtused

Võru maakonnas on kultuurimälestiste registri andmetel 2008 mälestist. Kultuuripärandi ja kultuuriväärtusliku keskkonna väärtustamise ja säilitamisega tegeleb Muinsuskaitseamet. Võru maakonnas on Muinsuskaitseametil oma esindus. Üleriigiliselt on olulised programmid olnud „Pühakodade säilitamine ja areng“ ja „Looduslikud pühapaigad“. Võru maakonnas on jätkuv vajadus mõlema suunaga tegelemiseks. Maakonna arhitektuuri-, ajaloo-, tehnika-, kunsti- ja arheoloogiamälestiste säilimine ja areng on valdkonna üldiseks eesmärgiks.

Arendustegevuste seisukohalt on olulised järgmised eesmärgid:

- kogukonnale ideede andmine võru ja seto keele kasutusvõimalusteks;
- paikkonna põliste kultuuritavade enam nähtavale toomine;
- Vana-Võrumaa ja Setomaa kultuuripärandi võimaluste (keel, kombestik) kasutamine piirkonna mainekujundusel ja ettevõtluses: mainekujundusürituste initsieerimine, kultuuripärandi nähtuste tutvustamine ja esitlemine eri vormides (tekstiline tutvustamine, visualiseerimine);
- koostöös võro- ja seto loomeinimestega (muusikud, kirjanikud, kunstnikud, näitlejad) võru kultuuri pidev propageerimine;
- võro- ja setokeelsete keskkondade loomine ennekõike lastele ja noortele: lasteaias keelepessad, koolides keele-kultuuri õpe, lastelaagrite korraldamine koostöös kogukonna organisatsioonidega, keelekohvikud, kultuuri- ja keelenädalad, vestlus- ja kultuuriõhtud, maakondlikul laulu- ja tantsupeol võro ja seto keele kasutamine, traditsiooniliste pärimustantsude elushoidmine, võro – ja setokeelsete arvutimängude, multifilmide, videoklippide jm virtuaalse sisu loomine;
- koostöö ja infovahetuse korraldamine nii toimuva kui kavandatava osas: infolist Ummamuudu, võrokõisi tsõõriklaud, vedosnike koosolek, oluliste teemade aruteluks, meediasse uudiste koostamine ja edastamine (võrukeelsed raadiouudised, koostöö ERR Võru maakonna korrespondendiga, info kohalikesse ajalehtedesse, sh Uma Lehte).

5.4. Peamised kodanikuühiskonna, eripära-, kultuuri- ja spordivaldkonna analüüsist tulenevad järeldused

Alljärgnevalt on kokkuvõtvalt välja toodud peamised kodanikuühiskonna, eripärade, kultuuri- ja spordivaldkonna analüüsist tulenevad järeldused Võru maakonna osas, tuginedes eelnevalt välja toodud statistilistele andmetele.

Kodanikuühenduste arv on järjepidevalt kasvanud. Maakonna keskmine kolmanda sektori organisatsioonide koguarv 1 000 elaniku kohta on võrdne Eesti keskmisega. Mittetulundussektori arenguid võib üldjoontes lugeda positiivseteks. Organisatsioonide omavahelist koostööd võib lugeda heaks, mõnes valdkonnas on aga eestvedajatest puudus.

Kõigis maakonna omavalitsustes on olemas seltsi- või rahvamajad, samuti tegutsevad neis mitmesugused külaseltsid. Seega on enamjaolt hoonete näol loodud ka võimalused tegevuste läbiviimiseks. Väljakutseks on seltside võimekuse kasvatamine ning seeläbi nende majandusliku toimetuleku suurendamine. See on oluline, kuna ka omavalitsuste tugi sektorile ei ole enamasti suurenev.

Positiivseks võib lugeda noortekeskuste ja -tubade head kaetust üle maakonna. Keskused on olulised pakkumaks noortele kooli- ja huviringidevälist vaba aja veetmise võimalust. Samuti on noortekeskustel sageli võimalus kohaliku elu arendamisel erinevate projektide kaudu kaasa rääkida. Väljakutseks on mitmekesiste vaba aja veetmise võimaluste edasine arendamine, samuti on puudus poistele suunatud huviringidest ja tegevustest täisealistele noortele.

Võru maakonnas on suhteliselt hästi välja arendatud spordirajatiste taristu, samuti pakub mitmekesine maastik võimalust tegeleda erinevate spordialadega ja aktiivse liikumisega. Arendamist vajab sporditöötajate omavaheline koostöö. Kohati on probleemiks aga spordirajatiste vähesus ja halb seisukord. Omavalitsused vajavad uusi palliplatse, terviseradu ja välijõusaale. Murekohaks on olemasoleva spordivarustuse vananemine. Vajalikud on investeringud olemasolevate spordirajatiste parendamiseks ning uute rajamiseks.

Võro ja seto kultuur on elujõulised. Peamisteks piirkonna kultuuri uurijaks, ühtsuse ja eripära toetajaks on Võro ja Seto Instituudid. Väljakutsed on seotud võro ning seto kultuuri, sh keele sagedasema kasutamisega igapäevaelus.

Piirkonna peamiste tugevustena on võimalik välja tuua kultuuriline eripära ning mitmekesisus. Samuti on oluline eestvedajate ning tuntust koguvate brändide olemasolu, mis aitavad maakonda laiemalt tutvustada. Tähtis on ka mitmete traditsiooniliste suurürituste korraldamine aastast aastasse.

Olemasolevat olukorda ja võimalusi arvesse võttes saab kultuuri ja eripära fookusesse tõsta omanäoliste võro ja seto kultuuride säilitamise, arendamise ja tutvustamise, tootebrändide edasise arendamise ja levitamise ning aastaringsete kultuuri- ja spordiürituste korraldamise. Samuti on oluline noortele mitmekesiste arenguvõimaluste loomine ja kogukondlike koostöövõrgustike arendamine.

6. TARISTU JA KESKKOND

6.1. Ühendused

Võru maakonda läbivad Eesti pikim – Tallinn–Tartu–Võru–Luhamaa maantee, Riia-Pihkva maantee ning Riia-Sankt Peterburg raudtee. Tartu Lennujaam asub Võrust vaid 63 km kaugusel. Võru maakonnas Koidulas ja Luhamaal asuvad Eesti-Vene piiripunktid, lisaks asub jalakäijate piiripunkt Saatses. Riia asub Võrust u 225 km kaugusel. Kõik need võimalused tagavad kiire ühenduse nii Eesti oluliste keskustega kui ka piirinaabritega.

Maakonda katab Kagu-Eestile omane tihe teedevõrk, mis on suures osas kruusakattega. Riigimaanteed on heas seisukorras. Võru maakonnas on riigimaanteed kokku 1255 km, millest põhimaanteed moodustavad 71 km, tugimaanteed 120 km ja kõrvalmaanteed 1062 km. Riigimaanteed võrgust on tolmuva kattega 54%. Kohalike teid on 1598 km, millest kattega teid on üksnes 10,8%.⁴⁷

Rahvusvahelised maanteed ja raudtee on loonud head eeldused transpordi- ja logistikasektori arenguks. Maakonda läbib lääne-ida suunas Valga-Võru-Petseri raudtee, mille tehniline seisukord on rahuldav. Kauba laadimine toimub Võru ja Antsla raudteejaamades, kusjuures laadimismaht on näidanud kasvutrendi (puit).

Koidula raudteejaamast saab hommikul rongiga Tallinnasse ja õhtul saabub ka rong Koidulasse. Eesmärk on avada reisirongiliiklus Koidula-Valga.

Tallinn-Tartu-Luhamaa maanteed pidi on ühendus (sh ühistranspordiühendus) pealinnaga küll hea, kuid maanteest eemale jäävates piirkondades suureneb ajaline distant. Samuti puuduvad raudtee otseühendused. Potentsiaaliks on reisirongiliikluse taastamine Valga-Võru-Petseri raudteel, mis parandaks ühendust maakonnakeskuse vahel ning looks ühendusvõimalused ka suuremate keskustega.⁴⁸

Seega võib tõdeda, et üldiselt on transpordiga seotud eeldused maakonna, sh ettevõtluse arenguks head. Probleemiks on kruusakattega teede väga suur osakaal (riigimaanteedest u 50% ja kohalikest teedest u 90%). Tegeleda tuleb kohalike omavalitsuste omandis olevate teedega, samuti ligipääsudega potentsiaalsetele ettevõtlusaladele. Ettevõtluse arendamise seisukohalt on oluline Riia-Pihkva maantee rekonstrueerimine.

Maakonda läbib rahvusvaheline jalgrattamarsruut Tour de LatEst. Kohalikud piirkondlikud rattamarsruudid kannavad Võrumaa omapärase lähtuvalt rattatsõõride nime. Selliseid rattatsõõre on kaheksa ja need kulgevad Haanja, Vastseliina, Meremäe ja Misso valdade väikese liiklusintensiivsusega teedel. Lisaks on RMK poolt rajatud ja hallatavad Karula rahvusparki jalgrattamarsruudid, mis ulatuvad osaliselt ka Valga maakonda.

Kergliiklusteed ühendavad kohalikke tõmbekeskusi ja suuremaid asulaid nende tagamaaga. Enamus kergliiklusteede lõike on rajatud pärast teemaplaneeringu „Võrumaa jalgrattateede esimene etapp“ jõustumist.

Võru maakonnas asub lennuväli Rõuge vallas Varstu aleviku lähedal. Lennuväli on asfaltkattega ning endise Varstu valla üldplaneering näeb ette lennuraja pikendamist. Lennuväli asub ka Antsla vallas Lusti külas. Lennuvälju nähakse eelkõige maakondlikke vajadusi teenindavate hobilennuväljadena, mis võimaldavad elavdada piirkonna majandust.⁴⁹

Võru maakonna ühistranspordivõrgu moodustavad busside maakonnaliinid, vallaliinid, kaugliinid ja rahvusvahelised liinid. Erandina Kagu-Eestis puudub Võru maakonnas reisirongiliiklus. Alustatud on kohalike omavalitsuste poolt korraldatud bussiliinide liitmisega maakondlikku liinivõrku, eelkõige õpilasveo osas. Toimivad üksikud maakonna tasandil

⁴⁷ Statistikaamet, 2022

⁴⁸ www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+

⁴⁹ www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+

korraldatud nõudeliinid, mis valdavalt on kohaliku kogukonna algatusel käiku pandud. Bussiliinide korraldus on maakonnakeskuse põhine, st liinid algavad ja lõpevad üldjuhul (80% liinide koguarvust) Võru linnas. Liinivõrgu terviklikku uuendamist maakonnaülese vastava kava alusel Võru maakonnas teadaolevalt toimunud ei ole, täiendused ühistranspordikorralduses toimuvad vajaduse ja võimaluste põhiselt jooksvalt.⁵⁰

Põlva- ja Võru maakonna omavalitsused on üheskoos loonud MTÜ Kagu Ühistranspordikeskuse⁵¹, mille Transpordiamet on volitanud korraldama avalikku liinivedu Põlva- ja Võru maakonnas.

Võru maakonna ühistranspordi korraldamisel tuleb aluseks võtta maakonnaplaneeringuga kavandatud keskuste võrgustik, mis seoks toimepiirkonnad siseselt ja omavahel võimalikult hästi. Võru maakonna rahvastik on prognoosi järgi kahanev, mis perspektiivis muudab keeruliseks teenuste tagamise ja töökohtade hoidmise maapiirkondades. Ühistranspordil on seetõttu oluline roll toimepiirkondade sidustamisel. Kahaneva ja hajusa asustuse puhul on otstarbekas keskenduda mitte tavapärasele fikseeritud liinikorraldusele, vaid pigem paindlikule nõudetranspordile ning paindlikele teenuslahendustele, mis vähendaks sõltuvust hetkel vaid suuremates keskustes asuvatest teenustest.⁵²

Maakonna peamiseks tugevusteks on optimaalne teedevõrk, Pihkva-Riia ja Tallinn–Tartu–Võru–Luhamaa maantee olemasolu. Positiivne on ka jala ja rattaga liikumise populaarsuse kasv. Arvestades aga üha kasvavat huvi, on kergteede edasine arendamine aktuaalne.

Nõrkustena saab välja tuua kiire internetiühenduse vähesus, mobiilside halb kvaliteet või puudumine mõnes piirkonnas, elektrivõrgu halb seisukord ning sellega liitumise kõrged tasud. Samuti on probleemiks kergliiklusteede sidususe ja terviklikkuse puudumine maakonna piires. Koolide ümbruses ja teenuskeskuste lähedal puudub paljudes kohtades võimalus ohutult liigelda. Sageli tuleb kergliiklejatel kasutada suure liikluskoormusega (maan)teid.

Võimaluseks on ka raudteeühenduse taastamine kaubavedudeks ja reisijateveoks, mis suurendaks ligipääsetavust piirkonnale.

Kergliikluse edendamise seisukohalt on võimaluseks struktuurivahendite kasutamine võrgustiku terviklikkuse ja liiklusohutuse suurendamiseks. Kergteede arendamine edendab ühtlasi keskkonnasäästlikkust ning tervislikke eluviise.

Ohtudena on võimalik defineerida rahaliste vahendite vähenemist teede korrashoiuks, samuti ühistranspordi toetuse vähenemist.

6.2. Keskkond

Kasvuhoonegaaside heitkogused

Võru maakonna kliima- ja energiakava andmetel oli 2019. aastal Võru maakonna kasvuhoonegaaside heitkogus 234 CO₂ ekv kt, seejuures suurim kogus - pea pool maakonna kogu heitkogusest - pärines Võru vallast (128,96 CO₂ ekv kt) ning väikseim kogus Setomaa vallast (16,13 CO₂ ekv kt).

Võru maakonna KHG heitkogustest pärineb suurim osa põllumajandusest (28% – 65,2 CO₂ ekv kt), sellele järgnevad tööstuslikud protsessid ja toodete kasutamine (25% – 58 CO₂ ekv kt), energeetika (21% – 50,27 CO₂ ekv kt), transport (20% – 46,42 CO₂ ekv kt), energiatööstus (6% – 13,91 CO₂ ekv kt) ning jäätmemajandus (<1% – 0,21 CO₂ ekv kt).

⁵⁰ www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+

⁵¹ www.kagu.ytk.ee

⁵² www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+, alajaotus „Ühistransport“

Võru maakonna põllumajandusettevõtted on nt Kuldre Piim OÜ, Sänna Põllumees OÜ, Valio Eesti AS Võru Juustutööstus jt. Samuti toimetab maakonnas palju mahepõllumajandusega tegelevaid ettevõtteid.

Energiamajandus

Võru maakonna energiatarbimine on kokku⁵³ 770 GWh, millest ise toodetakse 405 GWh, sellest enamuses maakonnas tarbitav soojusenergia, ja 65 MWh hüdroelektrienergiat. Mootorikütuseid maakonnas ei toodeta.

Maakonnas toodetakse puitkütuseid (hakkepuut) koguses 611 GWh, millest kohapeal toodetakse 344 GWh soojusenergiat, ja ülejäänud 267 GWh ulatuses puitkütuseid viiakse maakonnast välja.

Võru maakonna kogu energiatarbimisest 46% ehk 356 GWh moodustab taastuvatest allikatest toodetud energia. Eesti vastav näitaja on 19,5% – mis on ka mõistetav, sest Võru maakonnas on metsa ja puidutööstus hästi välja arenenud.

Võru maakonna reaalselt tehniliselt kättesaadava ja kasutuselevõetava biomassi ressursi tarbimisväärtuseks on 840 GWh, selle lisandub veel päikeseenergia kasutamise võimalus, kus ühel hektaril tavakasutusest väljasoleval maal võib toota 90-200 MWh elektrienergiat aastas.

Võru maakonna pindalast moodustab metsamaa 123 000 ha ehk ligikaudu 53,4%. Võru maakonna metsades oleva biomassi koguseks on Keskkonnateabe keskuse andmetel hinnatud 29 384 000 m³ puitu ehk keskmiselt 238,9 m³/ha (2017). Võru maakonna metsade aastane juurdekasv on keskmiselt 762 600 m³.⁵⁴

2020. aastal teostatud raiete maht oli Eesti Statistikaameti andmetel 1 078 462 m³ ja kogupindala 13 193 ha.⁵⁵ Ametliku statistika kohane raieaht juba ületab iga-aastast juurdekasvu. Reaalne juurdekasv, mida saab kasutada, on veelgi väiksem, sest osa metsast on kaitsealune mets.

Arvestades ressursist maha muundamise kaod ja juurde teiste potentsiaalsete taastuvate allikate kasutuspotentsiaali, võib Võru maakonda pidada potentsiaalselt energeetiliselt iseseisvaks. Metsast saadav energeetiline biomass (küttepuud, raiejäätmed, kännud) ja puidutööstuse jäätmed kataksid (virtuaalselt) ära maakonna soojuse ja elektri tootmiseks vajatava primaarenergia (kütuse) koguse.

Võru maakond suudaks katta kogu oma soojusvajaduse taastuvate energiaallikate abil, samas on elektrienergia ja mootorikütuste tootmine käesoleval hetkel maakonnas peaaegu olematu. Arvestades taastuvate energiaallikate ressursi olemasolu, oleks kindlasti võimalik toota maakonnas nii elektrienergiat kui ka mootorikütuseid nende baasil märksa rohkem.

Võru maakonna suurimad elektrienergia tarbijad on Võru linnas ja lähiumbruses. Suurima koormusega piirkonnaalajaamad asuvad Võru linnas (Võru ja Soo), väikseima koormusega piirkonnaalajaamad on Ruusmäel, Lepassaares ja Rõuges (nimetatud alajaamades on veel vaba võimsust suurliitumiste jaoks). Elektrilevi 2030. aasta koormusproгноosi järgi on oodata 6-7% koormuse kasvu Võru piirkonnaalajaamas, mujal olulist koormuse kasvu ette pole näha. Koormuste kasv maakonnas sõltub majanduse arengust ja uute suurtarbijate lisandumisest. Hajaasustusega piirkonnas jäävad valdavalt õhuliinid alles, mistõttu tuleb arvestada, et suurtest metsaaladest ja tormidest tingituna jäävad riskid varustuskindlusele püsima. Kuna ca 3% Võru maakonnas asuvates Elektrilevi liitumispunktides tarbimine täielikult puudub, võib tulevikus osutuda otstarbekaks mõnes piirkonnas elektrivõrgu rekonstrueerimise käigus elektrivõrgu mahtu vähendada.

⁵³ www.energiatalgud.ee, Aluseks on „Võru maakonna energiakasutuse ja potentsiaalsete energiaressursside uuring“. Koostaja MTÜ Piiriäärne Energiaarendus, 2012

⁵⁴ www.keskkonnaagentuur.ee, Metsavarude uuring 2017

⁵⁵ www.statistikaamet, 2022

Sidevõrgud

Kiire sideteenuse (lairibaühenduse) jõudmine tarbijani eeldab tehnilise taristu arendamise võimaldamist. Võimaldamaks paindlikke lahendusi teenuste kättesaadavuse osas ja kaugtööd, on vajalik kvaliteetse sideteenuse väljaarendamine keskustest kaugemale jäävates maalistes piirkondades. Seejuures on muuhulgas vajalik lairibaühenduse võrgu laiendamise toetamine turutõrke piirkondades, sealhulgas maapiirkondades, et rajada „viimase miili“ ühendused ja võimaldada igal tarbijal liituda võrguga talutava ühinemistasuga.

Lisaks lairibaühenduste arendamisele on oluline katta maakond kvaliteetse mobiilsidega. Täna sel päeval on maakonnas piirkondi, kus mobiilside kvaliteet on halb või side üldse puudub. Lahenduseks on riigipoolsed toetusmeetmed sideoperaatoritele turutõrkepiirkonnas leviprobleemide lahendamiseks (uued mastid, täiendavad saatjad jms.).

Ühisveevärk ja kanalisatsioon

Põhjavesi on Võru maakonnas üldiselt hästi kaitstud, kohati leidub alasid, kus põhjavesi on keskmiselt kaitstud ning väikestel aladel Meremäe-Obinita ümbruses leidub nõrgalt kaitstud põhjaveega alasid. Nõrgalt kaitstud põhjaveega aladel tuleb soodustada tehnilise taristu tsentraalsete lahenduste rajamist.

Võru maakonnas on kõikides suuremates asulates olemas ühiskanalisatsioon. Heitvee ärajuhtimine toimub läbi puhastusseadmete. Mitmed veetöötusjaamad ja puhastid vajavad rekonstrueerimist. Sama tõsine probleem on ka vee- ja kanalisatsioonitrasside uuendamine, mida tuleks teha paralleelselt koos puhastusseadme ja veetöötusjaamade ehitusega või rekonstrueerimisega. Nii mõnegi uue puhasti mittenõuetekohase töö põhjuseks on amortiseerunud kanalisatsioonitrassid.

AS Võru Vesi tegutseb vee-ettevõttena Võru linnas, Võru vallas, Antsla vallas, Kanepi vallas ja Rõuge vallas (endistes Haanja ja Mõniste valdades).

Võru vallas tegutseb lisaks veel OÜ VAKS (endine Vastseliina vald).

Rõuge vallas on vee-ettevõtjaks lisaks AS-ile Võru Vesi veel OÜ Rõuge Kommunaalteenus.

Setomaa vallas tegutseb 1 vee-ettevõtja OÜ Setomaa Haldus.

Maakonna kohalikud omavalitsused peavad perioodiliselt uuendama ühisveevärgi ja -kanalisatsiooni arendamise kavasid (ÜVK), kuna investeeringud tehakse vastavalt kinnitatud kavale.

Reoveekäitluse suurimateks probleemideks on reoveepuhastites tekkiva liigmuda kogumine ja käitlemine. AS Võru Vesi plaanib suurendada Võru reoveepuhasti mudakäitlemise väljaku mahtu ja ehitada välja vastuvõtusõlme, et oleks võimalik teistes maakonna väiksemates reoveepuhastites tekkiv liigmuda tuua edasiseks käitlemiseks Võru reoveepuhastisse. Eesmärk on mudakäitlust arendada edasi, et kunagi jõuda mudast kui jäätmetest saadava tooteni.

Suuri probleeme joogiveega varustamisel maakonnas ei ole. Joogivesi vastab kehtivatele normatiividele. Samas on hajaasustuses joogivee kättesaadavus osades kohtades probleem, mida lahendatakse/leevendatakse läbi hajaasustuse programmi. Mõningates piirkondades on probleemiks vanad nõukogudeaegsed veetorustikud (setet täis settinud, üledimensioneeritud). Osades puurkaevudes on vaja teha investeeringuid, kuna vee puhastusseadmed ei taga enam normidele vastavust.

Nõrgalt kaitstud põhjaveega aladel tuleb soodustada tsentraalsete veevarustuse lahenduste rajamist. Võru vallas paiknevad endised suvilate piirkonnad – Võlsi ja Kirumpää, kus asustus on väga tihe ja seetõttu lokaalsete lahenduste ehitamine ei ole võimalik. Need piirkonnad on keskkonnale ohtlikud, kuna paiknevad veekogude ääres (Tamula, Võhandu).

Sademeveesüsteemid ja -torustikud on maakonnas valdavalt kohalike omavalitsuste käes ja nende majandada. Ka tulevikus on vajalikud investeeringud sademeveesüsteemide

arendamiseks. Võru linn kuulub ülejutusohuga piirkondade hulka, mistõttu on sademeveega seotud investeeringud Võru linnas jätkuvalt aktuaalsed.

Kaugküttevõrk

Antsla valla allasutuste soojamajanduses on kasutusel erinevad kütteallikad. Lusti Lasteaeda ja Tsooru Rahvamaja köetakse õlikateldega. Antsla Gümnaasium, Antsla kultuurikeskus ning MTÜ Antsla Tervisekeskus saavad sooja 2012. aastal renoveeritud gümnaasiumi katlamajast, mis töötab hakkepuidul. Kuldre kooli ja Urvaste endist vallamaja köetakse. Energiatõhusamaks on rekonstrueeritud Lusti Lasteaia hooneosa, Antsla Gümnaasiumi B-korpus ja Kuldre kool. Taastuvenergia lahendustest on Linda rahvamaja hooneosas ja Uue-Antsla rahvamajas kasutusel maaküte.

Aastal 2019 laiendati Antsla linnas kaugküttepiirkonda. Uue soojatrassi rajamise järgselt hakkasid Antsla Gümnaasiumi katlamajas toodetavat soojusenergiat tarbima vallamaja, postkontori hoone, Antsla Tarbijate Ühistu hoone aadressil Jaani 4, esmatasandi tervisekeskus ning hooned aadressil Haigla 1 ja Tamme 2.⁵⁶

Rõuge vallas kuulub kaugküttevõrk vallale, mida haldab ja hooldab Rõuge Kommunaalteenus OÜ. Kasutuses oleva võrgu pikkus on 732 meetrit. Kaugküttevõrguga on ühendatud neli korterelamut (kaks elamut on osaliselt renoveeritud, otsaseinad) ja hooldekodu (renoveeritud 15 aastat tagasi), Rõuge Pagari hoone ning lasteaed (renoveeritud 2010–2011, mille tulemusena lasteaia tarbimise maht suurenes poole võrra). Osaliselt, 435 meetri ulatuses, on kütetorustik renoveeritud eelnevalt alates 2004. aastast. 2017. aastal renoveeriti eriti halvas olukorras katlamaja – Uus tn 1 ja Pargi tn 3 torustik mahus 297 m. 2016. aastal on Rõuge Vallavolikogu kinnitanud Rõuge aleviku soojavõrgu arengukava aastateks 2016-2026.⁵⁷

Setomaa vallas traditsioonilised kaugküttesüsteemid puuduvad. Olemasolevad keskküttesüsteemid on ühe või kahe maja põhised lokaalse katlamajaga. Erinevates Setomaa piirkondades kasutatakse erinevaid küttelehendusi – nt Värska piirkonnas on võimalik kasutada maagaasi, Mikitamäel kasutatakse katlamajades kütteõli ja puitu.⁵⁸

Võru linna kaugkütetrasside haldamise ja hooldamisega tegeleb Danpower Eesti AS. Danpower Eesti AS omab hetkel 40 MW installeeritud võimsust, millest maksimaalselt kasutatakse ligi 30 MW. Kaugküttevõrgus varustatakse soojaga 201 objekti, mis kõik on varustatud soojusarvestitega ja 99% ka automaatsete soojussõlmedega. Danpower Eesti AS-il on 24,8 kilomeetrit soojustrasse, millest ca 13 kilomeetrit on kaasaegsetest eelisoleeritud torudest, ülejäänud on paigaldatud betoonkünadesse või maa peale. Need torustikud on suures osas 25-35 aastat vanad.

Võru linna soojamajanduse arengukava 2016-2027 annab ülevaate Võru linna soojusvarustusest, arengukavas analüüsitakse olemasolevate katlamajade ja soojusvõrkude tööd ning soojusenergia tarbimist, pakutakse tehnilisi lahendusi olemasolevate ja perspektiivsete tarbijate soojusvarustuseks ning analüüsitakse võimalusi soojuse jätkusuutlikuks tootmiseks, edastamiseks ja kasutamiseks.⁵⁹

Võru valla Vastseliina aleviku kaugkütte teenusepakkuja on valla ettevõtte Vaks OÜ, kütteallik hakkepuu (lisakütteks diisel). Parksepa alevikus on teenusepakkuja SW Energia OÜ, kütteallik hakkepuu (lisakütteks põlevkiviõli). Väimela alevikus ja Puiga külas on teenusepakkuja Danpower Eesti OÜ.

Seega on Võru valla piirkondades erinevad teenusepakkujad, samas on enamus katlamajadest korras ning kasutavad taastuvaid energiaallikaid (hakkepuu).⁶⁰

⁵⁶ Antsla valla arengukava 2019-2030

⁵⁷ Rõuge valla arengukava 2030

⁵⁸ Setomaa valla arengukava 2022-2031

⁵⁹ Võru linna arengukava 2017-2035

⁶⁰ Võru valla arengukava 2020-2030

Taastuvenergeetika

Taastuvate energiaallikate osakaalu suurendamine on üleriigilise planeeringu Eesti 2030+ järgi Eesti riikliku energiamajanduse oluline eesmärk, seda nii keskkonna- kui energiapuuloleku kaalutlusel. Kohalikele taastuvenergia allikatele – tuul, päike, biomass, maasoojus – baseeruva energiatootmise paiknemist nähakse hajusana üle Eesti ning ressursside efektiivseks kasutamiseks on olulise aspektina välja toodud koostootmisjaamade kasutamine. Eesti energiamajanduse arengukava aastani 2030⁶¹ toob välja taastuvenergia osatähtsuse tõusu 30%-ni sisemaises elektri lõpptarbimises. Taastuvenergia ressursside jaotumise põhjal ei nähta üleriigilise planeeringu järgi Võru maakonda riiklikult olulise tuuleenergeetika arendamise piirkonnana. Lähtuvalt tuuleressursist võib väiketuulikuid arendada kohalikuks väiksemahuliseks tootmiseks ja tarbimiseks. Võru maakonna hüdroenergia kasutamine on samuti lokaalse tähtsusega. Taastuvenergeetika seisukohalt on Võru maakonnas perspektiivi edasi arendada kohalikele ressurssidele baseeruvat energeetikat nii elektri- kui koostootmises, mis põhineb rohtsele biomassile ja biogaasi toormele (nt reoveemuda, sõnnik ja läga, biolagunevad jäätmed), puidule ja turbale, päikeseenergiale. Elektri ja soojuse koostootmise potentsiaali on võimalik kasutada väikestes asulates ja linnades nt turbal või biomassil põhinevate koostootmisjaamade rajamiseks, samuti puidutööstustes puidujääkide kasutamisel.

Looduskeskkond

Võru maakonna vaheldusrikas ja mitmeid eestimaiseid loodusrekordeid pakkuv maastik omab kõrget rekreatiivset väärtust. Võru maakonnas asuvad järgmised kaitsealad: Karula rahvuspark, Haanja Looduspark, Paganamaa Maastikukaitseala (MKA), Kirikumäe MKA, Väike-Palkna MKA, Hino MKA, Peetri jõe MKA, Piusa jõe ürgoru MKA, Kisejärve MKA, Luhasoo MKA ja Verijärve MKA, Andsu järve MKA, Mõisamõtsa Looduskaitseala (LKA), Pähni LKA, Timmase LKA, Parmu LKA, Mustoja LKA, lisaks 20 hoiuala, arvukalt kaitstavaid üksikobjekte, püsielupaiku ja kohaliku omavalitsuse tasandil kaitstavaid objekte.

Karula rahvuspark asub Võru- ja Valgamaa piiril, Võru maakonnas Antsla, Mõniste ja Varstu vallas. Rahvusparki põhieesmärk on Lõuna-Eestile iseloomulike metsa- ja järverikaste maastike, pinnavormide, looduse ja kultuuripärandi ning tasakaalustatud keskkonnakasutuse säilitamine, kaitsmine, taastamine, uurimine ja tutvustamine ning kaitsealuste liikide kaitse. Kaitseala maa- ja veeala jaguneb vastavalt kaitsekorra eripärale ja majandustegevuse piiramise astmele kaheks loodusreservaadiks, kahekümne seitsmeks sihtkaitsevööndiks ja kaheteistkümneks piiranguvööndiks. Rahvusparki kaitsekord on määratud Karula rahvusparki kaitse-eeskirjaga.

Haanja looduspark asub Rõuge ja Võru valdade territooriumil ning selle eesmärgiks on kaitsta, säilitada ja tutvustada Eesti kõrgeimat kuhjelist saarkõrgustikku, ürgorgusid, loodus- ja pärandmaastikke (sh mõisaparde), looduse mitmekesisust; aidata kaasa kohaliku eluolu edendamisele ja säästva puhkemajanduse arengule ning kaitsta kaitsealuste liikide elupaiku ning kaitstava looduse üksikobjekte. Kaitseala maa- ja veeala jaguneb vastavalt kaitsekorra eripärale ja majandustegevuse piiramise astmele kolmeteistkümneks sihtkaitsevööndiks ja viieks piiranguvööndiks. Loodusparki kaitsekord on määratud Haanja loodusparki kaitse-eeskirjaga.

Võru maakonna veealadeks on looduslikud siseveekogud – jõed-järved, pais- ja tehisjärved. Tulenevalt maastikulisest eripärast on maakonna järved valdavalt väikesed, suurimateks järvedeks on Vagula ja Tamula ning olulisemateks jõgedeks Võhandu ja Piusa.

Maakonna suurimad järved Vagula ja Tamula paiknevad Võru orundis, mõlemad veekogud kuuluvad hoiualadena Natura 2000 võrgustikku. Võru maakonna järvede ja jõgede seisundit

⁶¹ Eesti energiamajanduse arengukava aastani 2030

võib pidada üldiselt heaks. Maakonna üldiseks probleemiks on järvede kinnikasvamine ning taimestiku vohamine jõgedes, mis mõnel juhul on ka looduslik protsess ehk veekogu vananemine.

Üheks maakonna olulisemaks loodusvaraks võib lugeda metsa, mida on võimalik käsitleda nii tarbitava ressursi kui ka bioloogilise mitmekesisuse säilitamise vahendina. Ligi pool Võru maakonna pindalast on kaetud metsaga.

Olulised loodusvarad on ka mineraalvesi ja ravimuda Värskas lahest.

Võru maakonnas leiduvateks maavaradeks on lubja- ja dolokivi, liiv, kruus, savi ja turvas. Maakonna maardlad on valdavalt kohaliku tähtsusega, põhiliselt kaevandatakse liiva ja kruusa, lubja- ja dolokivi. Üleriigilise tähtsusega on Kaku liivamaardla ja Küllatova savimaardla.⁶²

Jäätmekäitlus

Jäätmehoolduse üldiseks suunaks Riigi jäätmekava 2014-2020 (kehtivust pikendatud 2022. aasta lõpuni) järgi on jäätmete nägemine ressursina: jäätmete ladestamist käsitletakse seega viimase variandina, eelistades jäätmete taaskasutust, ümbertöötlemist ja jäätmetest energia tootmist. Tulenevalt lähenemisviisist on jäätmekäitluse seisukohalt oluliseks eelkõige jäätmete sortimise-kompostimise taristu. Kuna tulevikus kasutatakse valdav osa sortimata segaolmejäätmeid energia tootmiseks, puudub maakonnas põhimõtteline vajadus uute tavajäätmekäitlusega seotud maa-alade kavandamiseks.

Võru linna territooriumil paikneb Võru Linna Keskkonnajaam (Lühike 1), kus Võru linna ja Võru valla eraisikutelt võetakse tasuta vastu järgmisi jäätmeid: paber- ja kartongpakendid, plastpakendid, metallpakendid, komposiitpakendid, klaaspakend, tekstiilpakendid, elektri- ja elektroonikaseadmete jäätmed, vanapaber, ohtlikud jäätmed, vanarehvid (kuni 8 sõiduauto rehvi isiku kohta ühes kuus). Teiste jäätmete äraandmine toimub vastavalt kehtestatud hinnakirjale. Lähim Jäätmekeskus asub Umbsaare külas (Võru vald). Aia- ja haljastusjäätmeid saab viia Võru linna kompostimisväljakule (Kose tee 2). Nii keskkonnajaama kui jäätmekeskust haldab Võru linna osalusega MTÜ Võru Jäätmekeskus.⁶³

Võru vallas on eraisikutel liigiti kogutud jäätmeid ja ohtlikke jäätmeid võimalik ära anda kahe jäätmejaamas: Võru linnas asuvas Võru Linna Keskkonnajaamas ja Vastseliina Keskkonnajaamas Vastseliina alevikus. Juriidilised isikud saavad jäätmed üle anda Umbsaares asuvasse Umbsaare Jäätmekeskusesse. Valla suuremates asulates on paigaldatud avalikud paberi- ja papi- ning pakendikonteinerid.⁶⁴

Setomaa vallas on aastaringset võimalik taaskasutatavaid ja ohtlikke jäätmeid ära anda Värskas ja Mikitamäe jäätmejaamades. Meremäe ja Obinitsa piirkonnas korraldab AS Eesti Keskkonnateenused aastas kolm jäätmeringi, kus võetakse vastu ohtlikke jäätmeid, vanu rehve, vanapaberit ning pappi, elektri- ja elektroonikaseadmed ning nende jäätmeid, vanametalli, puhast lehtklaasi ja kasutuskõlblikku mööblit.⁶⁵

Rõuge vallas on üks jäätmejaam (aadressil Rõuge alevik Soojuse 4). Väiksemad kogumiskohad on Haanjas ja Mõnistes. Rõuge jäätmejaama haldab OÜ Rõuge Kommunaalteenus.⁶⁶

Antsla vallas Lusti külas Raudtee tn 42 asub Antsla jäätmejaam.⁶⁷

⁶² Võru maakonnaplaneering 2030+

⁶³ Võru linna arengukava 2017-2035

⁶⁴ Võru valla arengukava 2019-2030

⁶⁵ Setomaa valla arengukava 2022-2031

⁶⁶ Rõuge valla arengukava 2030

⁶⁷ Antsla valla arengukava 2019-2030

7. HALDUSKORRALDUS

7.1. Halduskorraldus

Regionaalhaldus hõlmab endas avaliku halduse funktsioonide täitmist ja avalike teenuste osutamist maakondlikul tasandil või maakondade üleselt. Riigi regionaalhaldust teostavad valdkondliku juhtimise tasandil valitsusasutuste kohahaldusüksused.

Maavalitsuste tegevuse lõpetamise tõttu alustas 1. jaanuarist 2018 rahandusministeeriumi koosseisus tööd regionaalhalduse osakond, mis võttis üle osa maavalitsuste seniseid ülesandeid. Osakonna koosseisu kuuluvad maakondlikud talitused.

Omavalitsuste ühistöö üks olulisemaid vorme on omavalitsusliidud. Võrumaa Omavalitsuste Liit⁶⁸ on maakonna kohaliku omavalitsuse üksuste vabatahtlik koostöö- ja esindusorganisatsioon.

Riigi- ja haldusreformi tulemusel suunati seni maavalitsuse poolt täidetavad maakonna arendus-, rahvatervise, turvalisuse ja kultuurivaldkonna ülesanded omavalitsustele ühiseks täitmiseks. Võru maakonna omavalitsused otsustasid ühiste ülesannete täitmiseks luua sihtasutuse Võrumaa Arenduskeskus, millele läksid üle ka Võrumaa Omavalitsuste Liidu senised tegevused ning haldus- ja riigireformi järel likvideeritud SA Võrumaa Arenguagentuuri ülesanded.

2017. aasta sügisel toimus Eestis laiaulatuslik haldusreform, mille käigus toimunud ühinemiste järgselt vähenes omavalitsuste arv 213-lt 79-le.

Peale reformi vähenes alla 5000 elanikuga omavalitsusüksuste osakaal 79%-lt (169 KOV-i) 19%-le (15 KOV-i) ja üle 11 000 elanikuga omavalitsusüksuste osakaal suurenes 8%-lt (16) 35%-le (28). Keskmine elanike arv omavalitsustes on pea kolmekordistunud keskmiselt 6349 elanikult 17 118 elanikule, samuti keskmine omavalitsusüksuse pindala (204 km²-lt 550 km²-le).⁶⁹

Tulenevalt haldusreformi läbiviimisel tekkinud haldusterritoriaalsetest muudatustest kuuluvad Võru maakonna koosseisu alates 21. oktoobrist 2017 Võru vald, Antsla vald, Rõuge vald ja Setomaa vald ning Võru linn. Võru valla koosseisu kuulub endine Orava vald Põlva maakonnast. Setomaa valla koosseisu kuuluvad endised Värska ja Mikitamäe vallad Põlva maakonnast.

Ühinemiste tulemuseks kavandati:

- vormistatakse haldusterritoriaalselt pikaajalise koostöö tõttu juba toimiv elukorraldus;
- jätkub piirkonna terviklikum arendamine;
- on võimalik taotleda Euroopa Liidust suurematele projektidele suuremaid investeeringute kaasfinantseeringuid ja tervet piirkonda tasakaalustatult arendada;
- on võimalik pakkuda elanikele paremaid ja kvaliteetsemaid teenuseid, kuivõrd suuremate eelarvemahtude juures saab palgata kvalifitseeritumaid töötajaid ja ametnikke;
- tõuseb omavalitsuse haldussuutlikkus, mille tagab ametnike spetsialiseerumine ja sellest johtuv avaliku teenuse kvaliteedi tõus;

⁶⁸ www.vorumaa.ee

⁶⁹ www.rahandusministeerium.ee

- on võimalik parandada ja tihendada ühistranspordi liiklust, kuna hõlmatud on suurem territoorium;
- kasvavad omavalitsuse eelarvemahud, mis võimaldavad koostada ja ellu viia suuremaid projekte.

Ühinemise tegelikke tulemusi saab mõõta alles aastate möödudes.

Lähiaastate väljakutseteks on haldusvõimekuse kasvatamine, koostöö arendamine, avalike teenuste kättesaadavuse parandamine ja elanikkonna heaolu tõstmine (toimetulek kõrgete energiahindadega, palgasurve ja inflatsiooniga).

Võru maakonnaplaneeringus⁷⁰ on kirjeldatud maakonna keskuste võrgustikku ja toimepiirkondi. Võru maakonna keskuste võrgustik moodustub erineva taseme keskustest, mille määramisel on lähtutud töökohtade ja erinevate teenuste paiknemisest, samuti toimepiirkondadest – arvestatud on funktsionaalsete seostega, millised keskused/tagamaad koos toimivad.

Keskuste määramise eesmärgiks on tagada kogu maakonnas töökohtade ning teenuste kättesaadavus ning seeläbi elukvaliteet nii linnades kui maapiirkondades. Keskuste 4-astmeline hierarhia lähtub põhimõttest, et madalama taseme keskustest kõrgemale liikudes lisandub teenuseid, mida on antud tasemel oluline tagada.

- Maakondlik keskus – linn, kuhu on koondunud töökohad ja haridusasutused, regionaalsed avaliku sektori pakutavad teenused ja mitmekülgsed erasektori pakutavad teenused. See on keskus, kuhu inimesed igapäevaselt eelkõige tööalaselt ja vajadusel haridusalaselt liiguvad. Maakondlikuks keskuseks on Võru linn.
- Piirkondlik keskus – keskus, mis teenindab väiksemat rahvastikku kui maakondlik keskus ning pakub väiksemat hulka teenuseid ja töökohti. Piirkondlikku keskust eristab madalama taseme kohalikust keskusest see, et pakutakse erinevaid kvaliteetteenuseid. Piirkondlik keskus on Antsla linn, Värsk alev.
- Kohalik keskus – keskus, mis pakub kodukoha lähedal esmavajalikke teenuseid. Need on keskused, mis võivad, kuid ei pruugi olla ka oluliseks kohaliku tasandi töökohtade pakkujaks. Kohalikeks keskusteks on Kuldre, Sõmerpalu, Rõuge, Haanja, Vastseliina, Kobela, Lasva, Misso, Mikitamäe ja Meremäe. Koostoimivad keskused moodustavad Väimela-Parksepa, Varstu-Mõniste-Kuutsi.
- Lähikeskus – keskus, mis pakub kohaliku keskusega võrreldes suhteliselt väiksemat hulka teenuseid, kuid mille roll on oluline üksikute kodulähedaste teenuste pakkumisel. Lähikeskusteks on Osula, Vaabina, Vana-Antsla, Uue-Antsla, Tsooru, Sänna, Nursi, Kuutsi, Krabi, Viitina, Ruusmäe, Obinitsa, Otsa, Tsoolgo ja Kääpa.

Võru maakonnas on üks toimepiirkond keskusega Võrus ja üks tugitoimepiirkond keskusega Antslas. Toimepiirkond moodustub keskuslinnast ja selle valdavalt maalise asustusega tagamaast. Toimepiirkonna keskuseks on linn – Võru maakonna puhul Võru linn, kuhu toimub igapäevane pendelränne nii töökohtade kui teenuste tõttu ning kuhu on tagamaalt võimalik jõuda 30 minutiga. Keskuslinnast kaugenedes väheneb elanike seotus keskusega ning maalises piirkonnas eristuvad vööndid lähtuvalt sellest, kui suur osa elanikkonnast igapäevaselt keskuslinna sõidab. Kuna maalise asustuse kõikides vööndites, sh linnalähivööndis, elavad

⁷⁰ <http://www.maavalitsus.ee>

inimesed, kes igapäevaselt keskustlinna ei sõida, on kogu toimepiirkonnas oluline tagada teenused elanike kodulähedastes väiksemates keskustes: kohalikes keskustes ja lähikeskustes. Võru toimepiirkonda iseloomustab see, et Võru linnaga on funktsionaalselt seotud ka Põlva maakonna elanikud Kanepi, Tilsa ja Orava piirkonnast. Sarnasest loogikast lähtub ka tugitoimepiirkond, mis eristub toimepiirkonnast eelkõige kauguse tõttu keskustlinnast, kuid mis pakub piirkonna elanikele keskustlinnaga võrreldavat hulka teenuseid, olles väiksem rahvaarvult, samuti töökohtade arvult ja toimepiirkonna ulatuselt.

Võru maakonnas moodustub üks tugitoimepiirkond Antsla linna ümber. Antsla toimib eraldiseisva tugitoimepiirkonna keskusena, kuna on mitme omavalitsuse (sh ka Valga maakonna endiste Karula ja Tõlliste valla) elanike igapäevase liikumise keskmeks. Antsla on keskusena oluline piirkonna arengu eestvedaja.

Antsla linna lähiala kantide seos Võru linnaga on väike, mis näitab, et elanikud on funktsionaalselt igapäevaselt seotud Antsla linnaga ning tugitoimepiirkonna määramine on põhjendatud ja vajalik, et katta kogu maakonna territoorium toimepiirkondadega. Antsla kui tugitoimepiirkonna keskuse tugevdamine toimub läbi tootmis- ja ettevõtlusalade arendamise (eelkõige Antsla-Kobela teljel), Antsla teenuste valiku ja kvaliteedi tõstmise ning liikuvuse parandamise.

Setomaa valla endine Põlva maakonna osa kajastub Põlva maakonnaplaneeringus. Hetkel on Põlva maakonnaplaneeringus Värskas märgitud kohaliku keskusena. Värskas tähtsus on oluliselt suurem ning arvestades Võru maakonna keskuste võrgustiku jaotuse põhimõtteid, tuleks Värskat kajastada piirkondliku keskusena (vajadusel teenuseid laiendades).

7.2. Riiklikud struktuurid

Võru maakonnas paiknevad mitmed riiklikud struktuurid, mille kohalolu on oluline nii julgeoleku kui ka majandusarengu seisukohalt (suurte riiklike tööandjate olemasolu, kohaliku ettevõtluse edendamine).

Olulisemad struktuurid on:

1. Eesti Kaitsevägi.

Võrumaal paikneb Kuperjanovi jalaväepataljon (rajatud on kaasaegne kompleks), samuti asuvad harjutusväljakud Nursipalus ja Tsiatsungõlmaal.

2. Politsei- ja Piirivalveamet.

Võrumaal asuvad Piusa kordon, Luhamaa maanteepiiripunkt ja kordon. Võru linnas paiknevad lisaks Lõuna prefektuuri teenindus- ja Võru politseijaoskond;

3. Eesti Töötukassa Võrumaa osakond.

4. Keskkonnaamet.

Võrus paikneb Põlva-Valga-Võru regiooni kontor, samuti paikneb maakonnas Karula rahvuspark külastuskeskusega Ähijärve külas Antsla vallas, mis kuulub ameti jurisdiktsiooni alla;

5. Riigimetsa Majandamise Keskus – Võrumaa metskond.
6. Keskkonnainspektsioon – Võrumaa büroo.
7. Transpordiameti Tartu teenindusbüroo Võru esindus.
8. Kaitseliidu Võrumaa malev.

Maakonnas tegutseb ka Eesti Punase Risti Võrumaa Selts, mis tegeleb koolilaste ja ka koolieelikute esmaabi õpetamisega ning on koostööpartneriks nii PPA-le, päästjatele, Kaitseliidu noorkotkastele ja kodutütardele.

Võru maakonnas asuvad järgmised olemasolevad riigikaitselised ehitised:

- Nursipalu harjutusväli Rõuges;
- Tsiatsungõlmaa lasketiir Võru vallas;
- Sänna linnak Rõuge vallas;
- Taara linnak Võru linnas
- Võrumaa maleva staabi- ja tagalakeskus Võru linnas (Karja 22, Karja 24, Kreutzwaldi 1 ja Roosi 29);
- Päästekomandod – päästeväimekuse seisukohalt on olulised riiklikud päästekomandod, aga ka kohalikud vabatahtlikud päästekomandod, mis on partneriks Päästeametile päästetööde ja ennetustööde teostamisel. Vabatahtlike päästekomandode asukohtadeks on Tsooru, Lasva, Misso, Meremäe, Rõuge ja Suhka.

Peamised tugevused, mis aitavad riiklikke struktuure piirkonnas hoida, on väljaehitatud taristu olemasolu, hea koostöö erinevate asutuste vahel ning kogukonnaga. Nõrkustena saab välja tuua kvalifitseeritud tööjõu puuduse ja selgusetuse riigi plaanides. Võimalusteks on ressursside riskasutus, piiriülene koostöö ja otsuste delegeerimine kohalikule tasandile (avalike teenuste miinimumnõuded). Ohtudena saab välja tuua toetavate tegevuste tsentraliseerimise (liiguvad piirkonnast välja) ning riiklike struktuuride pideva reformimise.

8. MAINE

Võru maakonna piiride muutus tõstatab vajaduse maine teemaga süsteemsemalt tegeleda, kuna maakonna moodustab kaks erinevat kultuuriruumi. Tekkinud on vajadus valdkondadevaheliseks paremaks koostööks, et ühtlustada maakonnast väljaminevaid sõnumeid, tagamaks maakonna positiivset kuvandit ja mainet.

Maine kujundamisel saab edukalt ära kasutada piirkonna omapära. Meie eripäraks on Vana-Võromaa ja Setomaa omanäolise kultuuriruumi olemasolu, mis avaldub kõige tugevamalt oma keeles ja kultuuris. Meil on puhas ja eneseteostust pakkuv elukeskkond, mis tagab parema elukvaliteedi ja puhtama toidu. Meil on olemas tugevad maineüritused, piirkondlikud brändid ja märgid, mida saab veelgi võimestada ja maine kujundamisel edukalt kasutada. Positiivne kuvand Võru maakonnast saab alguse kohalike elanike heaolust, mis peegeldub väljapoole.

Mainekujundus puudutab igat kogukonnaliiget ja organisatsiooni. Kuvandi loovad erinevad valdkonnad koostöös, mistõttu peab igaüks tajuma oma rolli positiivse maine saavutamisel. Selleks, et positiivset kuvandit luua, tuleb teada, milline on piirkonna kuvand hetkel ning millised on valupunktid, mis võivad mainekujundusele mõjuda negatiivselt. Mõõdikute valimine ja nende põhjal regulaarsete uuringute koostamine, võimaldab mainekujundust strateegiliselt planeerida.

Kohalikel omavalitsustel on olemas mitmed veebipõhised infokanalid ja ajaleheväljaanded (sh kohalikus keeles).

Tabel 34 Kohalike omavalitsuse hallatavad infokanalid

	Sotsiaalmeedia kanalid (2022)	Koduleht (2022)	Omavalitsuse väljaanded ja muud meediumid (2022)
Antsla vald	Facebook	KOVTP	Antsla valla leht
	Youtube		
Rõuge vald	Facebook	KOVTP	Vallaleht Mägede Hääli
	Youtube		
Setomaa vald	Facebook	KOVTP	Raadiosaade "Setukeelsed uudised"
	Youtube		Ajaleht Setomaa
	Instagram		
Võru linn	Facebook	KOVTP	Veebipõhine messikeskkond VAU
	Youtube		Võru Linna Leht
	Instagram		
Võru vald	Facebook	KOVTP	Võru Valla Teataja
	Instagram		

SA Võrumaa Arenduskeskus toetab oma tegevuses maakonnaülese info levimist. Selleks on loodud vastavalt vajadusele erinevaid kommunikatsiooni- ja turunduskanaleid.

Tabel 35 SA Võrumaa Arenduskeskus kommunikatsiooni- ja turunduskanalid

	Sotsiaalmeedia kanalid (2022)	Koduleht (2022)	Lisaks (2022)
SA Võrumaa Arenduskeskus	Facebook	vorumaa.ee	https://southeastestonia.com/
	Instagram		https://midatehalounaestis.ee/
	LinkedIn		www.visitvoru.ee

	Youtube		
--	---------	--	--

Lähtuvalt huvist saada teada hoiakutest Võru maakonna kohta viis SA Võrumaa Arenduskeskus 2018. aastal läbi küsitluse maakonna elanike ja külaliste hulgas. Küsitluse eesmärgiks oli teada saada märksõnad, mis inimestele Võru maakonnaga esmaselt seostuvad.

Küsitluses osales kokku 204 vastajat. 62 korral nimetati Suurt Munamäge, Munamäge, Munamäe torni; 56 korral loodust, ilusat loodust, puhast loodust, kaunist loodust, maalilist loodust; 43 korral keelt, murret, võro keelt, uma kiilt; 37 korral kuppelmaastikku, künkaid, mägesid, kuplilist maastikku, künklikkust. 37 korral nimetati inimest, lahket inimest, sõbralikku inimest, töökast inimest ja 20 korral kodu, kogukonda, sugulasi. 35 korda nimetati Rõuget, Rõuge Ööbikuorgu, Rõuge pesapuud, Rõuge ürgorgu. Järved, järvistu, palju järvi said 24 mainimist; Tamula järv või rand – 15 mainimist; mets, metsad, männimetsad – 12 mainimist ning rahu, vaikus – 14 mainimist. 17 korral nimetati setot, seto keelt, seto leelot, Seto kuningriiki, seto kultuuri; 11 korral käänulisi ja kõveraid teid, kurvikaid teid. Kultuur, kultuurielu said 7 mainimist. Suitsusaun sai 5 mainimist. Veel mainiti toitu, puhast toitu, Uma Mekki, sõira, karaskit, kama, Sõmerpalu motokrossi, Hauka Laata, Pärimustantsu festivali, Lastefestivali, Viitina kuuritsapüüki, Paganamaad, Hinni kanjonit, ühiseid laulu- ja tantsupidusid, Uma Pido, spordivõistlusi, puhast õhku, lõõtsamuusikat ja Teppo lõõtsa, orelimeistreid, Pokumaad, Nõiariiki, Aigu Om.

Eelkõige toodi küsitluse vastustes välja loodus-ja elukeskkonda, kohalikku inimest ja siinseid kultuuriruumi, tuntud vaatamisväärsusi, kohalikku toitu ning piirkonna tunnusüritusi.

2022. aasta arengustrateegia uuendamise maine tööühmas toodi välja, et olulisemad maakonna tugevused on endiselt kaks kultuuriruumi, tugevate kontseptsioonidega brändid ja tunnusüritused ning idülliline looduskeskkond. Lisaks peeti oluliseks paljude toimivate turundus- ja kommunikatsioonikanalite olemasolu, mis võimaldab kergelt jõuda olulise infoni ning piirkonda elama asunud tuntud inimesi, kes soovivad panustada maakonna arengusse olles muuhulgas olulised kõneisikud.

Võru maakonna põhiväärtused on:

Puhas loodus ning elukeskkond. Meie kodumaakonna loodus on omanäoline: mitmekesised metsakooslused, rohked järved ja jõed, mäed ja orud, käänulised teed, künklikud põllud ja rohelised asulad. Looduskeskkond kannab edasi kohaliku kultuuri ja pakub võimalusi tegutsemiseks. Et seda hoida, elame ja majandame keskkonnateadlikult ja nutikalt.

Meie inimesed. Maakonna inimestel on tugev paigatunnetus ja soov panustada kohaliku elu edendamisse. Meie inimesed väärtustavad jätkusuutlikult kohalikku ressursi, mis on siinse elu- ja ettevõtluskeskkonna aluseks. Kogukonnad seisavad hea selle eest, et piirkonna võimalused oleksid konkurentsivõimelised.

Keeled, kombes ja kultuurid. Meil on kaks koos toimivat kultuuriruumi ning nendele baseeruv tugev ühtekuuluvustunne. Me hoiame võru ja seto kultuuri ja keeli, kombeid ja pärimusi. Keel, kombes ja kohalik kultuur pakuvad palju avastamist piirkonna külalistele.

Maine valdkonna kokkuvõtteks võime öelda, et maakonnas olulised põhiväärtused on jäänud ajas üsna muutumatuks. Küll aga leidub vajadus täiendavatele uuringutele hetkeolukorra kirjeldamiseks.

Võru maakond seab eesmärgiks teadliku ja kaasaegse mainekujunduse, mis lähtub kaardistusuuringutest ja tegevuste analüüsides. Maakonna moodustavad omavalitsused tajuvad oma rolli piirkonna kui terviku maine kujundamisel ning teevad mõtestatud koostööd.

Omavalitsused koostöös SA Võrumaa Arenduskeskusega toetavad kõiki sektoreid maakonna põhisõnumite kasutamisel oma turunduse ja kommunikatsiooni võimestava osana.

Eesmärk - Võru maakond on tuntud kui eristuva ja omanäolise turundusega piirkond.

Maakonna maine peamised tegevussuunad on organisatsioonidevahelise koostöö tugevdamine, maakonna ühtlustatud ja koostöös tehtav mainevaldkonna seire ning kõneisikute ja organisatsioonide strateegiline kaasamine piirkonna mainetegevustesse.

KASUTATUD MATERJALID

1. Antsla valla arengukava 2019-2030
2. Eesti Hariduse Infosüsteem, www.ehis.ee
- 3.. Eesti keskkonnastrateegia aastani 2030
4. Eesti digiühiskond 2030
5. Eesti teadus- ja arendustegevuse, innovatsiooni ning ettevõtluse arengukava 2021–2035
6. Energiamajanduse arengukava aastani 2030
7. Haridusvaldkonna arengukava 2021-2035
8. Heaolu arengukava 2016-2023
9. Kultuuri arengukava 2021-2030
10. Noortevaldkonna arengukava 2021–2035
11. Põllumajanduse ja kalanduse valdkonna arengukava aastani 2030
12. Rahvastiku tervise arengukava 2020-2030
13. Riigikaitse arengukava 2017-2026
14. Sidusa Eesti arengukava 2030
15. Siseturvalisuse arengukava 2020-2030
16. Transpordi ja liikuvuse arengukava 2021–2035
17. Turismistrateegia 2022-2025
18. Eesti säästva arengu riiklik strateegia „Säästev Eesti 21“
19. Eesti Töötukassa, www.tootukassa.ee
20. Haridussilm, www.haridussilm.ee
21. Regionaalse arengu tegevuskava
22. Kagu-Eesti tegevuskava 2030
23. Regionaalpoliitika programm 2022-2025
24. Lõuna-Eesti Haigla kodulehekülg www.leh.ee
25. Omavalitsuste finantsandmed, www.fin.ee
26. Rõuge valla arengukava 2030
27. Setomaa valla arengukava 2022-2031
28. Spordipoliitika põhialused aastani 2030

29. Statistikaameti andmekogud, www.stat.ee
30. Teemaplaneering “Võrumaa kergliiklusteed ja loodusrajad”
31. Turismiportaal www.visitestonia.com
32. Töötukassa kodulehekülg www.tootukassa.ee
33. Võru linna arengukava 2017 - 2035
34. Võru valla arengukava 2020-2030
35. Võrumaa Arenduskeskuse kodulehekülg www.vorumaa.ee
36. Võrumaa energiamajanduse strateegia 2012-2030
37. Võrumaa ettevõtlusalade Misso, Väimela, Võrusoo, Kobela, Vastseliina ja Rõuge väljaarendamise teostatavus-tasuvusanalüüs ning turundusplaan
38. Võrumaa kompetentsikeskuse kodulehekülg www.pmkk.vhkv.ee
39. Võrumaa Kutsehariduskeskuse kodulehekülg www.vhkh.ee
40. Võru maakonnaplaneering 2030+
41. Võrumaa noorteportaal www.vorumaanoor.ee
42. Võrumaa Partnerluskogu kodulehekülg www.voruleader.ee
43. Võrumaa turismiportaal www.visitvoru.ee
44. Üleriigiline planeering 2030+
45. Võru maakonna kohalike omavalitsuste kliima- ja energiakava
46. Võru maakonna haridusvõrgustiku analüüs
47. Loov Võru maakond
48. Võru maakonna maheanalüüs
49. Võru maakonna jäätmekava

Lisa 2 ARENGUSTRATEEGIA SEOSSED TEISTE ARENGUDOKUMENTIDEGA

Võru maakonna arengustrateegia koostamisel on olnud sisendiks kohalike omavalitsuste, huvigruppide, kogukondade ja maakonna elanike, ettevõtjate, organisatsioonide ning erinevate ametkondade arenguvajadused. Arengustrateegia toetab maakonnaplaneeringus ja maakonna kohalike omavalitsuste arengukavades püstitatud eesmärkide täitmist. Maakonna arengustrateegia koostamisel on arvesse võetud riigi valdkondlikke strateegiaid ning arengukavasid.

Arengustrateegia seoseid teiste arengudokumentidega on käsitletud peamiselt visiooni tasandil.

1. Võru maakonnaplaneering 2030+

Võru maakonna arengustrateegia on seotud ja toetab Võru maakonnaplaneering 2030+ maakonna ruumilise arengu visiooni: *Võrumaa on atraktiivne, ajaloolist jätkuvust ja looduslähedust väärtustava ruumistruktuuriga maakond. Selgelt eristuvad siin traditsioonilised külamaastikud ning kompaktsena hoitud asulad ja linnad, mis koondavad ka mahukamat ettevõtlust ja tootmistegevust. Elanike igapäevaelu toimimine tugineb nutikate ja paindlike teenuslahenduste rakendamisel ning mugavatel ühendustel oluliste keskustega, eelkõige Võruga. Sellega on tagatud kvaliteetne elukeskkond erinevates Võrumaa piirkondades.*

Samuti toetab arengustrateegia maakonnaplaneeringu tegevuskava elluviimist.

Märkus: Võru maakonnaplaneering on koostatud ja kehtestatud maakonnapiirides, mis kehtisid enne haldusreformi. Võru maakonnaga liitunud endisel Põlva maakonna territooriumil (Värskla vald, Mikitamäe vald ja Orava vald) kehtib Põlva maakonnaplaneering 2030+ planeeringulahendus.

2. Võru maakonna kohaliku omavalitsuste arengukavad

(Antsla valla arengukava 2019-2030, Rõuge valla arengukava 2030, Setomaa valla arengukava 2022-2031, Võru linna arengukava 2017-2035, Võru valla arengukava 2020-2030)

Võru maakonna arengustrateegia ja maakonna kohalike omavalitsuste arengukavad on omavahelises seoses. Kohalike omavalitsuste arengukavad toetavad ja aitavad kaasa maakonnastrateegia visiooni, strateegiliste eesmärkide, valdkondlike eesmärkide, tegevussuundade ja tegevuste täitmisele. Maakonna arengustrateegia omakorda toetab kohalike omavalitsuste arengukavades kirjeldatud visioone ja visioonide poole liikumiseks püstitatud eesmärgid ning programmide, meetmete ja tegevuste rakendamist. Maakonna arengustrateegia toob välja ka ühised eesmärgid, et saavutada visiooni „Meie maakond on õnnelike ja tegusate inimeste, rohkete võimaluste ning mitme kultuuriruumiga maa“ täitmine.

Maakonna arengustrateegia toetab kohalike omavalitsuste visioonide saavutamist. Maakonna kohalike omavalitsuste visioonid:

Antsla vald on hää väega kotus, kus on rahulolevad inimesed ja mitmekülgsed võimalused eneseteostuseks.

Rõuge on roheline, hooliv ja arenev vald, kus kõigil on hea olla. Siin elavad õnnelikud, ühtehoidvad ja kodukohta väärtustavad inimesed.

Aastal 2031 on Setomaa vald väärt elupaik ja tuntud turismi- ning kuurortpiirkond. Siin elab ja tegutseb ettevõtlik ja kokkuhoidev lasterikas kogukond. Setomaa inimesed annavad järgmistele põlvkondadele edasi elujõulise seto keele, kultuuri ning puhta looduse. Setomaa on tunnustatud mahepiirkond, kus väärtustatakse uuenduslikke ja säästvaid lahendusi. Setomaa on jätkusuutlik, jõukas ning võimekas vald, kus elavad õnnelikud ja rahulolevad inimesed.

Võru on tegus linn, kus igaühel on võimalus oma südameasja ajada ja seeläbi ennast teostada. Oma idüllilise elukeskkonnaga on Võru suurepärase koht laste kasvatamiseks. Noortel on siin huvitav elada. Siinne kogukond on kokkuhoidev, inimesed on abivalmid ja külalislahked. Omakultuurist ja kodukohast räägitakse uhkusega. Regiooni tugeva keskusena on Võru eestvedajaks töökohtade ja teenuste pakkumisel ning ühiste tegevuste algatamisel.

Võru vald on suurepärase elukeskkonnaga, tugev, arukas ja uuendustele avatud omavalitsus, mida iseloomustavad koostegemine ja tugev „meie-tunne“, tublid ja tõhusad teenusekeskused, mitmekesised ja tervist edendavad vaba aja veetmise võimalused, kaasaegne taristu ja heakorrastatud avalik ruum, tugev ettevõtlus ja „piirkonnaülesed pärlid“.

Samuti kirjeldab maakonna arengustrateegia maakondlikke ühistegevusi ja kohalike omavalitsuste investeeringud, mis on esitatud maakonna arengustrateegia tegevuskavades.

3. Regionaalse arengu tegevuskava

Regionaalse arengu tegevuskava eesmärgiks on tugevdada valdkonnapoliitikate tegevusi riigiregionaalarengu võtmeväljakutsete lahendamisel, panustades nii „Eesti 2035“ regionaalset arengut puudutavate arengusihptide elluviimisse, ning luua alus nende protsesside edasiseks seireks.

Tegevuskava keskendub kolmele põhiülesandele:

- määratleb riigi regionaalse arengu peamised juurprobleemid, seostades need „Eesti 2035“ strateegiliste sihtide ja seiremõõdikutega;
- jälgib regionaalarengu hetkeolukorda ja arenguid juurprobleemide lõikes ning strateegia „Eesti 2035“ arengusihptide suunas liikumist regionaalse tasakaalustatuse vaatenurgast;
- koondab 4 järgnevas aastaks ja seire käigus perioodiliselt uuendatavasse rakendusplaani olulisemad valdkonnapoliitikate tegevused, millel on arvestatav mõju regionaalse arengu juurprobleemide lahendamisele, täpsustab nende oodatavad väljundid juurprobleemide leevendamisel ning jälgib ühtlasi nende tegevuste elluviimist.

Kagu-Eesti tegevuskava 2030

Kagu-Eesti tegevuskava tegevussuunad

Hetkeolukorda, arengueeldusi ning tulevikuperspektiive silmas pidades on Kagu-Eesti

tegevuskava jaotatud kolmeks tegevussuunaks:

- Tegusad inimesed
- Tulevikukindlad ettevõtted
- Kutsuv keskkond

Kagu-Eesti tegevuskava 2030 on toetav dokument riikliku strateegilise planeerimise süsteemis.

Tegevuskava kajastab keskvalitsuse tegevusi, mis on suunatud otseselt Kagu-Eestile ning mis on ära toodud ka valdkondlikes arengudokumentides.

Võru maakonna eripäraks on piiriäärne asukoht ning mitme kultuuriruumi olemasolu. Strateegilisteks eesmärkideks on maakonna eripära ära kasutamine piirkonna arenguks, ettevõtlikkuse, elukestva õppe ning kogukondade väärtustamine. Võru majandusstruktuuris ja tööhõives on suure osatähtsusega põllumajanduse, metsanduse ja toiduainetööstuse osakaal. Majandusvaldkonna strateegilise eesmärgina on arengustrateegias nimetatud kohaliku ressursi nutikat väärindamist (maakond on aastaringne turismisihtkoht, siin toodetud toit on tuntud ja hinnatud, mets on kohapeal kõrgelt väärtustatud) ning kaitseväge tegevuse mõju maakonna majandusarengule. Samuti rõhutatakse vajadust toetada ja arendada maakonna omanäolisust rõhutavaid tegevusalasid ja kohaturundust ning lihtsustada tingimusi omatoodetu müügil piirkonnas ja nõudeid väiketootjatele.

Maakonna arengustrateegia tervise, heaolu ja siseturvalisuse valdkonna prioriteet on iga inimese aktiivsuse ja eneseteostuse toetamine igas eluetapis.

Haridusvaldkonna strateegilisteks eesmärkideks elukestva õppe populariseerimine ja rakendamine ning kvaliteetne ja kättesaadav gümnaasiumi- ja kutseharidus (sh Võrumaa Kutsehariduskeskuse arendamine). Jälgitakse piirkonnas kutsehariduse andmise vastavust tegelikele tööhõive prognoosidele ja koolitusvajadusele. Eesmärgiks on seatud, et Võru maakonnas saaks omandada rakenduslikku kõrgharidust.

Arengueelduste parandamiseks on oluliseks ettevõtlust toetava taristu arendamine (sh uute ettevõtlus- ja tööstusala rajamine ja olemasolevate edasiarendamine), paremad ühendused ja liikumisvõimaluste tagamine ning koostöö ülepiiriste regioonidega. Võru maakonnas on eluks vajalikud teenused lihtsalt/mugavalt kõigile kättesaadavad (keskuste võrgustiku arendamine). Samuti riigistruktuuride kohalolu maakonnas (kaugtöö võimaluste rakendamine).

6. Üleriigiline planeering Eesti 2030+

Üleriigilise planeeringu kaheks esimeseks põhisuunaks on:

1. Tasakaalustatud ja kestlik asustuse areng, sh:

- olemasolevale asustusstruktuurile toetava mitmekesise ja valikuvõimalusi pakuva elu- ja majanduskeskkonna kujundamine;
- töökohtade, haridusasutuste ja mitmesuguste teenuste kättesaadavuse tagamine toimepiirkondade sisese ja omavahelise sidustamise kaudu.

2. Head ja mugavad liikumisvõimalused:

- teenuste, haridusasutuste ja töökohtade kättesaadavuse tagab toimepiirkondade sisene ja omavaheline sidustamine kestlike transpordiliikide abil;
- tagatud on kiire, piisava sagedusega ja mugav ühendus välismaailmaga;
- erinevaid transpordiliike kasutatakse tasakaalustatult, arvestades piirkondlike eripäradega.

Võru maakonna arengustrateegia on üleriigilise planeeringuga kooskõlas, kuna panustab mitmekesise elu- ja majanduskeskkonna kujundamisse.

Eesmärgiks on, et Võru maakonnas on eluks vajalikud teenused lihtsalt ja mugavalt kõigile kättesaadavad. Eesmärgiks on ka maakonna keskuste võrgustiku toimimine (teenuste kättesaadavus), uuenduslike transpordilahenduste (nõudetransport, sõidujagamine) rakendamine. Interneti arendamine hajaasustusega piirkondades, selleks et igas kodus oleks piisav interneti kiirus ja telefonilevi. Tagatud oleks korras teed ning arendataks edasi kergliiklusteede võrgustikku. Head transpordiühendused (hästi korraldatud ühistransport, bussi-, rongi-, lennuliikluse võimalused).

7. Eesti teadus- ja arendustegevuse, innovatsiooni ning ettevõtluse arengukava 2021–2035

Eesti teadus- ja arendustegevuse, innovatsiooni ning ettevõtluse arengukava 2021-2035 eesmärk on see, et Eesti teadus, arendustegevus, innovatsioon ja ettevõtlus suurendavad koostoimes Eesti ühiskonna heaolu ja majanduse tootlikkust, pakkudes konkurentsivõimelisi ja kestlikke lahendusi Eesti ja maailma arenguvajadustele.

Arengukava eesmärk on, et Eesti teadus, arendustegevus, innovatsioon ja ettevõtlus suurendavad koostoimes Eesti ühiskonna heaolu ja majanduse tootlikkust, pakkudes konkurentsivõimelisi ja kestlikke lahendusi Eesti ja maailma arenguvajadustele.

Arengukava ülesehitus järgib loogikat, mille kohaselt tagatakse teadussüsteemi baasvõimekus, mis on vajalik ühiskonna toimimiseks (teadussüsteemi suund), tagatakse ettevõtluskeskkond, mis soosib kõrge lisandväärtusega rahvusvaheliselt konkurentsivõimelise ettevõtluse arengut (ettevõtluskeskkonna suund) ning luuakse sünergiat ja lisandväärtust teadussüsteemi, ettevõtlussektori ja riigi ühistegevustes, sh Eesti arenguvajadustele fokusseeritud valdkondades, mille kaudu sünnivad uued teadmismahukad lahendused nii riigile kui uued ärivõimalused ettevõtlussektorile (teadmussiirde suund).

Arengudokumendis püstitatud eesmärkide täitmisesse aitavad kõige enam kaasa Võru maakonna arengustrateegia majanduse ja elukestva õppe valdkonnad. Võru maakonnal on Eestis ainulaadne geograafiline positsioon, paiknedes Euroopa Liidu idapiiril Venemaa ja Läti vahetus läheduses. Kaasaegsete ettevõtlus- ja tööstusalaade väljaarendamine loob võimalused rakendada Võru maakonna geograafilisest asukohast tulenevat eelist – ligipääsu välisturgudele. Väärtuspõhine haridussüsteem tagab loovate ja ettevõtlike noorte pealekasvu. Head transpordiühendused toetavad ettevõtlust ja aitavad kaasa piirkonna arengule.

Transpordi ja liikuvuse arengukava 2021–2035

Eesti transpordipoliitika eesmärk on tagada elanikele ja ettevõtetele mugavad, ligipääsetavad, ohutud, kiired, nutikad ja kestlikud liikumisvõimalused kooskõlas Euroopa Liidu õigusnormides kehtestatud eesmärkidega.

Arengukava elluviimise eesmärk on tagada kogu transpordisüsteemi ligipääsetavus, ohutus ja nutikus, vähendades ühtlasi transpordisektori kasvuhoonegaase, suunates kaubavood maanteedelt keskkonnahoidlikele alternatiividele, s.o raudteele ja merele. Reisijateveos

suurendame ühistranspordi kasutamist ja aktiivseid liikumisviise (käimine, jalgrattasõit jms) ning soodustame kergliikurite (nt mono- ja elektritõukerattad) kasutamist sõiduautode ja neile rajatud ruumi arvelt.

Maakonna arengustrateegias on tegevussuundadena määratletud piirkonna arenguks soodustavate tingimuste loomine, sh ühenduste parendamine (teed, sh kergteed, ühistransport, raudtee jms). Sundliikumiste vähendamise eesmärgil kaugtöökohtade loomise, ühistranspordi arendamise innovaatiliste ja säästlikumate transpordilahenduste (nõudetransport, transpordi jagamisteenuse, sotsiaaltranspordi jne) piloteerimise ja kasutuselevõtu toel. Arengustrateegia kohaselt eelistatakse ja soodustatakse säästlikumaid liikumisviise.

Maakonna üldise ja majanduse kestliku konkurentsivõime seisukohast on head ühendused ning liikumisvõimalused hädavajalikud.

Haridusvaldkonna arengukava 2021-2035

Üldeesmärk: Eesti inimestel on teadmised, oskused ja hoiakud, mis võimaldavad teostada end isiklikus elus, töös ja ühiskonnas ning toetavad Eesti elu edendamist ja üleilmset säästvat arengut.

Tegevussuund:

1. Õpivõimalused on valikurohked ja kättesaadavad ning haridussüsteem võimaldab sujuvat liikumist haridustasemete ja -liikide vahel
2. Eestis on pädevad ja motiveeritud õpetajad ja koolijuhid, mitmekesine õpikeskkond ning õppijast lähtuv õpe
3. Õpivõimalused vastavad ühiskonna ja tööturu arenguvajadustele

Et aastal 2035 oleksid õpivõimalused valikurohked ja kättesaadavad ning õppijal oleks võimalik haridustasemete ja -liikide vahel sujuvalt liikuda, on ka edaspidi oluline, et haridus oleks ühiskonnas kõrgelt väärtustatud, võimalikult palju lapsi käiks lasteaias, haridus oleks kvaliteetne ja mitmekesine ning õppeasutused autonoomsed. Äärmiselt tähtis on leida lahendused kitsaskohtadele: kuidas suurendada haridussüsteemi osaliste vastutust ja koostööd; kuidas arvestada väljaspool kooli, nt töökogemuse kaudu omandatud teadmisi ja oskusi formaalõppes, andmata järele hariduse kvaliteedis; kuidas lähtuda õppe korraldamisel õppijast ja toetada erinevaid õppijaid, arvestades nende sugu, erivajadust jne; kuidas saada õppima neid täiskasvanuid, kelle osalus elukestvas õppes on praegu tagasihoidlik.

Visioon 2020: Õppimine on eluviis. Märkame arenguvõimalusi ja otsime nutikaid lahendusi.

Võru maakonna elanike haridustase on Eesti keskmisest madalam, samuti on madalam nende inimeste hulk, kes osalevad ümber- ja täiendõppes või võtavad muul moel osa elukestva õppe programmidest. See on väljakutseks meie piirkonna ettevõtlusele, kogukondadele ning muude valdkondade arengule. Haridusasutuste jaoks on probleemiks aga õpetajaskonna keskmisest kõrgem vanus ning spetsialistide nappus, mis vähendab koolide ja lasteaedade paindlikkust reageerida õpikäsituse muutusele ning pakkuda sobivaimat tuge hariduslike erivajadustega lastele.

Võru maakonna arengustrateegia elukestva õppe valdkonna väljakutseks on tagada kättesaadav ja kvaliteetne koolieelne- ja põhikooli haridus ning gümnaasiumi- ja kutseharidus, arvestades iga õppija individuaalset ja sotsiaalset arengut. Tagada tugev karjääriõpe koolides, väärtuskasvatus, huviharidus ja noorsootöö sidusus formaalharidusega ning erivajadustega arvestamine.

Luuu soodsad tingimused elukestvaks õppeks. Koolid tuleb muuta avatud keskkondadeks, kus lisaks õpilaste õpetamisele pakutakse koolitusi ja kursusi ka täiskasvanutele (eriti lapsevanematele) ning eakatele. Haridustee katkestanutel on võimalus omandada põhikooli või gümnaasiumiharidus täiskasvanute gümnaasiumis. Kutsehariduskeskuses on vaja luua võimalused õppimiseks ka erivajadustega (nii füüsiliste kui vaimsetega) inimestele kutse õppimiseks.

Suureks väljakutseks on õpetaja ametikoha väärtustamine ning õpetajaskonna motiveerimine. Koolidesse on vaja tööle saada oma ala professionaalid ja entusiastid, kes vastastikku ka üksteise arengut toetaksid. Õpetaja peab olema sädeinimene, kes suudab innustada noori avastama, kogema ja proovima.

9. Noortevaldkonna arengukava 2021–2035

Visioon

Aastal 2035 elavad noored kõigis Eesti piirkondades tervislikku ja täisväärtuslikku elu ning on võimestatud muutma kogukonda ja riiki sellisel, et Eestis on maailma parim keskkond kasvamiseks, elamiseks ja eneseteostuseks.

Üldeesmärk

Noore avarad arenguvõimalused, turvatunne ja kindel tugi loovad Eestit, mida noor tahab edasi viia.

Noortevaldkonna väljakutsete keskmes on noored ja nende vajadused.

1. Noortega arvestamine kõikides (sh poliitika)valdkondades
2. Iga noore võimalus avastada oma andeid ja huvisid sobival moel, saada osa ühistegevustest ning tuge oma ideede arendamiseks. Noored on loov ja edasiviiv jõud Eesti ühiskonnas. Loovuse ja ettevõtlikkuse arenguks on vaja kujundada noores eneseusku ja enesekindlust,

võimaldada kogeda eksimusi ja õnnestumisi ning õppida valikutega kaasnevast. Noore andeid, huvisid ja loovust (sh nendega süvitsi tegelemist noorte huvihariduses) tuleb järjepidevalt tunnustada (sh arvestada mitteformaalses õppes omandatud teadmisi, oskusi ja kogemusi nii formaalhariduses kui tööturul) ja luua täiendavaid tingimusi nende igakülgses arenguks. Muuhulgas on oluline luua täiendavaid võimalusi ka noortele täiskasvanutele, kelle ligipääs oma huvidega tegelemisele võib ebapiisava finantsseisu tõttu olla oluliselt piiratud.

3. Võrdsed võimalused iga noore arenguks kõigis Eesti piirkondades ja nende noorte märkamine ning toetamine, kes erinevatel põhjustel loodud võimalustest osa ei saa. Kõrvalejäämist ja heitumust tuleb vältida, sh toetades noorte vaimset tervist ning säilitades noore eneseusk. Selleks on vaja pakkuda tuge noore püstitatud ootuste saavutamiseks ja aidata maandada riske, et ennetada suuri tagasilööke. Tõrjutusriski sattunud noored ei ole sageli võimalustest teadlikud ning vajavad seetõttu suuremat märkamist ja professionaalset tuge. Oluline on vähendada vaesuse ja muude ebavõrdsete olude mõju noore arenguvõimalustele.

4. Vajalikud oskused ja tugi iseseisvumiseks. Igale noorele peab olema tagatud võimalus iseseisvuda ja elus edasi jõuda, sh hariduse omandamisel kui tööturule sisenemisel ja seal edukal toimimisel. Et noorel kujuneksid eeldused ise hakkama saada, on vaja teda enne iseseisvumist võimestada, sh toetada tema vaimset ja füüsilist tervist ning tasakaalu. Oluline roll on nii pere- kui kogukonnal, sõpradel ja haridus- ning noorsootöösutustel, mis sisustavad noore ajast arvestava osa. Keerulisematest tingimustest pärit noored või need, kellel on raskusi vastutuse võtmisega, vajavad enam tuge, et ennetada nende kõrvalejäämist ja tõrjutust ning vältida sotsiaalset kihistumist ja tõrjutust.

5. Noorsootöö teenuste (sh noorte huvihariduse) kättesaadavus sõltumata noore elukohast. Noorsootöö (sh noorte huvihariduse) võimaluste ebapiisav kättesaadavus ning seeläbi noorte tähelepanuta jätmine tähendab ühiskonna jaoks pikas perspektiivis suuremaid kulutusi (OECD hinnangute põhjal võivad õpingutest ja tööturult kõrvale jäänud noortega seotud kulud moodustada kuni 1% SKP-st). Kesine ligipääs noorsootöö- ja nõustamisteenustele lapseas võib avaldada pikaajalist pärssivat mõju isiksuse arengule ja pidurdada oskuste arengut.

6. Noorte stardipositsioon tuleviku väljakutsete ning globaalsete trendidega toimetulekuks. Arvestades tulevikutrende ja kompleksseid väljakutseid, on noorte edukaks toimetulekuks oluline luua võimalusi seotud pädevuste omandamiseks (sh digipädevused, kriitilise analüüsi ja probleemilahendamise-, aga ka sotsiaal-emotsionaalsed oskused). Lisaks on oluline noorte teadlikkuse ning valmisoleku kasvatamine panustamaks tuleviku väljakutsete – nt tulevikutöö, keskkonnahoid, kliima, tervis ning tehnoloogia – lahendamisse.

7. Noorte loomulik osalus neid puudutavate otsuste tegemisel. Noore kuuluvustunne ja kaasatuse taju sõltuvad sellest, kas tema mõtteavaldused leiavad ärakuulamist ja arvestavat vastukaja kodus, koolis ja kogukonnas, kas ta tunneb kokkukuuluvust eakaaslastega ja kas ühised ettevõtmised on kogukonnas tähenduslikud. Noortel on vaja teadmisi, oskusi ja hoiakuid selleks, et ühiskonnas osaleda ja kaasa rääkida, aga ka laiemalt ühiskondlike muutustega toime

tulla. Võimalus osaleda aitab vältida sotsiaalset apaatsust või vajadust ja soovi end radikaalselt väljendada. Osaluse suurendamiseks peab kaitsma noorte õigusi ja toetama nende kodanikuosalust, sh nende eakohast kaasumist esindusdemokraatiasse. See on tugeva kodanikuühiskonna arengu ning demokraatia püsimise alus.

8. Noorsootöö (sh noorte huvihariduse) jätkusuutlikkus ja töötajaskonna väärtustamine kõigis Eesti piirkondades. Noortevaldkonna töötajate palgatingimused ja sotsiaalsed garantiid on võrreldes näiteks haridusvaldkonnas samaväärset tööd tegevate spetsialistidega oluliselt kehvemad. Erialase enesetäiendamise võimalused on piiratud. Oluline on suurendada ka erialase kvalifikatsiooniga töötajate arvu valdkonnas (eeskätt väljaspool suuremaid keskuseid).

Noorsootöö (sh noorte huvihariduse) jätkusuutlikkuse seisukohalt on oluline väärtustada noortega töötajaid, võttes seejuures arvesse, et erinevad tegevuskeskkonnad nagu avatud noorsootöö, noorte huviharidus ja huvitegevus, laagrid jm eeldavad osati ka eriomaseid vajalikke pädevusi ja erialast ettevalmistust ning oluline on ka noortega tegelevate vabatahtlike panus. Noortega töötavate spetsialistide positsioon ühiskonnas vajab tugevdamist.

Võru maakonna arengustrateegia kestliku kogukonna ning kultuuri ja eripära valdkondade eesmärkides on toodud:

Meie maakond on parim paik laste ja noorte füüsiliseks ning vaimseks arenguks, siin on hästi toimetulevate inimeste kasvulava.

Tegevussuundadena on nimetatud, et noortele oleks tagatud mitmekülgne huviharidus, võimalused ja vahendid huvitegevuseks ning noorte arvamuse kuulamine ja arvestamine. Noorte märkamine ja tekkivate huvigruppide võimestamine.

Noortevaldkonna arengukava üld- ja alaeesmärkide täitmine on maakonna arengustrateegias kajastatud.

10. Põllumajanduse ja kalanduse valdkonna arengukava aastani 2030

„Põllumajanduse ja kalanduse valdkonna arengukava aastani 2030“ (PõKa 2030) seob tervikuks põllumajanduse, kalanduse, vesiviljeluse, toiduainetööstuse ning maa- ja rannapiirkondade arengusuunad.

Arengukava eesmärk on kaasa aidata nende valdkondade konkurentsivõime suurenemisele, toidujulgeolekule, maa- ja rannapiirkondade kestlikule arengule, heale taime- ja loomatervisele, muldade seisundi paranemisele, toiduohutusele ning puhta keskkonna ja liigilise mitmekesisuse säilimisele. Sellega loob PõKa 2030 neis valdkondades lisandväärtuse suurendamise eeldused, võttes arvesse biomajanduse, säästva arengu ja keskkonnavalaseid eesmärke, ning loob võimalusi valdkondadevaheliseks koostööks.

Eesti põllumajanduse ja kalanduse kestlikkuse, arengu ja konkurentsivõime tagamiseks on oluline muuta paremaks kõigi osapoolte (ettevõtjad, avalik sektor, haridus-, teadus- ja arendusasutused, mittetulundusühingud jm) tööd ning parandada toodangu kvaliteeti. Arengukavas on eesmärkide saavutamiseks vajalikud sekkumised jagatud seetõttu kaheksa tegevussuuna vahel: põllumajanduskeskkond; taimetervis, loomade tervis ja heaolu; toiduohutus; kvaliteetsed sisendid põllumajanduses; põllumajandussaaduste tootmine, väärindamine ja turustamine; maa- ja rannapiirkonna areng; teadus ja innovatsioon ning teadmussiire; kestlik kalandus.

PõKa 2030 eesmärkide täitmisesse panustab ka erasektor oma valdkondlike arengukavade tegevustega.

Võru maakonna arengustrateegia toetab maaelu arengukavas sätestatud prioriteete ja eesmärke.

Võru maakonnale on iseloomulik suur turismi- ja puhkemajanduse ning traditsiooniliste majandusharude (metsa- ja põllumajanduse) osatähtsus. Strateegilisteks eesmärkideks on ressursi kõrge väärindamine läbi innovatsiooni ja uuendusliku lähenemise, nutikuse ja paindlikkuse ning toodetele lisandväärtuse andmine. Oluliseks peetakse ettevõtlusaktiivsuse tõstmist, maakonna eripära kasutamist ettevõtluse hüvanguks, tõhusat koostööd avaliku ja erasektori vahel ühiste eesmärkide saavutamiseks ning häid võimalusi ettevõtmiseks ja ametialaseks eneseteostuseks. Võru maakonna ettevõtluskeskkond ja noored kannavad edasi maakonnale omaseid väärtusi.

11. Kultuuri arengukavaga 2021 – 2030

Kultuur 2030 üldeesmärk: Eesti kultuur on elujõuline, arenev ja maailmale avatud ning kultuuris osalemine on loomulik osa iga inimese elus.

Seda toetavad kolm alameesmärki:

1. Eesti kultuurielu on tugev ja toimiv

Eesti kultuurielu on mitmekülgne, kõrgetasemeline ja rahvusvaheline, tagatud on professionaalide ja kultuuri hindava publiku järelkasv ning loodud on soodsad tingimused nii loometegevuseks kui ka kultuuris osalemiseks kõikidele inimestele üle Eesti ning välismaal elavatele rahvuskaaslastele.

2. Eesti kultuurimälu on hoitud ja hinnatud

Eesti rikkalik vaimne ja aineiline kultuuripärand on hästi hoitud, uuritud ja teadvustatud, kultuuripärand on elavas kasutuses ja inimestele oluline, tagatud on kultuuripärandi pikaajaline füüsiline ja digitaalne säilimine ning kättesaadavus. Eesti kultuurilugu on väärtustatud ja teaduslikult uuritud, avaldatakse ja uuritakse Eesti kultuuri seisukohast olulisi tüvitekte.

3. Kultuuri ja loovuse roll ühiskonna arengus on väärtustatud

Kultuur ja loovus on tihedalt lõimitud eri valdkondadega, toetades ühiskonna terviklikku ja kestlikku arengut ning aidates kaasa Eesti konkurentsivõimele, sotsiaalse ja majandusliku heaolu kasvule ning rahvusvahelisele kuvandile.

Võru maakonna arengustrateegia aitab kaasa riikliku kultuuripoliitika eesmärkide saavutamisele. Võru maakonna väärtuseks on eripärasus. Maakonnas on mitu kultuuriruumi. Eesmärkideks on Seto ja Vana-Võromaa kultuuriruumide elujõulisus, traditsioonide hoidmine ja arendamine, piirkonna ja kogukondade omanäolisuse ning kultuuritraditsioonide hoidmine. Teeme kõik selleks, et meil oleksid tugeva identiteediga kogukonnad, kes hoiavad ja kannavad edasi oma paikkonna keelt ja kultuurilist eripära ning ka ettevõtluskeskkond ja noored kannaksid edasi maakonnale omaseid väärtusi.

12. Spordipoliitika põhialused aastani 2030

Eesti spordipoliitika visiooniks ja üleriigiliseks eesmärgiks on, et aastal 2030 vastab eestimaalaste vaimne ja kehaline tasakaal ning heaolu Põhjamaade tasemele ning Eestis on kehalist aktiivsust soodustav elukeskkond koos kaasnevate teenustega, mis toetavad inimeste tervena elatud eluea pikenemist ja eneseteostust ning majanduskasvu.

Võru maakonnas on palju spordirajatisi, samuti pakub mitmekesine maastik võimalust tegeleda erinevate spordialadega ja aktiivse liikumisega. Kohati on probleemiks spordirajatiste vähesus ja nende seisukord. Omavalitsused vajavad uusi palliplatse, terviseradu ja välijõusaale. Murekohaks on olemasoleva spordivarustuse vananemine. Vajalikud on investeeringud olemasolevate spordirajatiste parendamiseks ning uute rajamiseks.

Kestliku kogukonna valdkonna ühe strateegilise eesmärgina on nimetatud, et meie maakond on parim paik laste ja noorte füüsiliseks ja vaimseks kasvamiseks ja arenemiseks, siin on hästi toimetulevate inimeste kasvulava ning tegevussuunana on välja toodud noortele mitmekülgse huvihariduse tagamine, võimalused ja vahendid huvitegevuseks ning et maakonnas oleksid võimalused aastaringelt erinevate spordialadega tegelemiseks.

Võru maakonnas on säilinud kogukondlik mentaliteet ja eluviis, vabatahtlikkusele tuginevad tugevad ja aktiivsed organisatsioonid: Võrumaa Spordiliit, Kaitseliit (s.h. Noorkotkad ja Kodutütred), Politsei (abipolitseinikud), Päästeamet (vabatahtlikud päästjad), Meiela, külaseltsid. Meil on olemas spordirajatised, kogukonnakeskused, kultuuriobjektid.

Tervise ja heolu ning siseturvalisuse valdkonna eesmärkideks on see, et maakonna inimene elab kaua ja tervena, leiab eneseteostust kogu elukaare vältel ning meie inimene on hoitud (võrdsete võimaluste loomine, sotsiaalse tõrjutuse ja ebavõrdsuse vähendamine).

Kokkuvõtvalt toetab arengustrateegia igati Eesti spordipoliitika visiooni ja eesmärki.

13. Rahvastiku tervise arengukava 2020-2030

Rahvastiku tervise arengukava 2020–2030 eesmärgid on:

Eesti inimeste keskmine oodatav eluiga kasvab 2030. aastaks meestel 78 ja naistel 84 eluaastani ning keskmine tervena elada jäänud aastate arv kasvab meestel 62 ja naistel 63 eluaastani.

Tervena elada jäänud aastate arv kasvab kiiremini kui oodatav eluiga ehk inimesed elavad suurema osa oma elust tervisest tulenevate piiranguteta.

Ebavõrdsus tervises (sugude, piirkondade ja haridustasemetega vahel) väheneb vähemalt selliselt, et 2030. aastaks ei ole eluiga üheski maakonnas Eesti keskmisest lühem kui kaks aastat ning põhiharidusega inimeste keskmine oodatav eluiga ei jää kõrgharidusega inimeste keskmisest oodatavast elueast maha rohkem kui kaheksa eluaastat.

Eesmärkide saavutamiseks on vajalik, et aastaks 2030 ei oleks meeste ja naiste oodatava eluea vaheline erinevus suurem kui kuus aastat ning tervena elada jäänud aastate vaheline erinevus suurem kui üks aasta. 2019. aastal oli meeste ja naiste oodatava eluea vahe 8 aastat (Joonis 1) ja sünnihetkel tervena elada jäänud eluaastate vahe 3,5 aastat

Piirkondliku ebavõrdsuse vähendamiseks tervises on vajalik, et aastaks 2030 ei oleks oodatav eluiga üheski maakonnas Eesti keskmisest lühem kui kaks aastat ning tervena elada jäänud aastad pikeneksid kõikides maakondades. 2019. aasta seisuga oli Ida-Virumaa inimeste oodatav eluiga keskmiselt 4 aastat madalam kui Harjumaal ja Tartumaal ning 2 aastat madalam kui Eestis keskmiselt. Sünnihetkel oli tervena elada jäänud eluaastate arv kõige madalam Võrumaal ja Põlvamaal, kus see oli üle 14 aasta madalam kui Läänemaal ja üle kümne aasta madalam kui Eesti keskmine.

Tervise ebavõrdsuse vähendamiseks erineva haridustasemega inimeste vahel on vajalik, et oodatava eluea erinevus põhi- ja kõrgharidusega inimeste vahel ei ole aastaks 2030 suurem kui kaheksa eluaastat ning tervena elada jäänud aastad pikenevad kõikide haridustasemetega puhul. 2019. aastal oli põhiharidusega ja kõrgharidusega inimeste oodatava eluea vahe 9,5 aastat ja sünnihetkel tervena elada jäänud eluaastate vahe 15,5 aastat.

Võru maakonna arengustrateegia tervise ja heaolu ning siseturvalisuse valdkonna prioriteet on iga inimese aktiivsuse ja eneseteostuse toetamine igas eluetapis, et inimesel oleks motivatsioon anda vastavalt oma võimetele maksimaalne panus ühiskonna toimimisse ning luua inimesele turvatunne raskuste ületamisel, et kriisid mööduksid võimalikult kiiresti ja edukalt. Inimese heaolu sõltub kõige enam kolmest tegurist: kogukondlikud suhted (sotsiaalne sidusus), haridus ja tööhõive (eneseteostus). Strateegia põhineb nende kolme teguri arendamiseks meie piirkonna tugevuste võimendamisele ja eesmärgipärasel kasutamisele.

Maakonna arengustrateegia aitab täita rahvastiku tervise arengukava 2009–2020 strateegilise valdkonna üldeesmärki, milleks on tervena elatud eluea pikenedamine enneaegse suremuse ja haigestumise vähendamise kaudu.

14. Eesti infoühiskonna arengukava 2020

Arengukava keskmes on riigis info- ja kommunikatsioonitehnoloogia kasutamist ja nutikate lahenduste loomist võimaldava keskkonna tagamine. Selle raames on üks arengukava alaeesmärk majanduse kasvu, riigi arengut ja elanike heaolu toetava info- ja kommunikatsioonitehnoloogia taristu loomine. Selline taristu on vajalik, et tagada paremini ühiskonna sidusust.

Maakonna arengustrateegia kontekstis on oluline, et Võru maakonnas on eluks vajalikud teenused lihtsalt ja mugavalt kõigile kättesaadavad. Selle eesmärgi täitmiseks on vajalik kiire internetiteenuse arendamine üle maakonna ning kvaliteetse mobiilside olemasolu.

15. Siseturvalisuse arengukava 2020-2030

ÜLDEESMÄRK: Eesti inimesed tunnevad, et nad elavad vabas ja turvalises ühiskonnas, kus igaühe väärtus, kaasatus ja panus kogukonna turvalisusesse loovad ühe turvalisima riigi Euroopas. Koostöös parandatakse elukeskkonda, vähendatakse ohtu elule, tervisele, varale ja põhiseaduslikule korrale ning tagatakse kiire ja asjatundlik abi.

Tähelepanu keskmes on Eesti inimeste ja igaühe panus, et rõhutada võrdsust, kuna on oluline, et inimesed tunneksid endid ühtmoodi turvaliselt, olenemata elukohast, keelest, soost, rassist, vanusest, puudest jmt.

Eesmärgis on olulisel kohal ka vaba ja turvaline ühiskond, kuna turvalisus ja õigused-vabadused peavad käima käsikäes. Aastatel 2020–2030 on vaja inimeste turvatunne ja Eesti siseturvalisus hoida stabiilsena ja võimalusel neid kasvatada. Olulisele kohale on seatud igaühe väärtus, kaasatus ja panus kogukonna turvalisusesse.

Inimeste kaasatust ja panust iseenda ja kogukonna turvalisusesse on vaja aastatel 2020–2030 olulisel määral parandada, luues selleks vajalikke eeldusi. Sellise lähenemise toimimiseks peab riik oma asutuste kaudu looma ja pakkuma asjakohaseid lahendusi ja tekitama inimestes turvalisuse suurendamise vastu huvi. Inimesed peavad tundma oma väärtust ning oskama ja olema motiveeritud kaasa lööma. Panustamise ning enda ja teiste ohtude eest kaitsmise eeldus on inimeste oskus ja teadlikkus turvalisuse teemadel, mida on samuti vaja suurendada.

Eesmärgi seadmisel on silmas peetud ka tavapärasemate rändeliikidega seotud probleeme. Eestisse on teretulnud inimesed, kes tahavad aktiivselt panustada Eesti ühiskonna arengusse. Siseturvalisuse keskmes on inimeste elu, tervise ja vara kaitsmine. See sõltub nii igaühest endast, väliskeskkonnast, sealhulgas looduskeskkonnast, kui ka elukeskkonnast, mida parandades vähendatakse ohte. Keskkonnast tulenevaid ja keskkonda ähvardavaid ohte peab ennetama ja ära hoidma, kasutades selleks mõistlikke lahendusi.

Aastatel 2020–2030 on vaja oluliselt vähendada elu, tervise ja varakahjusid. Peale selle, et riik loob inimestele kaasalöömisvõimalusi ja kaasab neid turvalisuse tagamisse ning toetab nende oskusi, peab riik jätkusuutlikult tagama igapäevase valmisolek

Avalike teenuste kättesaadavus maakonna igas paigas on kestliku kogukonna üks väljakutsetest. Siseturvalisuse valdkonnas on oluliseks koostöövõrgustike arendamine ja kogukonnakeskne lähenemine. Turvalisuse tagamisel toimib sujuv koostöö elanike, riigiasutuste, kohaliku omavalitsuse üksuse, ettevõtete ja vabaühenduste vahel. Eesmärgiks on see, et Võru maakonnas on eluks vajalikud teenused lihtsalt ja mugavalt kõigile kättesaadavad ning tagatud peavad olema keskuste võrgustiku areng ja pakutavate teenuste miinimumtase. Lähiaastate väljakutseteks on haldusvõimekuse tõstmine ning koostöö arendamine, maakonna keskuste ja toimepiirkondade võrgustiku toimimine, et tagada kogu maakonnas töökohtade ning teenuste kättesaadavus ning seeläbi elukvaliteet nii linnades kui maapiirkondades.

16. Heaolu arengukava 2016-2023

Heaolu arengukava elluviimiseks on püstitatud kaks üldesmärki:

1. Tööhõive kõrge tase ning pikk ja kvaliteetne tööelu.

2. Sotsiaalse ebavõrdsuse ja vaesuse vähenemine, sooline võrdsus ning suurem sotsiaalne kaasatus.

Töö annab inimestele võimaluse eneseteostuseks ja majanduslikuks kindlustatuseks ning on seetõttu üks põhiline sotsiaalmajandusliku arengu eeldus ja hea elukvaliteedi alus.

[Heaolu arengukava 2023-2030 koostamise ettepanek täiendatud 30.03 \(1\).pdf](#)

Maakonna arengustrateegia tervise ja heaolu ning siseturvalisuse valdkonna prioriteet on iga inimese aktiivsuse ja eneseteostuse toetamine igas eluetapis, et inimesel oleks motivatsioon anda vastavalt oma võimetele maksimaalne panus ühiskonna toimimisse ning luua inimesele turvatunne raskuste ületamisel, et kriisid mööduksid võimalikult kiiresti ja edukalt. Inimese heaolu sõltub kõige enam kolmest tegurist: kogukondlikud suhted (sotsiaalne sidusus), haridus ja tööhõive (eneseteostus).

17. Eesti säästva arengu riiklik strateegia „Säästev Eesti 21“

Eesti säästva arengu eesmärgid: 1. Eesti kultuuriruumi elujõulisus; 2. Inimese heaolu kasv; 3. Sotsiaalselt sidus ühiskond; 4. Ökoloogiline tasakaal.

Strateegia eesmärk on ühendada ülemaailmsest konkurentsist tulenevad edukuse nõuded säästva arengu põhimõtete ja Eesti traditsiooniliste väärtuste säilitamisega.

Võru maakonna eripäraks on mitme kultuuriruumi olemasolu ning rikkalik kultuuripärand. Seetõttu on väljakutseteks omanäoliste võru ja seto kultuuride säilitamine, arendamine ning tutvustamine, omanäolisuse toetamine ja hoidmine piirkondades ning maakonna omapära rõhutamine, pärandkultuuri sidumine tänapäevaga ning selle edasiarendamine.

28. Sidusa Eesti arengukava

Arengukava visioon annab sihi ja ambitsiooni, millisena soovime Eestit näha 2030. aastal. Visiooni mõte on kõnetada eesti inimesi olenemata nende kultuuritaustast või elukohast:

Eesti on peresõbralik ja kestlik rahvusriik, riik, kus kõigil on hea elada.

Eestis on hea perekonda luua ja lapsi kasvatada.

Väärtustatakse ja toetatakse lapsevanemaid, tugevate ja kestvate peresuhete loomist ja hoidmist.

Eesti on lasterikas ja tagatud on rahvastiku järelkasv.

Eesti inimesed on koostöömeelsed, jagavad ühist kultuuriruumi ja tunnevad ühtekuuluvust, sõltumata emakeelest või kultuuritaustast.

Olenemata mitmekesisusest jagavad inimesed demokraatlikke väärtusi ja kannavad ühtset Eesti identiteeti.

Rahvastiku- ja lõimumispoliitika on inimesekeskne ja toetab kogukondade arengut. Inimesed tunnevad, et nad on väärtustatud ja kaasatud ning mõistavad enda rolli ja võimalusi kogukonda ja ühiskonda panustada.

Eesti inimesed soovivad oma elu Eestiga siduda, nad osalevad aktiivselt kogukondlikus ja ühiskondlikus elus ning aitavad kaasa riigi arengule – selleks on neil palju mitmesuguseid võimalusi nii Eestis kui ka võõrsil elades.

Maakonna arengustrateegia visiooni elluviimisesse on kaasatud kodanikuühendused, organisatsioonid ja ettevõtted, maakonna inimesed. Kodanikuühiskonna arengu toetamine on maakonna arengustrateegia üheks läbivaks põhimõtteks. Väljakutseks on kodanikuühenduste tegutsemisvõimekuse tõstmine, sealhulgas elanike ühiskondliku aktiivsuse tõstmine.

10. Eesti keskkonnanstrateegia aastani 2030

Maakonna arengustrateegia toetab Eesti keskkonnanstrateegias püstitatud eesmärkide täitmist.

Võru maakonna arengustrateegia kohaselt kasutatakse ressursse efektiivselt, mida soodustab loodussõbralike tehnoloogiate kasutamine. Maakonna elukvaliteet on kõrge, mida soodustab puhas keskkond (puhas loodus ja puhas õhk). Edukalt rakendatakse kaugtöö võimalusi.

Maakonnale omased loodusmaastikud ja traditsioonilised kultuurmaastikud on säilinud, tehiskeskkond ei domineeri roheline elukeskkonna üle, säilinud on ka puutumatu loodusega kaitsealad.

Inimesed on teadlikud vajadusest toimida nii, et keskkond säiliks puhtana ja ohutuna. Harrastatakse tervislikku eluviisi.

20. Turismistrateegia 2022-2025

Turismistrateegia on visioon Eesti turismisektori COVID-19 pandeemiajärgseks elujõu ja kohanemisvõime taastamiseks aastaks 2025. Strateegia elluviimiseks püstitab riik strateegilised eesmärgid kolmes prioriteetses valdkonnas:

1. Toote- ja sihtkohaarendus: Eesti on kestlik turismisihtkoht, mis pakub külastajale vaheldusrikast ja ehedat reisielamust kõikidel aastaaegadel.
1. Nõudluse taastamine: Eesti külastatavus ja turismiteenuste eksport ületab kriisieelset taset.
2. Ühenduste tagamine: Eesti on hästi ühendatud peamiste sihtturgudega ning pakutavad turismitooted ja -teenused on mugavalt ligipääsetavad.

Strateegia lähtub riigi pikaajalise arengustrateegia „Eesti 2035“ eesmärgist tagada Eesti külalistele positiivne kogemus ning kasutada turismi tasakaalustatud mõju kohalikule kultuurile ja keskkonnale. Lisaks ka „Eesti teadus- ja arendustegevuse, innovatsiooni ning ettevõtluse arengukava 2021–2035“ alaeesmärgist soodustada ettevõtlikkust ning teadusmahuka

ettevõtluse teket ja kasvu, kõrgema lisandväärtusega toodete ja teenuste loomist ja eksporti ning investeeringuid kõigis Eesti piirkondades.

Maakonna visioon on turismiarenduskavaga kooskõlas – oma kultuuri ning eripära hoidmine ning arendamine (strateegiline eesmärk) muudab piirkonna seda külastavate turistide jaoks huvipakkuvaks.

Turismialaselt on Võru maakonnal suur potentsiaal tänu Seto ja Vana-Võromaa kultuuriruumile, mitmekesisele loodusele, rohketele huviobjektidele ja piiriäärsele asukohale ning olemasolevatele teenustele. Väljakutseks on neis peituvate võimaluste maksimaalne rakendamine.

21. Energiamaajanduse arengukava aastani 2030

Eesti energiapoliitika arengukavas lähtutakse sellest, et tarbijatele oleks tagatud mõistliku hinna ja kättesaadavusega energiavarustus, et keskkonnamõjud oleksid aktsepteeritavad ning et see oleks kooskõlas Euroopa Liidu pikaajalise energia- ja kliimapoliitikaga. Samuti peab energiamaajanduse arenguplaanide rakendamine olema majandusliku konkurentsivõime poolest kõige kasulikum. Veel määrab uus kava lähtekohad taastuvenergia ja energiasäästu tegevuskavadele ning hoonete renoveerimise visioonile.

Uus kava paneb paika suuna aastani 2030, kuid annab sihte ka kuni 2050. aastani.

Võru maakonna kliima- ja energiakavas püstitati visioon, et aastal 2030 on Võru maakond konkurentsivõimelise majandusega ja energiatõhus maakond, kus on tagatud kvaliteetne ja liigirikas elukeskkond ning valmisolek ja võime kliimamuutustest põhjustatud ebasoodsaid mõjusid teadmiste põhiselt vähendada ja positiivseid mõjusid võimalikul parimal viisil ära kasutada.

Eesmärgiks on maakondliku energia ja kliimakava eesmärkide rakendamine. Kava peamised tegevussuunad on:

- Taastuvenergia tootmisvõimekuse kasvatamine, selleks vajalik võrkude läbilaskevõime ja taastuvenergia tarbimise osakaalu suurendamine, et tõsta energiapuudust ja vähendada sõltuvust taastumatutest/fossiilsetest energiaallikatest.
- Hoonete energiatõhususe suurendamine, mis tagatakse kortermajade ja avaliku sektori hoonete rekonstrueerimisega ja energiatõhusamaks muutmisega.
- Transpordi vajaduspõhise taristu ja korralduse arendamine. Selleks arendatakse ja rekonstrueeritakse teede- ja raudteetaristut ning viiakse läbi vajaduspõhise transpordi arendustegevusi.

22 Eesti digiühiskonna arengukava 2030

Eesti digiühiskonna arengukava 2030 sisaldab visiooni ja tegevusplaani, kuidas Eesti majandust, riiki ja ühiskonda digitehnoloogia abil järgmise kümnendi jooksul edasi arendada. Digiühiskonna alal on endiselt ambitsioon kasutada info- ja kommunikatsiooni-tehnoloogiat ehk digilahendusi võimalikult nutikalt ja rohkelt ära, et seeläbi saavutada „Eesti 2035“¹ sihid. Otsesemalt panustatakse läbi järgnevate alaeesmärkide:

- Eesti majandus on uuendusmeelne ja teadmistepõhine, kasutades uusi tehnoloogiaid ja ärimudeleid ning paindlikke töövorme. Arengukava panustab läbi selle, et on loodud soodsad tingimused ettevõtluse teadus- ja arendustegevuseks ning innovatsiooniks. Eesti majanduskeskkond kutsub töötama, ettevõtteid asutama või siitkaudu virtuaalselt äri ajama, investeerima, looma ja katsetama uusi lahendusi, millest on kasu ühiskonnale laiemalt.
- Elukeskkonna kujundamisel arvestatakse kõigi inimeste vajadustega ning otsustes järgitakse läbivalt kvaliteetse ruumi põhialuseid ja kaasava disaini põhimõtteid, et tagada igapäevale nii vaimse, füüsilise kui ka digiruumi ligipääsetavus ja mugavus. Arengukava tegevused panustavad läbi selle, et kasutusel on uuenduslikud tehnoloogiad ja looduslähedased lahendused, mis vähendavad kliimamuutuste mõju, ajakulu vahemaade läbimisel ja tagavad hea elukeskkonna terves Eestis.
- Eesti on uuendusmeelne, teadmiste loomist ning kasutamist väärtustav riik, kus ühiskonnaelu korraldatakse uute, inimesekesksete ja tõhusate tehnoloogiate abil. Arengukava tegevused panustavad läbi selle, et valitsemiskorraldus soosib ühiskonna sidusust, uute lahenduste kasutuselevõttu, innovatsiooni ja paindlikku riigivalitsemist. Avalikud teenused on taustal toimivad ja etteaimavad ning andmeruum kaitstud. Eesti riigikorraldus ja inimeste osalus selles on trende loov ja eeskujuks teistele riikidele. Digiühiskonna 2030. aasta visioon on, et Eesti oleks täis digiväge.

See kätkeb järgnevat:

- meie elukorraldus on vägev – on lihtne teha asju, mida vajame või tahame;
- oleme digiväega kaitstud – meie digielu on turvaline ja lähme digiarengus julgelt edasi;
- meie majandus on digiväeline – digilahendused on kogu majanduse mootor;
- digiväel väärtustame iga inimest ja loome ühist;
- Eestis on väetatud pind tulevikulahenduste loomiseks.

Visiooni elluviimiseks on siinses arengukavas seatud täpsemad eesmärgid ja kavandatud tegevussuunad kolmel alal:

- a. arendada digiriiki ehk digilahenduste kasutamist avalikus sektoris, sest digiriigi üldist arendamist ei hõlma ükski teine arengukava ning lisaks on avalik sektor Eesti digiühiskonna arengu eestvedaja ja suunanäitaja. Põhieesmärk on saada avalike teenuste kasutamisel parim kogemus, et meie elukorraldus olekski vägev, nagu visioonis on esile toodud. Selle nimel on kavas teha järgmised digiriigi arenguhüpped ja tagada seni loodud digiriigi kestlikkus.

- b. arendada elektroonilist sidet ehk ühenduvust, sest piisav ühenduse kättesaadavus on digilahenduste kasutamise alus, olgu tegu inimese igapäevaelu või ettevõtlusega. Põhieesmärk on see, et kiire side jõuaks taskukohaselt kõikjale Eestis.
- c. arendada riiklikku küberturvalisust, sest juhul, kui on tagatud vajalik usaldus, saame visioonis sõnastatult digiarengu teel julgelt edasi minna. See ala hõlmab küberturvalisuse tagamist nii avalikus sektoris kui ka majanduses laiemalt. Põhieesmärk on hoida Eesti küberruum usaldusväärne ja turvaline. Arvestades kasvavaid riske ja senist baasi, on see iseenesest juba parajalt ambitsioonikas siht.

Võru maakonna arengustrateegias on taristu ja keskkonna valdkonnas on nõrkusena välja toodud kiire internetiühenduse puudumine paljudes maakonna piirkondades. Eesmärgiks on tagada üle maakonna kiire internetiühendus, kas lairiba või mõne muu innovaatilise lahenduse abil. Kiire interneti olemasolu loob muu hulgas eeldused internetipõhiste riigi ja kohalike omavalitsuse pakutavate teenuste tarbimiseks, kaugtöö võimaluste arendamiseks maakonnas ja ettevõtluse arenguks. Samuti on oluline mobiilside võrgu edasiarendamine, et tagada kvaliteetne teenus üle kogu maakonna.

Tähtis on kaasava ja avatud valitsemise põhimõtete rakendamine. Oluliseks on koosloome, mille heaks näiteks on Võru maakonnas korraldatavad loometalgud Vunki Mano.

Digivõimaluste kasutamine ja arendamine on maakonnas väljakutseks ning see on fookuses kõikide valdkondade tegevussuundades.

Hea valitsemise ja digivõimekuse kasv on üheks eesmärgiks, millega suurendada haldusvõimekust ning selle läbi kodanike kaasatust ja tõsta nende rahulolu.

Võru maakonna arengustrateegia 2035+ lisa 3 Tegevuskavad

Tegevus	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2027+	2028+	KOKKU	Ressursid Allikas	Teostaja Vastutav organisatsioon	Kaasatavad partnerid	Märkused
1. Tervis ja heolu ning siseturvalisus													
<i>VE1.1. Meie inimene elab tervena ja kaua.</i>													
<i>Tegevussuund 1.1.1. Laste ja noorte vaimne tervis.</i>													
1.1.1.1. Võru maakonna laste ja noorte vaimse tervise edendamiseks noorte elus tasakaalupunkti leidmise protsesside algatamine ja rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, haridusasutused, noortekeskused, huvihariduses tegutsejad, kõrgkoolid	
1.1.1.2. Uimastite alane ennetustöö.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja teised partnerid	
<i>Tegevussuund 1.1.2. Vanemluse toetamine.</i>													
1.1.2.1. Võru maakonna laste ja noorte vaimse tervise edendamiseks vanemlike oskuste toetamise süsteemse protsessi loomine ja rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOV, haridusasutused	
<i>VE1.2. Meie inimene leiab eneseteostust.</i>													
<i>Tegevussuund 1.2.1. Võrdsed võimalused kõigile.</i>													
1.2.1.1. Avaliku ruumi ja hoonete ligipääsetavuse parandamine. Uute ehitiste ja rajatiste kavandamisel peame silmas nende ligipääsetavuse tagamist erinevatele ühiskonnagruppidele.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	TH
1.2.1.2. Avalike ürituste korraldamisel kõigi eagruppide ligipääsetavuse ja erivajadusega inimeste vajaduste ja võimalustega (WC-d, liikumisteed jne) arvestamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.2.1.3. Avalik sektor tööandjana viljeleb paindlikku ja töötaja, sh ka erivajadustega inimeste, vajadustega arvestavat töökorraldust.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.2.1.4. Avalikus sektoris tööelu korraldamine viisil, mis võimaldab ühildada töö- ja pereelu ning leevendada seeläbi soolist palgalõhet.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.2.1.5. Tööandjate teadlikkuse suurendamine erinevate ühiskonnagruppide potentsiaalset ja vajadustest tööturul ning tööturu mitmekesiste võimaluste loomise toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			Eesti Töötukassa	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	

1.2.1.6. Haavatavamate ühiskonnagruppide teadlikkuse suurendamine oma õigustest ja võimalustest tööturul ning täiendõppes ning oma õigust eest seismise võimekuse toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			Eesti Töötukassa	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.2.1.7. Laste ja noorte vaimse tervise edendamiseks vajalike baasteenuste parem kättesaadavus ning spetsialistide piisava arvu tagamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOV, haridusasutused, vaimse tervise teenust pakkuvad asutused, lapsevanemad	
VE1.3. Meie inimene on kaitstud ja hoitud. Elanikel on võrdsed võimalused, toimivad sidused kogukonnad ja võrgustikud.													
Tegevussuund 1.3.1. Kogukond on usaldusväärne partner omavalitsustele sotsiaalteenuste osutamisel ning turvalisuse loomisel ja tagamisel.													
1.3.1.1. Külavanemate rolli täpsustamine ja nende osaluse suurendamine kohaliku elu otsustusprotsessides, sh heaolu tagamisel (varane märkamine, abivajaduse hindamine, "sotsiaalne valve", kogukonnateenuste korraldamine jms). Samuti külavanemate toetamine oma rolli elluviimisel.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.1.2. Jagamismajanduse arengu toetamine ja kogukondadele tingimuste loomine sotsiaalse ettevõtluse arendamiseks, sh avalikule sektorile partnerluse arendamiseks hoolekandeteenuste korraldamisel.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.1.3. Vabatahtlike aktiivsem kaasamine kogukonna ja hoolekande teenuste osutamisse, vabatahtlike toetamine ja tunnustamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid,	
1.3.1.4. Kogukondade aktiivsem kaasamine kogukondliku heaolu tagamisel (vabatahtliku töö võimaluse pakkumine, ühised ettevõtmised, talgupäevad, nõrgemas positsioonis olevate inimeste abistamise võimaluste loomine ja nende kaasamine jne) ning kogukondade omavahelise koostöö soodustamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.1.5. Vabatahtliku tegevuse toetamine kogukondade turvalisuse tagamisel (abipolitseinikud, vabatahtlikud päästjad, kaitseleit, punane rist).	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
Tegevussuund 1.3.2. Kaasame kogukonna avalike teenuste loomisele ja osutamisele.													
1.3.2.1. Teadlikkuse suurendamine avatud valitsemisest, teadliku kaasamise ja koostöö mudelite, meetodite, võimaluste (füüsilised, digitaalsed) järjepidev juurutamine ja kasutamine.		x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	

1.3.2.2. Kohalike kogukonnakeskuste rajamine ja arendamine		x	x	x	x	x		x		Fondid	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	TH
<u>Tegevussuund 1.3.3. Sotsiaalhoolekande süsteem on jätkusuutlik.</u>													
1.3.3.1. Koostöö tihendamine tervishoiu, sotsiaal- ja haridussüsteemi ja kogukonna vahel, et liikuda enam inimese vajadustest lähtuva ja tõhusa abi korraldamise suunas.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.3.2. Uuenduslike lahenduste ja teenuste arendamine sotsiaalvaldkonnas.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.3.3. Erivajadustega lastele ja noortele õppimiseks, tugiteenusteks ja eneseteostuseks võimaluste loomine omavalitsuste koostöös.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.3.4. Sotsiaaltranspordi teenuste ühtne korraldus, mis arvestab piirkonna eripära ning vajadusi ning loob võimalused tõhusaks ressursikasutuseks.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.3.5. Sotsiaalteenuste ja asutustes pakutavate sotsiaalhoolekande teenuste arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid	KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
<u>Tegevussuund 1.3.4. Kättesaadav arstiabi.</u>													
1.3.4.1. Võru tervisekeskuse rajamine ja arendamine maakondlikuks esmasandi arstiabi keskuseks, mis lisaks oma toimepiirkonnas teenuste osutamisele pakub tugiteenuseid ka teistele maakonna perearstikeskustele.	x	x	x	x	x	x	x	x	4 100 000	MATA, KOVid, abiprogrammid	KOVid, perearstid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.4.2. Esmasandi arstiabi kättesaadavuse tagamine väljaspool Võru linna olemasolevates perearstikeskustes ja neis piirkondades arstiabi kättesaadavuse toimetudeli arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, KOVid, abiprogrammid	KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	

1.3.4.3. Koostöö tihendamine ja info vahetamine tervishoiuteenuste pakkujate, omavalitsuste, riigiasutuste, ülikoolide jt osapooltega, et tagada tervishoiu valdkonnas personali olemasolu.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Arenduskeskus koostöös KOV, kõrgkoolid, Haigekassa, Terviseamet	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.4.4. Lõuna-Eesti Haigla arendamine piirkondliku tervishoiuteenuste keskusena ja haigla tegevussuundade elluviimine.	x	x	x	x	x	x	x	x			Lõuna-Eesti Haigla	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.4.5.MTÜ Lõuna - Eesti Erihooldusteenuste Keskuse arendamine piirkonna/regiooni komeptentsikeskuseks.	x	x	x	x	x	x	x	x			MTÜ LE EHTK	KOV, SA Võrumaa Arenduskeskus	
Tegevussuund 1.3.5. Avatud ja kaasav juhtimine.													
1.3.5.1. Avaliku sektori juhtimise koolituste läbiviimine ja omavalitsusetele. juhtimisprotsesside tõhustamiseks vajalike uuringute läbiviimine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	TH
1.3.5.2. Innovatsiooni toetava kompetentsi (ajutrusti) laiendamine, koostöö arendamise valdkonna ekspertidega.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.5.3. Vunki mano! loometalgute jt innovatsiooni soodustavate ürituste korraldamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	
1.3.5.4. Innovatsiooni panustajate tunnustamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid	

[illegible]

[illegible]

1.6.1. Elamufondi arendamine (sh sotsiaal- ja munitsipaaluruumide, elamukruntide, taristu) arendamine vastavalt KOVide arengudokumentidele.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid ja erasektor	KOVid	Erasektor, elanikud	
1.6.2. Sotsiaal- ja kogukonnateenuste arendamine vastavalt KOVide arengudokumentidele.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid, erasektor	KOVid		
1.6.3. Väiksema abi- ja toetusvajadusega inimestele eluasemeteenuse osutamiseks eluruumide ehitamine.			x	x	x				1 200 000	KOV, fondid	Antsla vald,	MTÜ Antsla Tervisekeskus	
1.6.4. Ruusmäel Mäe tee 2 asuva kortermaja arendamine sotsiaalmajaks.		x	x	x					250 000	KOV, fondid	Rõuge vald		
1.6.5. Perearsti ruumide remont.	x	x	x	x	x	x			400 000	KOV, fondid	Võru vald		muudatus
1.6.6. Kogukonnas elamise teenusmaja (sh pansionaat, eakad) kontseptsiooni väljatöötamine ja rajamine.	x	x	x	x	x	x		x	3 520 000	MATA, Võru linn, Sotsiaalministeerium, fondid	Võru linn, Sotsiaalministeerium	KOVid	
1.6.7. Paju sauna projekteerimine ja rekonstrueerimine.	x	x	x	x	x	x		x	300 000	MATA, KOV, fondid ja erasektor	Võru linn		
1.6.8. Võru valla sotsiaalteenuste arendamine sh koduteenus.			x	x	x	x			350 000	KOV, fondid	Võru vald		muudatus
2. Elukestva õppe valdkond													
VE2.1. Võrumaa elanikud osalevad elukestvas õppes ja õppimisvõimalused on kõigile kättesaadavad.													
Tegevussuund 2.1.1. Osalus elukestvas õppes.													
2.1.1.1. Maakondlikel üritustel info jagamise võimaluste pakkumine haridusasutustele ja tugigruppidele, et jõuda võimalikult paljude inimesteni.	x	x	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused	Võrumaa Spordiliit. Töötukassa.	
2.1.1.2. Regionaalsetest vajadustest lähtuv ümber- ja täiendõppe korraldamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus EWERS		
2.1.1.3. Järjepidev seire õpingute katkestamise varaseks ennetamiseks.	x	x	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, KOVid		
2.1.1.4. Igakülgne õpimotivatsiooni toetamine kogu elukaare vältel (sh märkamise ja tunnustamine).	x	x	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	Tugiteenuste pakkujad, Rajaleidja, kogukond	
2.1.1.5. Täiskasvanud õppija toetamine sh lisateenuste võimaldamine (lapsehoid, lähedase hooldus).	x	x	x	x	x	x	x	x			Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus EWERS, KOVid	Kogukond, vabatahtlikud	
2.1.1.6. Karjäärinõustamise teenuse tagamine kõigis Võrumaa õppeasutustes ning vastavalt vajadusele kohalikes omavalitsustes kohapeal.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, Töötukassa, haridusasutused		
2.1.1.7. Õpiharjumuste, vastutustundlikkuse, teadmisjanu ja tööharjumuste kujunemist soodustavate tegevuste toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid	Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	Teaduskool, huvikoolid, Töötukassa, noortekeskused, kogukond	
2.1.1.8. Erinevate eagruppide ühiste õpiürituste toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, haridusasutused	Kogukond, kultuuriasutused	

2.1.1.9. Tervislikke eluviise arendavate tegevuste toetamine ja oluliselt suurem väärtustamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid	Haridusasutused	TÜ Liikumislabor, Tervistedendav kool, Võrumaa Spordiliit, Võrumaa Koolispordi Ühendus, TAI	
2.1.1.10. Perede ühistegevust toetavate ürituste korraldamine.	x	x	x	x	x	x	x	x				Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	
2.1.1.11. Maakondliku õpikeskkondade võrgustiku ja õpiampsude andmebaasi loomine.	x	x	x	x	x	x	x	x				Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	
2.1.1.12. Siduvad õpitegevused haridus-, noorsootöö-, kultuuri- ja sotsiaalvaldkonnas.	x	x	x	x	x	x	x	x				Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	
2.1.1.13. Maakondliku hariduskeskuse loomine, mis seob erinevad ülemaakondlikud õppimise toele suunatud tegevused (uuringud, seire, nõustamine, tugiteenused jm).	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	
2.1.1.14. Maakonnaülese terviklahenduse loomine sekkumisprogrammideks elanikkonna õppes ja tööturul osalemise toetamiseks.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, haridusasutused	Töötukassa	
2.1.1.15. Täiskasvanuõppe võimaldamine maapiirkonnas.		x	x	x	x	x	x	x			Setomaa vald, Setomaa Gümnaasium		
Eesmärk 2.2. Maakonnas on olemas mitmekülgsed haridusvalikud.													
Tegevussuund 2.2.1. Mitteformaalõppe sidusus formaalharidusega.													
2.2.1.1. Õppimisvõimaluste mitmekesistamise eesmärgil koostöövõimaluste leidmisele kaasa aitamine, et kasutada ja arendada maakonnas olevaid kultuuriasutusi, turismiobjekte, ettevõtteid, ühendusi, muuseume jne.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused, Partnerluskogu	Kohalikud ettevõtted, vabatahtlused, Töötukassa	
2.2.1.2. Mitteformaalõppes omandatud kogemuste arvestamise võimaldamine kõikidel haridustasemetel.	x	x	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused	KOVid, HTM, HARNO	
2.2.1.3. Partnerluskokkulepped ettevõtetega (partnerid koolidesse esinema ja tunde läbi viima, võimalused praktilisteks õppekäikudeks).	x	x	x	x	x	x	x	x			Partnerluskogu, SA Võrumaa Arenduskeskus haridusasutused, Töötukassa	Ettevõtted	
2.2.1.4. Õpilastele võimetekohast enesearendamist pakkuvate õpilasürituste loomine (näit. olümpiaadid, võistlused, laagrid jne).	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused, aineühendused	Huvihariduse pakkujad, kogukond	

2.2.1.5. Töövarju programmi rakendamine (iga õpilane min 1x aastas, koos mõtestatud järeltegevustega).	x	x	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, ettevõtted	Kogukond ja lastevanemad, Partnerluskogu, Töötukassa	
2.2.1.6. Majandusõpetajate ja õpilasfirmade juhendajate aineühenduse/võrgustiku loomine ning koostöö arendamiseks ja ühistegevusteks võimaluste loomine.	x	x	x	x	x	x	x	x		HTM tegevustoetus, Innove,	SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused	IVEK, Junior Achievement	
2.2.1.7. Aktiivse tegutsemise märkamine ja tunnustamine positiivsete eeskujude esiletõstmiseks.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, HTM, IVEK, ENTK ja ENL	
2.2.1.8. Noorte ettevõtlikkust arendavad ning toetavad tegevused haridus- ja noorsootöös.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	Haridusasutused, Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus	
2.2.1.9. Külalistundide võimaluste kasutamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	Ettevõtjad, kogukond, kultuuriasutused, huvikoolid	
2.2.1.10. Huvihariduse, - tegevuse ja noorsootöö toimimise maakondliku tervikkontseptsiooni loomine.		x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused		
2.2.1.11. Hoolivaks aktiivseks kodanikuks kujunemist soodustavate tegevuste propageerimine ja toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid	Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	Päästeamet, PPA, KIVA, Hooliv Kool, ENTK; ENL; Õpilasesinduste Liit	
2.2.1.12. Ujumisõpet toetava taristu arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid	KOVid		
Tegevussuund 2.2.2. Kaasava hariduse kvaliteedi tõstmine.													
2.2.2.1. Lapsevanemate koolitamise, nõustamise ja toetamise tugiteenuste kättesaadavuse laiendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, haridusasutused	Rajaleidja, Lõuna-Eesti Haigla, TAI	
2.2.2.2. Õppija toe vajadustest lähtuvate paindlike õppimisvõimaluste arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, KOVid	Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus EWERS	
2.2.2.3. Läbi teavitustöö ja hoiakute elanikkonna, haridustöötajate ja tööandjate suhtumise muutmine HEV vajadustega inimestesse.	x	x	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, tugiteenuste osutajad	Kogukond	
2.2.2.4. Haridusasutuste toetamine kaasava hariduse võimaldamisel (täiendav tugi spetsialistide tööle rakendamiseks ning töö toetamiseks, koolitustegevused, koostöölahendused toe pakkumisel jm).	x	x	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus		
2.2.2.5. LÕK lapsele paar aastat enne lõpetamist täiendatud lisaõpe (koos vanemaga) kutsekooliga karjääriõppe tutvustamiseks.	x	x	x	x	x	x	x	x			Rajaleidja, haridusasutused, kutseõppeasutused	Lastevanemad, Võru Järve Kool, Ürvaste Kool, Töötukassa	
2.2.2.6. Vabatahtlike tugisikuteks koolitamise toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, haridusasutused, Töötukassa	Karjäärinõustajad, kogukond	
2.2.2.7. Lõimitud tugiteenuste rakendamine, e-teenusmodeli väljatöötamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus		

2.2.2.8. Nüüdisaegsete tingimuste loomine kaasava hariduse põhimõtete rakendamiseks haridusasutustes.	x	x	x	x	x	x	x	x			Riik, KOVid, fondid	Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus		
Tegevussuund 2.2.3. Mitmekülgsed õppimisvalikud.														
2.2.3.1. Ühtse infoportaali kaudu efektiivne ja koondatud infovahetus maakonna õppimis- ja koolitusvõimalustest.								x				SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid	Töötukassa, ANDRAS, koolituskused, JUHAN, HARNO, koolid, Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus EWERS	
2.2.3.2. Väärikate ülikooli rakendamine kogu maakonnas tervikuna.	x	x	x	x	x	x	x	x				SA Võrumaa Arenduskeskus ja haridusasutused	KOVid, Tartu Ülikool, Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus EWERS, MTÜd, seltsid	
2.2.3.3. Kõrghariduse pakkumine Võru maakonnas ning selleks innovatiivsete lahenduste rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x				KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus EWERS, haridusasutused	
2.2.3.4. Üld- ja kutsehariduse lõimumist soodustvad tegevused.	x	x	x	x	x	x	x	x				Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus	Üldhariduskoolid	
2.2.3.5. Õppeasutuste vahelise koostöö soodustamine juhendajate, vahendite ja ruumide riskituse tõhustamiseks (sh valikaine kursusel külalisõpilaseks käimise võimaluse loomine).	x	x	x	x	x	x	x	x				Haridusasutused, KOVid	Huvihariduse pakkujad, kogukond	
2.2.3.6. Erinevate võõrkeelte õppimise väärtustamise ning võõrkeeleoskuse parandamise kaudu maakonna elanike konkurentsieelise loomise soodustamine ja toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x				Haridusasutused, noortekeskused, SA Võrumaa Arenduskeskus	Keeltekool, kogukond, vabatahtlikud	
2.2.3.7. Maakonna haridusvõrgu analüüs ja terviklik arendamine ning ümberkujunduseks vajalike investeeringute tegemine.	x	x	x	x	x	x	x	x			MATA, KOVid, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, haridusasutused	
2.2.3.8. Õppimisteemaliste Vunki Mano innovatsiooni- ja metoodikaseminaride regulaarne korraldus.	x	x	x	x	x	x	x	x				SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, haridusasutused	
2.2.3.9. Ettevõtete rakendamine praktika- ja õppebaasidena.	x	x	x	x	x	x	x	x				SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, haridusasutused, ettevõtted	
2.2.3.10. Vabatahtlike ja kogukondade teadmiste andmebaasi loomine.		x	x	x	x	x	x	x				SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, kogukond, vabatahtlikud	
2.2.3.11. Muuseumihariduse aktiveerimine.		x	x	x	x	x	x	x				Võru Instituut, Setomaa Muuseumid	Haridusasutused, kogukond, Seto Instituut	

2.2.3.12. Kood/Võru programmeerimiskooli rajamine ja IT-valdkonna edendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x	3 199 125	KOV, partnerid, PEEK, MATA	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	MTÜ Tuleviku Tehnoloogiaharidus, MTÜ Võru HUUB, Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus EWERS	KK
2.2.3.13.Kompetentsikeskus TSENTER õppetöö viimine ka maakonna haridusasutustesse kohapeale.		x	x	x	x	x	x	x			EWERS, TSENTER	Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	
2.2.3.14. Iga lapse ja noore arengupotentsiaali sh andekuse toetamine.		x	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused		
2.2.3.15. Vaimset tervist toetavate algatuste läbiviimine.		x	x	x	x	x	x	x		KOV, MATA, fondid	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused	TH
Eesmärk 2.3. Haridus- ja noorsootöö valdkonnas on piisaval hulgal heal tasemel õpetajaid ja spetsialiste.													
Tegevussuund 2.3.1. Spetsialistide ressursi tagamine ja spetsialistide taseme tõstmine.													
2.3.1.1. Ülikooli õppima asumise ja edaspidi Võru maakonda tööle asumise motivatsioonipakett.			x	x	x	x	x	x			KOVid, haridusasutused, ettevõtted, Setomaa Liit (Setomaalt õppijatele konkursivälised kohad ülikoolides)	SA Võrumaa Arenduskeskus	
2.3.1.2. KOVide poolt uuele spetsialistile tema vajadustest lähtuv ümberasumise tugi.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	Haridusasutused, Töötukassa	
2.3.1.3. Maakonna haridus- ja noorsootööasutuste kujundamine professionaalseteks praktikabaasideks kõrgkoolidele.			x	x	x		x				SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, kõrgkoolid, haridusasutused		
2.3.1.4. Tulevikuvajaduste kaardistamine ning uute spetsialistide erialale õppima suunamine.		x	x	x	x	x	x	x			KOVid, haridusasutused, ettevõtted	Karjäärinõustajad (Töötukassa), SA Kutsekoda, OSKA koordinatsioonikogu	
2.3.1.5. Spetsialistide ümberõppe toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, haridusasutused, ettevõtted		
2.3.1.6. Spetsialistide vastastikuse mentorlussüsteemi juurutamine maakonnas.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, haridusasutused, ettevõtted		

2.3.1.7. Haridus- ja noorsootöösasutuste üleste koolituste korraldamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, Eesti Töötukassa, Haridus- ja Noorteamet, haridusasutused	
2.3.1.8. Maakondlike stipendiumide süsteemi loomine.			x								KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	Ettevõtjad	
2.3.1.9. Koolijuhtide suunamine mentorlusprogrammidesse (juhtide <i>coach</i> imine). Haridus- ja noorsootöö asutuste juhtide osalus mentorlusprogrammides (juhtide coachimine).	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid	Koolijuhtide Liit, HTM, SA Võrumaa Arenduskeskus	
2.3.1.10. Maakondlike koolitustürituste korraldamine haridus- ja noorsootöösasutuste juhtidele.	x	x	x	x	x	x	x	x		HTM tegevustoetus	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, Koolijuhtide Liit		
2.3.1.11. Kagu-Eesti programmi arendus (noore spetsialisti arendusprogramm).			x	x	x	x	x	x			RaM, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus		
2.3.1.12. Noorte spetsialistide võrgustiku loomine ja toetamine.		x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus		
2.3.1.13. Riigipiiride ülese koolitus- ja arenduskoostöö toetamine ja rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid	KOVid, haridusasutused	HARNO, Võru Järve Kool	
2.3.1.14. Noored Setomaaale programmi arendus.		x	x	x	x	x	x	x			Setomaa vald, SA Võrumaa Arenduskeskus, ministeerium		
Eesmärk 2.4. Kasutame oma võimalusi parimal moel.													
Tegevussuund 2.4.1. Omakultuuri loomine hariduses.													
2.4.1.1. Lasteaedade ja koolide omanäolisuse väljatöötamise ja arendamise toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused	Kogukond, Võru Intituut, Seto Instituut, KOVid	
2.4.1.2. Seto- ja võrokeelsete lasteaiarühmade loomine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, haridusasutused, Setomaa Liit, Seto Instituut, Võru Instituut		
2.4.1.3. Võru ja seto keele, kultuuri ja elulaadi õpikogemuse võimaldamine igal haridustasemel ja – liigil (keelepesad, loomingtunnid, valikainekursused, ühisüritused).	x	x	x	x	x	x	x	x			Võru Intituut, Seto Instituut, Setomaa Liit, haridusasutused, SA Võrumaa Arenduskeskus	Kogukond, kultuuriasutused	
2.4.1.4. Võru ja seto keele, kultuuri ja elulaadi õpetamise pädevuste ja koostöö toetamine ühisürituste ning metoodilise pagasi täiendamise kaudu.	x	x	x	x	x	x	x	x			Võru Intituut, Seto Instituut, Setomaa Liit, haridusasutused, SA Võrumaa Arenduskeskus	Kogukond, kultuuriasutused	
2.4.1.5. Võru ja seto keele, kultuuri ja elulaadi õpetamise propageerimine ja julgustamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			Võru Intituut, Seto Instituut, Setomaa Liit, haridusasutused, SA Võrumaa Arenduskeskus	Haridusasutused	

2.4.1.6. Võru maakonna-teemaliste, sh võru ja seto keele ja kultuuri teemalistele (või ka meie kogukondadele kasulike) sh võru ja setokeelsete uuringute/teadustööde (õpilasuuring, ülikoolide lõputööd jne) info koondamine/soodustamine/rakendamine maakonna arengu heaks.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, kõrgkoolid	Haridusasutused	
2.4.1.7. Kultuuriruumide ja omavalitsuste ülese koostööleppe Uma Lepe sõlmimine ja ellurakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid	Kogukond, Võru Intituut, Seto Instituut, KOVid, kultuuriasutused, haridusasutused	
2.5. Elukestva õppe valdkonna investeeringud (maakondliku mõjuga projektid).													
2.5.1. Võru Järve Kooli olemasoleva õpikeskkonna kaasajastamine (sh uue-õppehoone ehitamine) ja edasiarendamine eritoe keskuseks. arendamine .	x	x	x	x	x		x		3 245 000 200 000	MATA, KOV, fondid	KOVid	Võru Järve Kool, piirkonna põhikoolid	
2.5.2. Antsla Gümnaasiumi B-korpuse renoveerimine.	x	x							4 700 000	KOV, fondid	Antsla vald		ellu viidud
2.5.2. Värskla Gümnaasiumi ja võimla renoveerimine.	x	x	x	x	x		x		3 679 160	KOV, riik, projektid, CO2 MATA	Setomaa vald		
2.5.3. Mikitamäe Kooli investeeringud (lasteaia ja kõõgi hoone rekonstrueerimine).		x	x	x	x		x		328 000	KOV, fondid, Eesti Kaitsekoostöö Amet	Setomaa vald		
2.5.4. Haridusasutuste ventilatsiooni arendamine (Antsla , Kuldre, Lusti).		x	x	x					4 000 000	KOV, fondid	Antsla vald		muudatus
2.5.5. Koreli kalda-ala arendamine.	x	x	x	x	x				845 000	MATA, KOV, fondid	Võru linn		
2.5.6. Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskuse arendamine.						x	x	x		HTM, fondid	Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus	KOVid, haridusasutused	
2.5.7. Võru Lasteaed Pääpikk rekonstrueerimine ja energiatõhususe suurendamine.	x	x	x	x						MATA, KOV, fondid	Võru linn	KOVid	
2.5.8. Võru Lasteaed Punamätsike uue energiatõhusa hoone rajamine.	x	x	x	x					7 935 130	MATA, KOV, fondid	Võru linn	KOVid	
2.5.9. Võru Lasteaed Okasroosike uue nutika ja energiatõhusa hoone rajamine (sh õueala rekonstrueerimine).	x	x	x	x		x		x	3 000 000	MATA, KOV, fondid	Võru linn	KOVid	
2.5.10. Kreutzwaldi 16 hoone uue kontseptsiooni väljatöötamine ja arendamine.	x	x	x	x						MATA, KOV, fondid	Võru linn	KOVid	
2.5.11. Koolivõrgu korrastamine täiskasvanute õppe kvaliteedi tõstmiseks.			x	x	x		x			MATA, KOV, fondid	HTM	KOVid	
2.5.13. Võru Kunstikooli ruumide kohandamine.	x	x	x							MATA, KOV, fondid	Võru linn	KOVid	
2.5.12. Võru Kreutzwaldi Kooli B-korpuse rekonstrueerimine– olemasolevate hoone osade rekonstrueerimine energiatõhusaks, ligipääsetavuse ja turvalisuse parandamine ning õpikeskkonna mitmekesistamine.	x	x	x	x	x	x	x	x	730 000	MATA, KOV, fondid	Võru linn		
2.5.13. Võru Kesklinna Kooli juurde spordihoone rajamine, sh õpilastele mõeldud välipuhkealade rajamine või rekonstrueerimine.			x	x		x		x	1 250 000	MATA, KOV, fondid	Võru linn		
2.5.14. Võru Kunstikooli uute ruumide leidmine ja/või kohandamine.	x	x	x	x						MATA, KOV, fondid	Võru linn		

[illegible]

3.1.1.1. Keelepesad ja õpetajate ettevalmistus võro ja seto keele õpetamiseks. Võru- või setokeelsete viiepäevaste lasteaiarühmade avamine KOVide toel.	x	x	x	x	x	x	x	x			Võru Instituut, Setomaa Liit; KOVid		
3.1.1.2. Täiskasvanute keeleõpe/pesad/klubid/kõrtsid, keelekampaaniate läbiviimine ("Tan või pruuki võro kiilt", "Kõnõlõ mukka võro kiilt", "Siih võit kõnõlda seto keeleh" vms).	x	x	x	x	x	x	x	x			Ühingud, Võru Instituut, Setomaa Liit		
3.1.1.3. Erinevate põlvkondade kokkuviimine (näit. noored õpetavad eakatele digivahendite kasutamist, eakad noortele kudumist, eakad räägivad nii õppimise kui õpetamise olukorras võru või seto keeles jms).	x	x	x	x	x	x	x	x			Kolmas sektor		
3.1.1.4. Võru- ja setokeelse info ja sümboolika kasutamine nii paberkandjal kui ka digimaailmas. Võru- ja setokeelsed tootenimetused (nt "Tsilk"), reklaamlaused, tunnuslaused (nt "Seo rõnna seen lüü võro süä") jne.	x	x	x	x	x	x	x	x			Ettevõtjad, kolmas sektor, KOVid		
Tegevussuund 3.1.2. Hea potentsiaaliga algatuste ja eestvedajate võimestamine. Aktiivsete inimeste tunnustamine ja edulugude esiletõstmine.													
3.1.2.1 Kodanikualgatuste, inimeste ja toetajate tunnustamine (sh kodud, külad jne).	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, kohalikud riigiasutused	KÜSK	
3.1.2.2. Asumipõhiste kogukondade tekkimise soodustamine asulates.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid		
3.1.2.3. Heade algatuste toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa		
3.1.2.4. Kogukond märkab ning kutsub eemalolijaid kogukonnas aktiivselt kaasa lööma.	x	x	x	x	x	x	x	x			Ühingud		
3.1.2.5. Perede tunnustamine, märkamine, toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid		
Tegevussuund 3.1.3. Noorte tunnustamine noorte keskustes ja koolides. Noorte kaasamine, märkamine ja tekkivate huvigruppide võimestamine. Omaalgatuse rahaline toetamine.													
3.1.3.1. Noorte tunnustamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid		
3.1.3.2. Noorte märkamine ja huvigruppide võimestamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, riigiasutused		
3.1.3.3. Igas omavalitsuses tegutseb noorte volikogu.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, riigiasutused		
3.1.3.4. Noorte kaasamine kohalikku ja maakondlikusse arendustegevusse.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, riigiasutused		
3.1.3.5. Noorte kogukonnas aktiivselt kaasa lööma ärgitamine, noorte hääle kogukonnas võimendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, riigiasutused		
Eesmärk 3.2. Meie maakonnas on turvalise, säästva ja keskkonnahoidliku mõtteviisiga inimesed.													
Tegevussuund 3.2.1. Puhta looduse hoidmine, kohaliku tervisliku mahetoidu tootmise toetamine.													
3.2.1.1. Säästva ja keskkonnahoidliku mõtteviisi levitamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, ühingud, kogukonnad, ettevõtted		

[illegible]

3.4.3.1. Avalike teenuste delegeerimine kolmandale sektorile.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, kolmas sektor		
3.4.3.2. Teenuste osutamisel kaasata partneritena kolmandat sektorit.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, kolmas sektor		
3.4.3.3. Vabatahtlike päästekomandode ja abipolitseinike tegevuse toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, riik	Päästeamet, Politsei- ja Piirivalveamet	
3.4.3.4. Kehtestada piirkonna avalike teenuste miinimumtase.	x	x	x	x	x		x				KOVid, riik, RAM KOPO		
3.4.3.5. Olemasoleva keskuste võrgustiku tugevdamine, eeskätt Võru linna kui maakonna- ja toimepiirkonna keskuse arendamine ja kaasajastamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, KOVid, fondid	KOVid, riik, RAM KOPO	KOVid	
3.4.3.6. Haldusvõimekuse suurendamine ja ametnike pädevuse tõstmine.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, riik, fondid		
3.4.3.7. Haldusreformi II etapp - KOVide suurem lõimumine teenuste osutamisel.	x	x	x	x							KOVid, riik	SA Võrumaa Arenduskeskus	
3.4.3.8. KOV-ide esinduskeskuse rajamine (Tartu tn 25 Võru linn).	x	x	x	x	x	x	x	x	4 000 000		KOVid, riik, fondid		
3.4.3.9. Linnavalitsuse hoonete Jüri 11 ja Tartu 25 projekteerimine ja rekonstrueerimine (sh energiatõhususe suurendamine ja kriisivalmiduse suurendamine).	x	x	x	x	x	x	x	x	3 255 000	MATA, Võru linn ja fondid	Võru linn, riik, fondid		TH
3.4.3.10. Targa linna kontseptsiooni väljatöötamine.	x	x	x	x							Võru linn, fondid, erasektor		
3.4.3.11. Analüüsida maakonna omaavalitsuste haldusmodelit ja pakutavaid teenuseid ning töötada välja ettepanekud jätkusuutlike teenuste osutamiseks.	x	x	x								KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, ministeeriumid	
3.4.3.12. Haldusvõimekuse tõstmiseks uuringute läbiviimine ja vajalike meetmete rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, KOV, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid	
3.4.3.13. Kaasamiskultuuri arendamine KOV-i juhtimisprotsessides.	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, KOV, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid	
3.4.3.14. Nutika valitsemise arendamine ja rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, KOV, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid	
3.5. Kestliku kogukonna valdkonna investeeringud (maakondliku mõjuga projektid)													
3.5.1. Elamupiirkondadesse turvaliste avalike mänguväljakute ja rekreatsioonialade (sh pingid jm) rajamine vastavalt KOVide arengudokumentidele.	x	x	x	x						KOV, fondid	KOVid	Kogukond, erasektor	
3.5.2. Meetmed ülejutusohus olevate piirkondade probleemide lahendamiseks vastavalt KOVde arengudokumentidele.	x	x	x	x					830000	MATA, KOV, fondid, erasektor,	KOVid		
3.5.3. Loomade varjupaiga arendamine.	x	x	x						200 000	MATA, KOV, fondid	MTÜ Loomade Varjupaik	KOVid	
3.5.4. Võru linnakalmistut teenindava taristu rajamine, sh juurdepääsuteede, parklate ja aia rajamine ning kabeli restaureerimine ja lemmikloomade kalmistu rajamine.	x	x	x	x	x		x		200 000	MATA, KOV, fondid	Võru linn	Võru vald	
3.5.5. Setomaa valda jäätmejaama/jäätme punkti ja komposteerimisväljaku rajamine/arendamine (Obinitsa) ning kalmistute korrastamise investeeringud.	x	x	x	x	x		x			KOV, fondid	Setomaa vald		
3.5.6. Kogukonnakeskuse arendamine, sh Võru noortekeskuse ja õueala arendamine (Jüri 42).	x	x	x	x	x	x	x	x	2 142 857	MATA, KOV, fondid	Võru linn	MTÜ Võru Noortekeskus, SA Pensionäride Päevakeskus, MTÜd	
3.5.7. Kaasaegse leinamaja arendaja ja haldaja leidmine ning teenuse pakkumiseks vajaliku taristu rajamine.	x	x	x	x					200000	MATA, KOV, fondid	Võru linn	Võru vald, KOVid, fondid	

3.5.8. Ühendomavalitsuse büroohoone Tartu 25 rekonstrueerimine (sh abieli piduliku sõlmimise saali remont).	x	x	x	x	x					MATA, KOV, fondid	Võru linn	KOVid, haridusasutused	
3.5.9. Noorte ettevõtlikkuse ja omaalgatuse toetamine (sh üritused, õpilasmalevad jm).	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, KOV	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus		
3.5.10. Antsla keslinna piirkonnas kõigile kasutajagruppidele kergesti ligipääsetava avaliku linnaruumi arendamine.	x	x	x	x					860 000	KOV, fondid	Antsla vald		muudatus
3.5.11. Mahetootmise võimaluste parendamine ja mahetoodete väärindamise suurendamine läbi Lõuna-Eesti aiasaaduste väärinduskeskuse töölerakendamise Obinita tööstusalal.		x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, Setomaa vald, OÜ Aiasaaduste väärinduskeskus	Põllumajandusettevõtted ja eraisikud, maakonna haridusasutused	
3.5.12. Kortermajade juurde jäätmemajade rajamine.		x	x	x	x	x	x	x		Korterühistu, riik, fondid, KOVid			
3.5.13. Luhamaa vabatahtlike pritsumaja ehitus.		x	x							Riik, fondid	MTÜ Luhamaa Nulga Priitahtlikud	Päästeamet	
3.6. Kestliku kogukonna valdkonna investeeringud (kohaliku mõjuga projektid).													
3.6.1. Antsla keslinna piirkonnas kõigile kasutajagruppidele kergesti ligipääsetava avaliku linnaruumi arendamine.	x	x	x	x					860 000	KOV, fondid	Antsla vald		muudatus
3.6.2. Antsla valla muuseumile sobilike ruumide kohandamine.		x	x	x	x	x				KOV, fondid	Antsla vald		muudatus
3.6.3. Antsla valla kampaania "Suvila linna".	x	x	x	x						KOV	Antsla vald		
3.6.4. Urvaste koostöö- ja ettevõtluskeskuse arendamine. Urvaste seltsimaja kohalikele mikro- ja väikeettevõtetele mitmekülgsete võimaluste loomine - koostöö, tootearendus, ühisturundus. Seltsimaja teise korruse ruumide korrastamine.	x		x	x					50 000		Urvaste Külade Selts, Töötukassa, Võru Instituut		muudatus
3.6.5. Varstu noortemaja ruumide renoveerimine.	x	x	x						30 000	KOV, fondid	Rõuge vald		
3.6.6. Viitina noortetoa kaasajastamine.			x						30 000	KOV	Rõuge vald, MTÜ-d		muudatus
3.6.7. Haanja rahvamaja rekonstrueerimine ja energiatõhususe suurendamine.		x	x	x					300 000	KOV, fondid	Rõuge vald		
3.6.8. Misso rahvamaja rekonstrueerimine.		x	x	x					300 000	KOV, fondid	Rõuge vald		
3.6.9. Viitina külakeskuse rekonstrueerimine.		x	x						150 000	KOV, fondid, MATA	Rõuge vald		
3.6.10. Nursi magasiada renoveerimine.	x	x	x	x					50 000	KOV, fondid	Rõuge vald		
3.6.11. Suhka VPK/külaseltsi ladukuuri ehitus koos tehnika hoiuplatsiga.	x	x	x						40 000	MTÜ Amanda, KOV	Rõuge vald		
3.6.12. Rõuge valla skateparkide arendamine.		x	x	x					100 000	KOV, fondid	Rõuge vald		
3.6.13. Rõuge taaskasutuskeskuse rajamine.		x	x	x					50 000	MTÜ, KOV, fondid	Rõuge vald		
3.6.14. Kangsti külamaja rekonstrueerimine.	x	x	x	x					100 000	fondid, KOV	MTÜ Kangsti Külaselts		
3.6.15. Rõuge valla kogukonnapõhiste teenusmajade sh rahvamajade arendamine ja inventari uuendamine.	x	x	x	x					300 000	fondid, KOV	Rõuge vald, MTÜd		
3.6.16. Rõuge depoo ehitus.	x	x	x	x					1 000 000	KOV, fondid	Rõuge vald, MTÜ Rõuge Priitahtlikud Pritsimhed	MTÜ Rõuge Priitahtlikud Pritsimhed	
3.6.17. Setomaa valla teeninduspunktide ruumilise baasi väljaarendamine, inventari soetamine.	x	x	x	x	x					KOV	Setomaa vald		
3.6.18. Võru valla bussipeatuste uuendamine, valgustamine, ühine kujundus.	x	x	x	x	x	x			100 000	KOV	Võru vald		muudatus
3.6.19. Küla- ja asumikeskuste (sh kiigeplatside, seltsimajade, raamatukogude jne) arendamine.	x	x								KOVid, MTÜd, fondid	MTÜd	KOVid	
3.6.20. Võru valla kogukonna keskuste arendamine sh külamajad, seltsimajad.							x	x	500 000	KOV, fondid, MTÜd	Võru vald, MTÜd		muudatus
3.6.21. Setomaa valla külamajade rekonstueerimine (s.h energiatõhususe parendamine).		x	x	x	x		x			Fondid, KOV	Setomaa vald		

[illegible]

[illegible]

4.3.1.1 Era- ja avaliku sektori koostöös kaasaegse keskkonnaga ning läbimõeldud tugiteenustega kaugtöökeskuste väljaarendamine kogu maakonnas. Avaliku sektori eestvedamisel loodavate keskuste paiknemine ja teenused arvestavad maakonna tervikpilti.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOVid, erasektor, fondid	KOV, RaM, SA Võrumaa Arenduskeskus, vabaihendused, erasektor	Erasektor, vabaihendused, Tsenter	
4.3.1.2. Turundustegevuste ja -kampaaniate läbiviimine piirkonna tuntuse ning külastatavuse tõstmiseks.	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, fondid, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, Kagu-Eesti MAROd jt valdkondlikud arendusorganisatsioonid	
4.3.1.3. Perioodiliste teavitustegevuste läbiviimine kaugtööhuvi ja võimaluste kasvatamiseks.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus	Erasektor, Tsenter, vabaihendused	
Tegevussuund 4.3.2. Kestlik põllumajandus ja mahetootmine.													
4.3.2.1 Toetada suuremat koostööd kohalike ettevõtete vahel erinevate äri käivitamiseks ning arenguks vajalike kompetentside kaasamisel.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid, erasektor	SA Võrumaa Arenduskeskus	Erasektor, KOVid	
4.3.2.2. Võru maakonna kui mahepiirkonna tuntuse suurendamine ja mahetootmise laiemale leviku soodustamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid, erasektor	Valdkondlikud võrgustikud	Erasektor, KOVid, vabaihendused, SA Võrumaa Arenduskeskus	
4.3.2.3. Kohaliku ja maheda tooraine laialdasem kasutamine lasteaedades, koolides, hooldekodudes ja muudes asutustes (sh ettevõtetes).	x	x	x	x	x	x	x	x		Erasektor, KOVid, fondid	Vastavad asutused, valdkondlikud võrgustikud, SA Võrumaa	Erasektor, KOVid, vabaihendused	
4.3.2.4. Kohalike toiduvõrgustike tegevuse ja toidutootjate koostöö toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid, KOVid	Valdkondlikud võrgustikud, SA Võrumaa	KOVid	
4.3.2.5. Kohalike ettevõtete nõustamine ja koolitamine riigihangetel osalemiseks.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus		
4.3.2.6. Lõuna-Eesti aiasaaduste väärdamiskeskuse väljaarendamine.	x	x	x	x	x		x		4 000 000	KOV, partnerid, PEEK, MATA 2024 – 2026: Kokku 237 660	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	OÜ Aiasaaduste väärdamiskeskus, Võrumaa Talupidajate Liit	
Tegevussuund 4.3.3. Turismivõrgustike arendamine.													
4.3.3.1. Erasektori toetamine uute ning olemasolevate turismiobjektide, turismitoodete ja -teenuste arendamisel.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid, KOVid	Erasektor	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, Tsenter, valdkondlikud võrgustikud	
4.3.3.2. Võro- ja seto kultuuri tunnusgraafika ja märgised on tehtud ettevõtetele kättesaadavaks, atraktiivseteks ning nende kasutamine lihtsaks. Tunnusgraafikat haldavad organisatsioonid kaasavad järjepidevalt uusi kasutajaid. Toodete ja teenuste turundamisel kasutatakse võru ja seto keelt.	x	x	x	x	x	x	x	x		Seto Instituut, Võru Instituut	Seto Instituut, Võru Instituut	SA Võrumaa Arenduskeskus, võrgustikud	
4.3.3.3. Lõuna-Eesti turismi arendusorganisatsioonis osalemine ja Võru maakonna kui turismissihtkoha turundamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		SA Võrumaa Arenduskeskus, EAS, KOVid, turismiettevõtjad	Lõuna-Eesti Turismiklaster, SA Võrumaa Arenduskeskus	SA Võrumaa Turismiliit, MTÜ Setomaa Turism, KOV, EAS	

4.3.3.4. SA Rõuge valla turismi kui turismi arendus- ja turundusorganisatsiooni arendamine.		x	x	x						Fondid	Rõuge vald	SA Võrumaa Arenduskeskus	
4.3.3.5. MTÜ Setomaa Turism kui turismi arendusorganisatsiooni arendamine.	x	x	x	x	x		x			Setomaa programm	Setomaa Vald	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOV	
Tegevussuund 4.3.4. Kohalike ressursside väärindamine, ring- ja rohemajanduse ning isemajandamise võimekuse kasv.													
4.3.4.1. Perioodiliste uuringute läbiviimine kohalike toodete ja teenuste eelistamise seireks.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid	Valdkondlikud võrgustikud ja klastrid	SA Võrumaa Arenduskeskus	
4.3.4.2. Kohalike tootemärgiste laiema kasutamise ja tuntuse suurendamise toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid	Valdkondlikud võrgustikud ja klastrid	SA Võrumaa Arenduskeskus	
4.3.4.3. Maakonna ressursiomeetriat ja ressursside tõhusamate		x	x				x	x		Fondid	Võrgustikud	Kõrgkoolid	
4.7. Majandusvaldkonna investeeringud (maakondliku mõjuga projektid).													
4.7.1. Puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskuse arendamise II etapp.	x								1 600 000	MATA, Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus, fondid	Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus EWERS		
4.7.2. Maratinurga tööstusala arendamine.	x	x	x	x					1 000 000	KOV, fondid, MATA 450 000	Antsla vald		muudatus
4.7.3. Ettevõtlusinkubatsiooni teenuse arendamine Rõuges ja Rõuge valla (Rõuge alevik) tööstusala arendamine.		x	x	x	x	x			450 000	MATA, PEEK, KOV, fondid	Rõuge vald		muudatus
4.7.4. Lõuna-Eesti aiasaaduste kompleksi ehitus, Obinitsa tööstusala arendamine (s.h. hooned, kommunikatsioonid, tuletõrje veevõtu koht, jäätmevõtu ja teede väljaehitamine).	x	x	x	x	x		x		1 000 000	MATA, KOV, fondid, erasektor, PEEK	Setomaa vald, OÜ Aiasaaduste väärtuskeskus, SA Võrumaa Arenduskeskus		
4.7.5. Loometööstuse arendamine ja ehitamine Võru linnas.	x	x	x	x					717 000	MATA, KOV, fondid, erasektor	Võru linn	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, MTÜ Võru-Huub, MTÜ Vana-Võrumaa Käsitöö, Võro-Instituut	kustutada
4.7.5. Olemasolevate ja taaskasutusele võetavate ettevõtetes (nt endine KEK territoorium, endine naftabaas, KEK ine) taristu arendamine Võru linnas.	x	x	x	x					4 513 812	MATA, KOV, fondid, erasektor	Võru linn, erasektor		
4.7.6. Võrusoo tööstusala II etapi väljaarendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x	1 769 350	MATA, KOV, fondid, erasektor	Võru linn	SA Võrumaa Arenduskeskus	
4.7.7. Võrukivi tehnopargi edasiarendamine.	x	x	x	x						MATA, KOV, fondid, erasektor	Võru linn, erasektor	SA Võrumaa Arenduskeskus	
4.7.8. Tööstusala (Vastseliina, Väimela) arendamine.							x	x	50000	KOV, fondid, erasektor	Võru vald	SA Võrumaa Arenduskeskus	muudatus
4.7.9. Pokumaa teemapargi edasiarendamine.	x	x	x	x	x		x		2 000 000	SA Pokumaa, Ökoloogiliste	SA Pokumaa		
4.7.10. Liiklusõppe keskuse rajamine Uue-Antslasse.	x	x	x	x					1 200 000	Uhtjärve Ürgoru Nõuariat OÜ	Uhtjärve Ürgoru Nõuariat OÜ		
4.7.11. Multifunktsionaalne veekeskus.	x	x	x	x					2 500 000	Uhtjärve Ürgoru Nõuariat OÜ	Uhtjärve Ürgoru Nõuariat OÜ		
4.7.12. Rogosi mõisakompleksi renoveerimine ja arendamine.	x	x	x	x					850 000	Fondid, erasektor	Rõuge vald, SA Rõuge valla turism		

4.7.13. Suure Munamäe kui rahvusvahelise tähtsusega turismiatraktsiooni arendamine.	x	x	x	x	x	x			650 000	KOV, fondid, PEEK	Rõuge vald, SA Rõuge valla turism		muudatus
4.7.14. Vastse-Roosa – Ape puhke- ja spordikompleksi rajamine.	x	x	x	x					1 500 000	Metsavenna Turismitalu OÜ, KOV, investorid	Metsavenna Turismitalu OÜ		
4.7.15. Misso automotospordikeskuse arendamine.	x	x	x						60 000	KOV, MTÜ Kolme Kandi Klubi	Piirkondlikud MTÜ-d		muudatus
4.7.16. Paganamaa teemapargi loomine.	x	x	x	x					95 000	Krabi Külaselts, Paganamaa Arendamise MTÜ, KOV	Piirkondlikud MTÜ-d		
4.7.17. Värskas Sanatoorium/SPA/Veeekeskuse võimaluste arendamine.	x	x	x	x	x		x			Värskas Sanatoorium	Värskas Sanatoorium		
4.7.18. Kaubakeskuse arendamine.	x	x	x						1 000 000	Coop Põlva	Coop Põlva	Setomaa vald	
4.7.19. Väikesadamate arendus (Lübnitsa, Beresje, Võõpsu).	x	x	x	x	x		x		200 000	Fondid	MTÜ Peipsi Kalanduspiirkonna Arendajate Kogu	Setomaa vald	
4.7.20. Seitsmemäe rajamine ja vaadetornide rekonstrueerimine ning matkaradade arendamine.	x	x	x	x	x		x		200 000	Fondid, RMK, KOV	RMK, Setomaa vald	Kaitseliit	
4.7.21. Avalike tualettide rajamine Setomaa valda.	x	x	x	x	x		x			KOV	Setomaa vald	Turismiettevõtted	
4.7.22. Võru linna keskvaljaku arendamine (sh purskkaevu rekonstrueerimine).	x	x	x	x	x	x		x	3 213 240	MATA, KOV, fondid, erasektor	Võru linn		KK
4.7.23. Tamula ja Kubija järve kaldaalade arendamine (paadisillad, kalastusplatvormid, vettelaskmiskohad, rannavalvetorn, suplusakatooriumi jne).	x	x	x	x	x		x		452 000	MATA, KOV, fondid, erasektor	Võru linn		
4.7.24. Turismitaristu arendamine (viidad, infosillid, müügiletid, ligipääsetavus, haagissuvilate parkimiskohad jne).	x	x	x	x					25 000	MATA, KOV, fondid, erasektor	SA Võrumaa Arenduskeskus, Rõuge vald, SA Rõuge valla turism	KOVid	TH
4.7.25. Veeekeskuse rajamine Võru linna.	x	x	x	x						MATA, erasektor, fondid	Erasektor	KOVid	
4.7.26. Mitmeotstarbelise vabaajakeskuse ja selleks vajaliku taristu rajamine Võru linna.	x	x				x		x	2 750 000	Erasektor, fondid	Erasektor, SA Võrumaa	KOVid	
4.7.27. Vagula järve juurdepääsutee ja väikesadama ehitamine.				x	x		x		400 000	KOV, fondid	Võru vald		muudatus
4.7.28. Turismiinfo kättesaadavuse tagamine, nähtavuse suurendamine ja arendamine.	x	x	x	x						KOV, SA Võrumaa Arenduskeskus, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	SA Võrumaa Turismiliit, MTÜ Setomaa Turism, KOV, EAS	

4.7.29. Vastseliina Piiskopilinnuse elamuskeskuse, rahvusvahelise tähtsusega turismiatraktsiooni ja palverännu sihtkoha arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, SA, riik, fondid	Vastseliina Piiskopilinnuse Sa	Ettevõtjad, MTÜ, EAS, KOVid	muudatus
4.7.30. Kütioru puhkekeskuse väljaarendamine vabaajakeskuseks.	x	x								Erasektor, KOV, fondid	Erasektor	KOVid, Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Spordiliit, Spordiklubid	
4.7.31. Luha tänava pikenduse kaudu Tallinn-Luhamaa maanteele läbimurde kavandamine.	*	*	*					x		MATA, fondid, KOVid	Võru linn		
4.7.32. Endise naftabaasi territooriumi (Kose tee 8) reostuse likvideerimisele ja maale uue kasutusotstarbe leidmisele kaasaaitamine.	x	x	x	x						Erasektor, KOV, fondid, riik	Erasektor		
4.7.33. Värskla promenaadi rajamise II etapp.		x	x	x	x		x			Fondid	Setomaa vald		
4.7.34. Võru valla turismiobjektide arendamine (Vastseliina piiskopilinnus, Kirumpää linnuse varemed, Piusa külastuskeskus jt).			x	x	x	x			625 000	KOV, fondid	Võru vald		muudatus
4.8. Majandusvaldkonna investeeringud (kohaliku mõjuga projektid).													
4.8.1. Linna- ja maastikupilti kahjustavate maa-alade korrastamine ja kasutuselevõtu soodustamine ning vajadusel ehitiste lammutamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid, erasektor	KOVid, erasektor		
4.8.2. KOVde tegevuseks mittevajalike kinnistute müük ja vajalike ost ning munitsipaliseerimine.	x	x	x	x	x		x		75 000	KOV, riik	KOVid		
4.8.3. Energiaparkide rajamine Rõuge valla munitsipalaasutuste juurde.	x	x	x	x					500 000	KOV, fondid	Rõuge vald		
4.8.4. KOVide administratiivhoonete renoveerimine (sh energiasäästu suurendamine), laiendamine ja vajadusel uute ehitamine.	x	x	x	x						KOV, fondid	KOVid		
5. Kultuuri ja eripära valdkond													
VE5.1.1. Maakonnas on rikkalikult võimalusi kultuuri tegemiseks ja selles osalemiseks ning inimesed väärtustavad võru ja seto kultuuriruumidel põhinevat pärandit.													
Tegevussuund 5.1.1. Võro ja seto kultuuriruumide igakülgne toetamine, sh nii kultuuripärandi hoidmine, uurimine ja tutvustamine kui ka pärandil põhinevate uute algatuste käivitamine ning võro ja seto kultuuriruumide ühistegevuse toetamine.													
5.1.1.1. Võru- ja setokeelsete ning nende keelte kasutamist toetavate ja õpetavate trükiste koostamine ning koolituste ja infopäevade korraldamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, Võrumaa Spordiliit	KOVid, teadusasutused, mäluasutused, ettevõtjad, MTÜd ja külaseltsid jt	
5.1.1.2. Läbi väärtuspõhise kasvatus lasteaeajades ja koolides hoida ja tutvustada Võromaa ja Setomaa väärtusi, lastega suhtlemisel kasutatakse võru ja seto keelt.	x	x	x	x	x	x	x	x			KOVid, maakonna haridusasutused	Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, SA Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Spordiliit jt	

[illegible]

5.1.5.1. Elukogenud põlvkonna suurem kaasamine kogukondlikesse tegevustesse. Sündmuste korraldamisele kaasata nii noored kui vanad.	x	x	x	x	x	x	x	x			Kogukonnad		
Tegevussuund 5.1.6. Rahvusvahelistes programmides ja projektides osalemise soodustamine.													
5.1.6.1. Piiriülestes programmides ja projektides osalemine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid	KOVid, organisatsioonid	SA Võrumaa Arenduskeskus	
5.1.6.2. Väliskoostöö arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, organisatsioonid	Erasektor	
5.1.6.3. Loomeinimeste ja projektikirjutajate kokkuviiimine.	x	x	x	x	x	x	x	x				Maakonna arendusorganisatsioonid	
Eesmärk 5.2. Kultuurivaldkond on koordineeritud, tõhusalt avalikkusele kommunikeeritud ning eestvedajad hinnatud ja väärtustatud.													
Tegevussuund 5.2.1. Kultuurivaldkonna spetsialistide, juhendajate ja eestvedajate tunnustamine ja väärtustamine, järelkasvu toetamine ning valdkonnas töötavate inimeste oskuste ja teadmiste järjepidev arendamine.													
5.2.1.1. Võtmeinimeste motiveerimine ja tunnustamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Spordiliit	KOVid, instituudid jt	
5.2.1.2. Järelkasvu märkamine, tunnustamine ja toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid		
5.2.1.3. Regulaarse koolitus- ja arendusprogrammi algatamine kultuuritegijate oskuste ja teadmiste arendamiseks ning koostöö tõhustamiseks teiste valdkondadega.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, kultuuriasutused	
5.2.1.4. Mentorprogrammi väljatöötamine, mille abil kogenud kultuurijuhid - ja korraldajad saavad toetatada järelkasvu.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid,	
5.2.1.5. Kultuurisõbralike koolide ja õpetajate tunnustamine, kes oskuslikult põimivad kultuuri ja õppetööd.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid	
5.2.1.6. Kultuurivaldkonna töötajate pidev oskuste ja teadmiste arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid		
Tegevussuund 5.2.2. Kultuurijuhtide- ja tegijate koostöövõrgustiku laiendamine ning maakondliku kultuurikorralduse koordineerimise tõhustamine.													
5.2.2.1. Erinevate kultuurivaldkondade toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Eesti Kultuurkapital, Eesti Kultuurkapitali Võrumaa ekspertgrupp, Eesti Rahvakultuuri Keskus	KOV	SA Võrumaa Arenduskeskus	

[illegible]

[illegible]

5.3.2.1. Piirkonna-mainekujunduses lugudele ja legendidele põhinevate algatuste toetamine (nt Võru linn, mis räägib lugusid giidituurid Võru linnas jne).	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, KOV, erasektor, fondid	Ettevõtjad, sündmuste korraldajad, SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, Võru Instituut, Setomaa Liit, Setomaa Muuseumid, Seto Instituut, Võrumaa Turismiliit, raamatukogud, kultuuriõtõtajad ettevõtjad jt	
5.3.2.2. LOOV VÕRU MAAKOND tegevuskava väljatõõtamine ja rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid	MTÜd, Kultuuriasutused, ettevõtjad, ürituste korraldajad, kogukonnad, Kultuuriministeerium	
5.3.2.3. Kultuuriturismi marsruudi arendamine- "Setomaa ja Vana Võromaa Külavüü".			x	x	x	x		x	4 000 000	KOV, partnerid, PEEK, MATA	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	SA Tartumaa Turism; UMA MEKK (Võrumaa Talupidajate Liit), MTÜ Seto Küük, SA Võru Instituut, turismiettevõtjad	Ettepanek lisada
Eesmärk 5.4. Kultuuri-, loodus- spordi- ja toiduturismi pakkumine põhineb eristaval ja rikkalikul vaimsel ja ainelisel kultuuripärandil.													
Tegevussuund 5.4.1. Kultuuri tühe lõimimine teiste valdkondadega, sh hariduse, sotsiaaltöö, heaolu, turvalisuse, avaliku ruumi, majanduse, lõimumise jt seotud valdkondadega.													
5.4.1.1. Piirkonna tähtsündmuste ja eripäral tuginevate kultuuri- ja spordisündmuste korraldamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Sündmuste korraldajad, KOV, fondid, erasektor	Sündmuste korraldajad	Võrumaa Spordiliit	
5.4.1.2. Vana-Võromaa suitsusaunapärandi hoidmine ja arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			Võru Instituut, MTÜ Sann ja Süük, MTÜ Võro Selts VKKF	Rõuge vald	
5.4.1.3. Seto leelo traditsiooni hoidmine.	x	x	x	x	x	x	x	x			Setomaa Liit, Seto Instituut, Seto Leelotarko Kogo		
5.4.1.4. Seto Kuningriigi päeva korraldamine.	x	x	x	x	x		x		30 000 aastas	KOV	Setomaa vald		
5.4.1.5. Uma Mekki koostõõvõrgustiku ja tootesarja arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			UMA MEKK koostõõvõrgustik		
5.4.1.6. Seto Külavüü, Seto Küük, tegevuste arendamine.	x	x	x	x	x		x				Setomaa Liit, Seto Külavüü, Setomaa Turism	Seto Instituut	
5.4.1.7. Uma Pido korraldamine.		x					x				Võru Instituut, UMA Pido korraldusmeeskond, MTÜ Võro Selts VKKF	KOVid	
5.4.1.8. Kreutzwaldi pärandi igakülgne tutvustamine (sh aastaringsed üritused, sh Kreutzwaldi päevade korraldamine talvehooajal, Kreutzwaldi mälestusmedali ja stipendiumi parem turundamine, investeeringud avalikku ruumi jne).	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, Võru Instituut, KOV, fondid, erasektor	Võru Instituut, Raamatukogud, Võru linn		

5.4.1.9. Vana-Võromaa ja Setomaa käsitöö ja tootearendus- ja turundusvõrgustiku arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x	20 000 aastas		MTÜ Vana-Võromaa Käsitüü, Võru Instituut, Seto Käsitüü Kogo, Setomaa Liit	Vana-Võromaa ja Setomaa käsitöölised ja käsitööettevõtted, turismisektori ettevõtjad, UMA MEKK võrgustik, loomeettevõtjad jt	
5.4.1.10. Traditsiooniliste laatade korraldamine (Lindora Laad, Vastseliina Maarahva Laad, Hauka Laad, Lüübnitsa Sibula - ja Kalalaad jt).	x	x	x	x	x	x	x	x			Laatade korraldajad		
5.4.1.11. Piirkonnale ainuomaste kultuurisündmuste tunnusmärkide võimestamine (Seto Kuningriik, Lüübnitsa sibula-ja kalalaad, Seto Kostipäiv, Seto Folk jt Setomaa tähtsündmused, Võru Lastefestival, Võru Pärimumantsu festival, Hauka Laad, Vastseliina Laad, Võro - Seto noortefestival, SANNA, Kogukonnafestival jne).	x	x	x	x	x	x	x	x			Ürituse korraldajad, KOVid	Setomaa Turism, Võrumaa Turism	
5.4.1.12. Piirkonnale ainuomaste spordisündmuste ja spordiobjektide tunnusmärkide võimestamine, nt Haanja Spordi- ja puhkekeskus, Kubija Terviserajad, Kütiaru keskus, Värska Tervisespordikeskus; Võhandu Maraton ja veematkarakajad, Võrumaa Pikamajooksude sari, Võrumaa Suusasari, Haanja 100, erinevate spordialade sarjad jne).	x	x	x	x	x	x	x	x			Ürituste korraldajad Võrumaa Spordiliit SA Haanjamaa sport, KOVid	Setomaa Turism, Võrumaa Turism	
5.4.1.13. Võrokeelse ja setokeelse meedia arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x	150 000 aastas			SA Kultuurileht, ERR jt	
5.4.1.14. Võru linna kui lastesõbraliku linna kuvandi tugevdamine.	x	x	x	x	x		x			MATA, Võru linn, fondid	SA Võru Kannel, Võru linn	MTÜd, KOV, erasektor, ettevõtjad, haridusasutused, huviharidusasutused, kogukond	
5.4.1.15. Maakonna laulu- ja tantsupeo traditsioonide hoidmine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, ettevõtjad, fondid	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused, huvikoolid,	MTÜd, erasektor, kogukonnad, maakonna kollektiivid	
5.4.1.16. Eesti sauna-aasta 2023 läbiviimises osalemine, et tutvustada laiemalt UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja kuuluvat Vana-Võromaa suitsusaunakombestikku.	x	x										MTÜd, erasektor, kogukonnad	
5.4.1.17. Tartu 2024 Euroopa kultuuripealinna projektides osalemine, sh võru ja seto keele ja kultuuri kasutamine ja propageerimine kultuuripealinna programmis eri sündmustel. Maakonna suuremate spordisündmuste kaasamine.	x	x								KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, ettevõtjad, fondid	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	MTÜd, erasektor, kogukonnad, ettevõtjad, korraldajad	
5.5. Kultuuri ja eripära valdkonna investeeringud (maakondliku mõjuga projektid).													
5.5.1. Kubija lauluväljaku rekonstrueerimine heas kasutuskorras hoidmine.	x	x	x	x					600 000	MATA, Võru linn, maakonna KOVid	Võru linn	KOVid	
5.5.2. Värska laululava kompleksi arendus.			x	x	x		x			SAP, KOV	Setomaa vald		
5.5.3. Jäähalli rajamise toetamine Võru linna.	x	x			x		x		3 500 000	MATA, KOV, erakapital	Erakapital	KOVid	
5.5.4. Reketialade halli ja väliväljakute rajamine.	x	x	x	x	x		x		1 500 000	MATA, KOV, erakapital	Erakapital	KOVid	
5.5.5. Võru kinosali ja blackboxi arendamine.	x		x	x	x		x		2 000 000	MATA, Kultuuri-ministeerium, SA Võru Kannel, fondid, KOV	SA Võru Kannel, KOV, erasektor	Kultuuriministeerium, fondid	

5.5.6. Võru Kannel kaasajastamine ja energiatõhususe suurendamine, sh Kandle aia arendamine ja lava rekonstrueerimine.	x	x	x	x					700 000	MATA, SA Võru Kannel, KOV, fondid	SA Võru Kannel, KOV	Kultuuriministeerium, fondid	
5.5.7. Vana-Võrumaa keskuse rajamine Võru linna (Kreutzwaldi 16, muuseum, galerii, Võro Instituut jne).	x	x	x	x	x				6 000 000	MATA, KOV, fondid	Võru Instituut, Kultuuriministeerium	KOVid	
5.5.8. Setomaa muuseumide arendus.	x	x	x	x	x		x		500 000	KOV, Kultuuri-ministeerium	Setomaa vald		
5.5.9. Setomaa muuseumide avatud fondihoidla maja ostmise (Tallihooned Põhjelaagris) - ühishoidla rajamine.			x	x					120 000	Setomaa vald, fondid, riik	Setomaa vald		
5.5.10. Jüri 54 keskraamatukogu hoone energiaauditi koostamine ja rekonstrueerimine (sh parkla) – Võrumaa Keskraamatukogu I korruse rekonstrueerimine ja sisustamine ning	x	x	x	x	x				2 560 000	MATA, KOV, fondid	Võru linn		muudatus
5.5.11. Linda Rahvamaja hoone rekonstrueerimine.	x	x	x	x	x				600 000	KOV, fondid	Antsla vald		
5.5.12. Uue-Antsla mõisapargi korrastamise II etapp.	x	x	x						500 000	KOV, fondid	Antsla vald		
5.5.13. EELK Urvaste koguduse kiriku rekonstrueerimine.	x	x	x	x					100 000	EELK Urvaste kogudus/ Muinsuskaitseamet	EELK Urvaste kogudus		KK
5.5.14. Võru Katariina kiriku rekonstrueerimine.	x	x	x	x	x	x	x	x	50 000	KOV, fondid	EELK Võru Katariina kogudus		
5.5.15. Värskas tervisespordikeskuse arendamine.	x	x	x	x	x		x		50 000	KOV, Eesti Terviserajad, Kultuuriministeerium	Setomaa vald		TH
5.5.16. Kubija tervise- ja rekreatsioonikeskuse edasiarendamine ning kaasaegse energiatõhusa teenindushoone rajamine (sh reguleeritavate raskustega väljõusaali rajamine).	x	x	x	x	x	x	x	x	2 006 000	MATA, KOV, fondid	Võru linn, SA Võru Spordikeskus	KOV, RMK, MTÜd	
5.5.17. Võru spordihalli ja staadioni kaasajastamine ning arendamine (sh energiatõhususe parandamine).	x	x	x	x					700 000	MATA, SA Võru Spordikeskus, KOV, fondid	SA Võru Spordikeskus	KOVid	
5.5.18. Võru skatepargi ehitus ja edasiarendus (parkuurpark).	x	x	x	x					75 000	MATA, KOV, fondid	Võru linn		
5.5.19. Multifunktsionaalse siseskatepargi rajamine Võru linna.	x	x	x	x					1 500 000	MATA, Erakapital, KOV, fondid	Erasektor, SA Võrumaa Arenduskeskus	erasektor, KOVid	
5.5.20. Võru jalgpalliklubi kunstmurukattega jalgpalliväljakule teisaldatava kupli rajamine ja sisehalli ehitamine.	x	x	x	x	x	x	x	x	1 000 000	MATA, FC Võru Helios, KOV, fondid	FC Võru Helios		

5.5.21. Andsumäe hüppemäe arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x	180 000	MATA, KOV, SA Võru Spordikeskus, fondid	SA Võru Spordikeskus		muudatus
5.5.22. Vastseliina Piiskoplinnuse arendamine, sh parkla laiendamine ning linnuse ümber loodusraja ja väikese palverännu tee väljaehitamine, mõisapargi arendamine (uute mõisapargi sildade ehitus, kõnniteede ja kõlakoja uuendamine).	x	x	x	x	x	x	x	x	300 000	KOV omafinantseering, fondid, Muinsuskaitseamet, SA, Leader	Vastseliina Piiskoplinnuse SA	KOVid, Pirita klooster ja kohalikud ettevõtjad	muudatus
5.5.23. Piusa külastuskeskuse ja Muuseumikoopa arendamine sh koobastiku ja kaitsealuste liikide kaitsele kaasa aitamine.	x	x	x	x	x	x		x	500 000	KOV omafinantseering, fondid	SA Piusa, Võru vald		muudatus
5.5.24. Vastseliina Piiskoplinnuse varemete konserveerimine.	x	x	x	x	x	x	x	x	1 400 000	Muinsuskaitseamet, fondid, ettevõtjad	Vastseliina Piiskoplinnuse SA	KOV, MTÜd, ettevõtjad	
5.5.25. Haanja puhke- ja spordikeskuse suusatunneli ettevalmistustööd, puhke- ja spordikeskuse peahoone katuse vahetus ning lasketiiru kohtunike maja renoveerimine.		x	x	x					300 000	Fondid	SA Haanjamaa sport	Ettevõtjad, KOV	
5.5.26. Vabadussõja-mälestusmärgi-rajamine Võru linna. Vabadussõja mälestuskompleksi rekonstrueerimine Võru linnakalmistul.	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, KOVid, Riik, Fondid, annetajad	Võru Linn	KOVid, Riigiasutused	
5.5.27. Investeeringud avalikku ruumi Võrumaa (sh Võru linna) eripära esile toomiseks.	x	x	x	x	x		x			MATA, KOVid, Riik, Fondid, annetajad	KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, erasektor	TH
5.5.28. Veespordi harrastusvõimalute loomise ja talispordi hooaega pikendavate tegevuste toetamine (sh jäähall).	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, KOVid, Riik, Fondid, annetajad	KOVid, erasektor	SA Võrumaa Arenduskeskus, erasektor	
5.6. Kultuuri ja eripära valdkonna investeeringud (kohaliku mõjuga projektid).													
5.6.1. Külastus- / kultuuritee väljatöötamine (matkarajad, vaatamisväärsused jne) eesmärgiga tõsta piirkonna külastatavust.	x	x	x	x	x				20 000	KOV	Antsla vald	Kõik maakonna KOVid	
5.6.2. Urvaste külakeskkonna elavdamine ajaloo kaudu.	x	x	x	x					20 000	Urvaste Külade Selts, EELK Urvaste Kogudus	Urvaste Külade Selts, EELK Urvaste kogudus		
5.6.3. Kolme torni projekt (Antsla linn, Urvaste Ürgorg, Mustjõe).									300 000	KOV, KIK, erakapital	Antsla vald		
5.6.4. Antsla EKB koguduse misjonimaja arendamine Vana-Antslas. Ruumide renoveerimine ja teenuste arendamine. Küttesüsteemi väljaehitamine, katuse ja ruumide remont.	x	x	x	x					500 000	Antsla EKB kogudus, fondid	Antsla EKB kogudus		
5.6.5. Rõuge kiriku renoveerimine.	x	x	x						1 200 000	EELK Rõuge Maarja kogudus, KOV, Samson Himmelstjerna Fond	EELK Rõuge Maarja kogudus		
5.6.6. Rõuge endise Leerimaja taastamine kogukonnakeskuseks.	x	x	x	x						Omaosalused-liikmemaksud, fondid	Mägilaste Motoklubi MTÜ	Rõuge vald	
5.6.7. Roosa kiriku hoone renoveerimine.	x	x	x	x					500 000	EELK Vana Roosa Jakobi kogudus, KOV	EELK Vana Roosa Jakobi kogudus		

5.6.8. Rõuge valla mänguväljakute rajamine ja arendamine.	x	x	x	x					300 000	KOV, fondid	Rõuge vald		
5.6.9. Motospordiradade arendamine.	x	x	x	x					70 000	KOV, fondid	Piirkondlikud MTÜd		
5.6.10. Seto Tsäimaja rekonstrueerimine (s.h katus ja küttesüsteemid).	x	x	x	x	x		x		60 072	KOV, Piiriveere Liider, Setomaa programm	Setomaa vald		
5.6.11. Terviseradade ning spordi- ja külaplatside parendamine ja ehitus.	x	x	x	x	x		x		100 000	SAP, KOV, Kultministeerium	Setomaa vald, KOV	MTÜd	
5.6.12. Looduskaitsealal paiknevate objektide ja hoonete rekonstrueerimise toetamine.	x	x								KOV, fondid	KOVid		
5.6.13. Muinsuskaitsealal paiknevate ning muinsuskaitse all olevate objektide ja hoonete rekonstrueerimise toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x	410 000	KOV, fondid	KOVid	Erasektor	
5.6.14. Võru linna pallimängude väliväljakute rekonstrueerimine ja uute rajamine.	x	x	x	x	x	x	x	x	452 000	KOV, fondid	Võru linn	Spordialade esindajad	
5.6.15. Võru vanalinna (sh muinsuskaitseala) arendamine.	x	x	x	x						KOV, fondid, erasektor	Võru linn	Erasektor, elanikud	muudatus
5.6.16. Lasva rahvamaja kaasajastamine.							x		80 000	KOV, fondid	Võru vald		muudatus
5.6.16. Vastseliina rahvamaja kaasajastamine, sh ventilatsioonüsteemi ehitamine.							x	x	150 000	KOV, fondid	Võru vald		muudatus
5.6.17. Vastseliina Piiskopilinnuse kompleksi Sepikoja renoveerimine, kagutorni ja lõunamüüri konserveerimine, ekspositsiooni loomine ja väliköögi ehitamine ning keskaia ürdiaia rajamine. Vastseliina Piiskopilinnuse kompleksi Sepikoja renoveerimine, uute ekspositsioonide loomine, väliköögi ehitamine, endise Piiri kõrtsi hoone köögi uuendamine	x	x	x	x	x	x	x	x	650 000	Fondid, ettevõtjad, Vastseliina Piiskopilinnuse SA, EST-RUS programm, Muinsuskaitseamet	Vastseliina Piiskopilinnuse SA	MTÜd, ettevõtjad, KOV	
5.6.18. Digikinode uuendamine.	x	x	x	x	x		x			KOV, fondid	KOVid		muudatus
5.6.19. Võru valla mänguväljakute, spordiplatside, staadionide, puhkealade, matkaradade kaasajastamine ja loomine.	x	x	x	x	x	x			200 000	KOV, fondid	Võru vald		muudatus
5.6.20. Vastseliina Spordikeskuse hoone rekonstrueerimine.							x	x	23 000	KOV, fondid	Võru vald		muudatus
5.6.21. Vastseliina multifunktsionaalse spordiväljaku arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x	200 000	KOV, fondid	Võru vald		
5.6.22. Tamula paadikuur (sõudmise ja aerutamise arendamiseks).							x			Fondid, MTÜd	MTÜd		
6. Taristu ja looduskeskkond													
Eesmärk 6.1. Maakonnas on head ühendused ja teedevõrk.													
Tegevussuund 6.1.1. Ühenduste parendamine erinevate transpordiliikide vahel (teed, kergliiklusteed, ühistransport, raudteetransport). Rongidele ettevedu.													
6.1.1.1. Maakonna teede (sh kergliiklusteede) remont ja ehitus.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid	KOVid		
6.1.1.2. Kergliiklusteede võrgustiku arendamine, sh rattaparklate rajamine, istepinkide paidaldamine jne.	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, KOV, riik, fondid	KOVid	KOVid, erasektor, MTÜd	TH
6.1.1.3. Võru linna läbivate transiiditeede rekonstrueerimine (sh kergliiklusteede ehitus Tallinna mnt, Liitva, Võlsi jne).	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, KOV, riik, fondid	Võru linn		
6.1.1.4. Avalike parkimiskohtade loomine Võru linna.	x	x	x	x	x		x			KOV, riik, fondid	Võru linn		muudatus
6.1.1.5. Kergliiklusteede ehitamine (Antsla-Vana-Antsla, Kuldre,-Veski tn rek ja kergtee).	x	x		x	x				1 500 000	KOV, fondid	Antsla vald		
6.1.1.6. Kasumetsa Terviserajale kunstlumetootmise süsteem.	x	x							100 000	KOV, fondid	Antsla vald		
6.1.1.7. Rõuge vallas kergliiklusteede võrgustiku väljaehitamine.	x	x	x	x	x		x		500 000	KOV, fondid	Rõuge vald		
6.1.1.8. Setomaa valla kergliiklusteede ehitamine. (Obinita, Mikitamäe, Värskä).	x	x	x	x	x		x		30 000	KOV, fondid	Setomaa vald		

6.1.1.9. Üldkasutatavate ujumis- ja kalastuskohtade ning rannaalade korrastamine.	x	x	x	x	x		x			KOV, fondid	Rõuge vald		muudatus
6.1.1.10. Võru valla kergliiklusteade ehitamine (I prioriteediga Kääpa-Võru; II prioriteediga Võlsi-Võru; III prioriteediga Vastseliina aleviku sisene, Väimela kergliiklustee kutsehariduskeskuse õppehoonete vahel).	x	x	x	x			x		1 740 000	KOV, fondid	Võru vald		TH
6.1.1.11. Võru linna tänavate ning kergliiklusteade ehitamine ja rekonstrueerimine.	x	x	x	x	x	x	x	x	5 412 276	MATA, KOV, fondid	Võru linn		
6.1.1.12. Kergliiklusteade ehitus vastavalt Võru ja Põlva maakonnaplaneeringutele 2030+.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid	KOVid	Maanteeamet	
6.1.1.13. Elektriutode laadimistaristu arendamine ja selle toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid	KOVid, erasektor	KOVid, erasektor	muudatus
6.1.1.14. Üldkasutatavate ujumis- ja kalastamiskohtade ning rannaalade korrastamine ja uute loomine (juurdepääsuteed, purded, päästevahendid, rannavalve platvormid jms.).	x	x	x	x	x	x			120 000	KOV, fondid	Võru vald		muudatus
6.1.1.15. Võru valla veekogude ja rannaalade korrashoidmine ja tervendamine	x	x	x	x	x	x				KOV, fondid,	Võru vald, kolmas	Võru vald, kolmas sektor	
Tegevussuund 6.1.2. Teede asfalt- ja mustkatte alla viimine.													
6.1.2.1. Teede asfalt- ja mustkatte alla viimine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid	Riik		
6.1.2.2. KOV-de teede, tänavate ja sildade seisundi parendamine ning mustkatte ehitus.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid, erasektor	KOVid, riik		
Tegevussuund 6.1.3. Kruusakattega riigimaanteede osakaalu vähendamine- mustkatte alla viimine.													
6.1.3.1. Kruusakattega riigimaanteede osakaalu vähendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Riik, fondid	Riik		
Tegevussuund 6.1.4. Kvaliteetse ja tarbijate vajadustele vastava internetiühenduse ja mobiilside arendamine.													
6.1.4.1. "Viimase miili" projekti rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Riik, erasektor	Elektrilevi, MTÜ Eesti Andmesidevõrk, Eesti Andmesidevõrgu AS		
6.1.4.2. Ettevõtete taristu toetusprogrammi käivitamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Riik, fondid	Riik		
6.1.4.3. Haridusasutuste internetiühenduse ja kohtvõrkude ning IKT vahendite kaasajastamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOVid, riik, fondid	KOVid		
Tegevussuund 6.1.5. Maakonnatähtse, maakondade vahelise ja rahvusvahelise koostöös taristu arendamine.													
6.1.5.1. Maakonnatähtse ja rahvusvahelise koostöö arendamine. Maakondade vaheline koostöö hõlmab peamiselt transporti (ühenduvuse parendamiseks) ning ühist mainekujundust ja turismivaldkonna arendamist.	x	x	x	x	x	x	x	x		Riik, erasektor			
Tegevussuund 6.1.6. Valga-Koidula raudtee suurem kasutus reisijate- ja kaubaveol.													
6.1.6.1. Valga-Koidula raudtee suurem kasutus reisijate- ja kaubaveol.	x	x	x	x	x	x	x	x		Riik, erasektor	Eesti Raudtee	AS Operail, Elron, ettevõtjad	
6.1.6.2. Raudteeliikluse arendamine ja Koidula-Valga raudtee trassi rekonstrueerimine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Riik	Eesti Raudtee		
6.1.6.3. Kiire reisirongühendus Tartu, Tallinna ja Riiga. Võru - Põlva raudteetrassi rajamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid			
Eesmärk 6.2. Keskkonnahoid ja ressursside säästlik kasutamine (sh põhjavee kaitse, jäätmehooldustaristu ja jäätmete töötlemise arendamine) ja maavarade säästlik kasutamine.													
Tegevussuund 6.2.1. Keskkonna hoidmine Võru maakonna looduskeskkonda ning ressursse väärtustavate, väärtustavate ja innovatiivsete lahenduste osakaalu kasv.													
6.2.1.1. Kestliku Võru linna visioon 2050 rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid	Võru linn		
6.2.1.2. Ühisveevärgi ja ühiskanalisisoonitaristu arendamine vastavalt omavalitsuste arengudokumentidele.	x	x	x	x	x		x			KIK, fondid, KOV, vee-ettevõtted	Vee-ettevõtted, KOV		AS Võru Vesi parandusettepanek
6.2.1.3. AS Võru Vesi investeeringute strateegia 2021–2025 2025-2029 rakendamine.	x	x	x	x	x	x		x		AS Võru Vesi, KOVid, fondid, KIK, erasektor	AS Võru Vesi	KOVid, erasektor	AS Võru Vesi parandusettepanek

[illegible]

[illegible]

6.4.1.1. Piirkonna, kohalike ja lähikeskuste võrgustiku arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Riik, KOV, fondid	Riik, KOV, SA Võrumaa Arenduskeskus		
Tegevussuund 6.4.2. Võru linna kui tugeva maakondliku keskuse arendamine.													
6.4.2.1. Võru linna kui maakondliku keskuse arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		MATA, Riik, erasektor, KOVid	Võru linn, SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid	
Tegevussuund 6.4.3. Elutähtsate teenuste tagamine ja arendamine.													
6.4.3.1. Kriisilukordadeks valmisoleku suurendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOVid, MTÜd, fondid, erasektor	KOVid, MTÜd, fondid, erasektor	KOVid, MTÜd, fondid, erasektor	
6.4.3.2. Ühistranspordisüsteemi vastavusse viimine elanike liikumisvajadustega.	x	x	x	x	x	x	x	x		Riik, KOV	MTÜ Kagu Ühistranspordikeskus		TH
6.4.3.3. Rápina mnt 20a territooriumile treening- ja kriisiennetuskeskuse rajamise toetamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Riik, KOVid, fondid	Siseministeerium	KOVid	
Tegevussuund 6.4.4. Riiklike struktuuride (ametid, inspeksioonid, kaitsevägi, Kaitseliit jne) kohalolu tagamine maakonnas.													
6.4.4.1. Riiklike struktuuride (ametid, inspeksioonid, kaitsevägi, Kaitseliit jne) kohalolu tagamine maakonnas.	x	x	x	x	x	x	x	x			Riik	KOVid	
Tegevussuund 6.4.5. Avaliku ruumi arendamine.													
6.4.5.1. Liigirikkuse suurendamine linnakeskkonnas.	x	x	x	x	x		x			KOV, fondid	Võru linn		
6.4.5.2. Autotranspordile alternatiivsete liikumisvõimaluste propageerimine ja vastava taristu arendamine Võru linnas.	x	x	x	x	x		x		75 000	KOV, fondid	Võru linn		
6.4.5.3. Elamupiirkondadesse avalike mänguväljakute rajamine.	x	x	x	x	x		x		350 000	KOV, fondid, erasektor	Võru linn, erasektor		
Eesmärk 6.5. Maakondliku energia ja kliimakava eesmärkide rakendamine													
Tegevussuund 6.5.1. Taastuvenergia tootmisvõimekuse kasvatamine, selleks vajalik võrkude läbilaskevõime ja taastuvenergia tarbimise osakaalu suurendamine, et tõsta energiajulgeolekut ning vähendada sõltuvust taastumatutest/fossiilsete													
6.5.1.1. Taastuvenergia tootmisvõimekuse kasv ja võrkude läbilaskevõime tagamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Riik, KOVid, fondid	Riik, KOV, teenusepakkujad		
Tegevussuund 6.5.2. Hoonete energiatõhususe suurendamine, mis tagatakse kortermajade ja avaliku sektori hoonete rekonstrueerimisega ja energiatõhusamaks muutmisega.													
6.5.2.1. Hoonete energiatõhususe suurendamine.	x	x	x	x	x		x	x		Riik, KOVid, fondid	Riik, KOV, teenusepakkujad		
Tegevussuund 6.5.3. Transpordi vajaduspõhise taristu ja korralduse arendamine. Selleks arendatakse ja rekonstrueeritakse teede- ja raudteetaristut ning viiakse läbi vajaduspõhise transpordi arendustegevusi.													
6.5.3.1. Transpordi vajaduspõhise taristu ja korralduse arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Riik, KOVid, fondid	Riik, KOV, teenusepakkujad		
7. Maine valdkond													
Eesmärk 7.1. Maakonna maine ja kommunikatsioonialane tegevus on süsteemne													
Tegevussuund 7.1. Organisatsioonidevaheline koostöö.													
7.1.1. Võru maakonna maine tööühma loomine (SA Võrumaa Arenduskeskuse ja KOV-ide kommunikatsioonispetsialistid).	x	x									SA Võrumaa Arenduskeskus, Maakonna KOVid		
7.1.2. Võru maakonna kommunikatsioonistrateegia pidev kooskõlastamine ja ajakohastamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, Maakonna KOVid		
7.1.3. Turundustegevuste pidev kaasajastamine maakonna omavalitsustes.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid, riik	SA Võrumaa Arenduskeskus, Maakonna KOVid	Koostöös ülikoolidega	
7.1.4. Koostöö arendamine teiste Kagu-Eesti maakondadega.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, Maakonna KOVid	Valgamaa Arenduskeskus, Põlvamaa Arenduskeskus	
7.1.5. Maakonna tuntuse suurendamine luues kahel kultuuriruumil tugineva maakonna identiteedi.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid, riik	SA Võrumaa Arenduskeskus, Maakonna KOVid	Maakonna eraisikud, ettevõtted, organisatsioonid	
7.1.6. Kokkulepete tegemine, mis piirkonnad ja inimgrupid on maakonna	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa	Koostöös ülikoolidega	

Tegevussuund 7.2. Võru maakonna maine seire.													
7.2.1. Maineuuringute koostamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid, riik	SA Võrumaa Arenduskeskus	Koostöös ülikoolidega	
7.2.2. Ühtlustatud meetodil pidev meediamonitoring ja sotsiaalmeedia seire.	x	x	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid, riik	SA Võrumaa Arenduskeskus, Maakonna KOVid		
Tegevussuund 7.3. Kõneisikute ja organisatsioonide strateegiline kaasamine piirkonna mainetegevustesse.													
7.3.1. Võru maakonna maine põhisõnumite loomimine organisatsioonide turundusse.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, Maakonna KOVid, kohalikud ettevõtted, organisatsioonid ja	Maakonna eraisikud, ettevõtted, organisatsioonid	
7.3.2. Kõneisikute arvu kasvatamine ja maakonna põhisõnumite võimestamine	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa	Maakonna eraisikud,	
8. PATEE tegevussuunad													
8.1. Võru maakonna turismi arendamine.	x	x					x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Võrumaa Tursimiliit kultuuri- ja spordi	
8.2. Toiduvõrgustiku arendamine.	x	x					x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Võrumaa Talupidajate Liit	
8.3. Puiduklastri arendamine.	x	x					x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Kagu-Eesti Puiduklaster	
8.4. Noorte omaalgatuse ja ettevõtlikkuse arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Maakonna haridusasutused, turismiarendajad, kultuuri- ja spordi esindajad, ettevõtjate esindajad	
8.5. Võru maakonna mainekujundus.	x	x					x	x			SA Võrumaa	Maakonna KOVid,	
9. PEEK tegevussuunad													KK
9.1. Kood/Võru programmeerimiskooli rajamine ja IT-valdkonna edendamine Võru maakonnas.	x	x	x	x	x	x	x	x	3 199 125	KOV, partnerid, PEEK, MATA	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	MTÜ Tuleviku Tehnoloogiaharidus, MTÜ Võru HUUB, Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus EWERS	
9.2. Lõuna-Eesti aiasaaduste väärdamiskeskuse väljaarendamine.	x	x	x	x			x	x	4 000 000	KOV, partnerid, PEEK, MATA,	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	OÜ Aiasaaduste väärdamiskeskus, Võrumaa Talupidajate Liit, Setomaa vald	
9.3. Kagu-Eesti ettevõtluse ökosüsteemi arendamine.	x	x	x	x			x	x	5 082 445	KOV, partnerid, PEEK, MATA	TSENER, SA Võrumaa Arenduskeskus	Kagu-Eesti Puiduklaster, Kagu-Eesti Innovatsioonikeskus, Võrumaa Haridus- ja Tehnoloogiakeskus EWERS	

9.4. Võru spaa ja vabaajakeskuse arendamine.	x	x	x	x						KOV, partnerid, PEEK	KOVid , SA Võrumaa Arenduskeskus	Projekti partnerid	
9.5. Lõuna-Eesti ettevõtlikud noored.	x	x	x	x	x		x	x	3 462 885	KOV, partnerid, PEEK, MATA	KOVid , SA Võrumaa Arenduskeskus	Lõuna-Eesti MARO-d	KK
9.6. Võrusoo tööstusala II etapi arendus.			x	x	x	x	x	x		PEEK, MATA, Võru linn, fondid	Võru linn		
9.7. Kagu-Eesti tööstusala arendamine.			x	x	x		x	x		PEEK, MATA, KOVid, fondid, partnerid	Kagu-Eesti maakondade MAROd	KOVid, partnerid	muudatus
9.8. Maratinurga tööstusala arendamine.			x	x	x		x		1 000 000	PEEK, MATA, Antsla vald, fondid	Antsla vald		muudatus
9.9. Kultuuriturismi marsruudi arendamine- "Setomaa ja Vana Võromaa Külavüü"			x	x	x	x		x	4 000 000	KOV, partnerid, PEEK, MATA	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	SA Tartumaa Turism; UMA MEKK (Võrumaa Talupidajate Liit), MTÜ Seto Küük, SA Võru Instituut, turismiettevõtjad	Ettepanek lisada
10. Kagu-Eesti programmi tegevussuunad													
10.1 Spetsialistide toetusprogramm.	x									Kagu-Eesti programm	KOVid		
10.2. Mainekava tegevused.	x	x	x	x	x	x	x	x		Kagu-Eesti programm	Arenduskeskused		
10.2.1. Puhketurism.	x	x	x	x	x	x	x	x		Kagu-Eesti programm	SA Valgamaa Arenguagentuur	SA Põlvamaa Arenduskeskus, SA Võrumaa Arenduskeskus	
10.2.2. Kaugtöövõrgustik Kupland.	x	x	x	x	x	x	x	x		Kagu-Eesti programm	SA Põlvamaa Arenduskeskus	SA Valgamaa Arenguagentuur, SA Võrumaa Arenduskeskus	
10.2.3. Investeeringute kaasamine ning tööstusala arendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Kagu-Eesti programm	SA Võrumaa Arenduskeskus	SA Valgamaa Arenguagentuur, SA Põlvamaa Arenduskeskus	
11. Setomaa programmi rakendamine													
11.1. Setomaa programmi rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Setomaa programm	SA Võrumaa Arenduskeskus		
11.2. Noored Setomaale programmi arendus		x	x	x	x	x	x	x			Setomaa vald, SA Võrumaa Arenduskeskus, ministerium		
12. Pärimuskultuuri programmide rakendamine													
12.1. Setomaa pärimuskultuuri programmi rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Eesti Rahvakultuuri Keskus, Kultuuriministeerium	Eesti Rahvakultuuri Keskus		
12.2. Vana-Võromaa pärimuskultuuri programmi rakendamine.	x	x	x	x	x	x	x	x		Eesti Rahvakultuuri Keskus, Kultuuriministeerium	Eesti Rahvakultuuri Keskus		

Kasutatud lühendid:

KOV- kohalik omavalitsus

MTÜ- mittetulundusühing

PPA- Politsei- ja Piirivalveamet

MATA- maakonna arengustrateegia elluviimise toetusmeede

ANDRAS- Eesti täiskasvanute koolitajate assotsiatsioon

HTM- Haridus- ja Teadusministeerium

MKM- Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium
RaM- Rahandusministeerium
KaM- Kaitseministeerium
REHO- regionaalhalduse osakond
MARO- maakondlikud arendusorganisatsioonid
TIK- turismiinfo keskus
EAS- Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus
ERR- Eesti Rahvusringhääling
IVEK- Ida-Viru Ettevõtluskeskus
ENTK- Eesti Noorsootöö Keskus
ENL- Eesti Noorteühenduste Liit
KIK- Keskkonnainvesteeringute Keskus
SAP- Setomaa arengu programm
RMK- Riigimetsa Majandamise Keskus
KIVA- Kiusamisvaba Kool
TAI- Tervise Arengu Instituut
RTK-Riigi Tugiteenuste Keskus
OSKA- Tööjõuvajaduse seire- ja prognoosistüsteem
HARNO- Haridus- ja Noorteamet
JUHAN- Täienduskoolituste infosüsteem